

TRANSILVANIA

REVISTA ASOCIAȚIUNII PENTRU LITERATURA
ROMÂNĂ ȘI CULTURA POPORULUI ROMÂN.

APARE ODATĂ PE LUNĂ, SUB ÎNGRIJIREA SECȚIILOR ȘTIINȚIFICE-LITERARE ALE
ASOCIAȚIUNII.

An. XLVIII.

1 Iulie v. 1917.

№. 1-6.

REDACTOR INTERIMAL: A. BÂRSEANU.

COMITETUL DE REDACȚIE: DR. SILVIU DRAGOMIR, IOAN I. LĂPÊDATU
ȘI VICTOR STANCIU.

CUPRINSUL.

<i>Dr. I. Lupaș:</i>	Influența reformațiunii asupra bisericii românești din Ardeal în secolul XVI.	1—12
<i>Dr. S. Dragomir:</i>	Studii din istoria mai veche a Românilor de pe teritoriul diecezei arădane	12—33
<i>Dr. I. U. Iarnîk:</i>	Scrisori din călătoria unui filolog	34—72
<i>Idem:</i>	Asupra însemnătății studiului limbei române	72—80
<i>Dr. I. Radu:</i>	«Ioan Rusu, medic, și soția sa Catalina»	80—84
Cronică:	† Titu Maiorescu. † Ermil Borcia. † Profesorul Ioan Socaciu. † Iacob Mureșianu. Internat românesc în Șimleu. — <i>Din viața Asociațiunii:</i> Membri decedați. Premiul Andreiu Mureșanu. «Biblioteca populară a Asociațiunii». Școala civilă de fete a «Asociațiunii». Bursierii «Asociațiunii». Ajutoare. Dăruiri. Imprumutul de războiu. Biblioteca «Asociațiunii». Muzeul «Asociațiunii». Cărți dăruite. — <i>Bibliografie:</i> Dovezi nouă pentru adevăruri vechi. «Convorbiri Științifice». Cărți primite la Redacție	84—99
	Concurs pentru burse	99—100
	Circulară către directorii despărțămintelor.	

M. 175-1917/3

Extras din Statutele Asociațiunii.

§ 2. Scopul Asociațiunii este: înaintarea culturii poporului român și anume: prin inițierea de studii și scrutări și editare de publicațiuni literare, științifice și artistice; înființare de biblioteci populare, muzee și alte colecțiuni; acordare de premii și stipendii pentru diferitele specialități de știință, artă și industrie; expoziții, producții și conferențe publice; înființare eventual ajutătoare de școli și internate; organizarea de secțiuni științifice și designare de referenți literari în aceste secțiuni; și în fine prin orice alte întreprinderi legale, cari vor putea contribui la prosperarea literaturii și culturii atât spirituale cât și economice a Românilor din patrie.

§ 8. Membrii Asociațiunii sunt: fondatori, pe viață, ordinari, ajutători, corespondenți și onorari.

§ 9. 1. Membru fondator al Asociațiunii este, care plătește deodată cel puțin o sumă de 200 fl. (400 Cor.) 2. Membru pe viață, care plătește odată pentru totdeauna 100 fl. (200 Cor.) 3. Membru ordinar, care plătește o taxă anuală de 5 fl. (10 Cor.) 4. Membru ajutător, care plătește o taxă anuală de cel puțin 1 fl. (2 Cor.)

§ 12. Drepturile și datorințele membrilor fondatori, pe viață și ordinari sunt, ca ei să conlucre din toate puterile pentru înaintarea scopului societății, au drept în adunările generale a face propuneri în acest sens; au drept de inițiativă și vot decisiv în adunările generale; iar organul Asociațiunii îl primesc gratuit.

Membri ajutători au vot numai în adunările despărțămintelor.

§ 36. Membrii Asociațiunii cu privire la deosebitele ținuturi se grupează în despărțăminte, în fruntea cărora va fi un comitet, iar în fruntea comunelor din despărțăminte, câte o agentură.

§ 37. Chemarea despărțămintelor este a conlucre la ajungerea scopului Asociațiunii, întrând în mai deaproape atingere cu poporul și răspândind la acesta învățătura în toate direcțiunile:

a) prin colecțiuni de produse literare folositoare de tot felul; b) prin stăruința, ca pe lângă școalele populare să se înființeze și susțină școale de pomărit și vierit, de grădini și alte economii de model etc. în măsura mijloacelor disponibile; c) prin disertațiuni populare și învățături despre economie, industrie și comerț; d) prin îngrijirea ca să se îndemne poporul a îmbrățișa deosebitele ramuri de industrie și comerț; e) prin îndemnarea poporului la înființarea de însoțiri folositoare pentru membri lor, prevăzute cu statute speciale, cari se vor înainta la autoritățile competente pentru aprobare.

§ 38. Numărul și întinderea despărț. se statorțește de comitetul central.

§ 39. Membru al unui atare despărț. este fiecare membru fondator, de viață, ordinar, ajutător și onorar al Asociațiunii, cu domiciliul pe teritoriul despărțământului.

§ 40. Despărțămintele își îndeplinesc afacerile prin adunările cercuale (§ 41—42), prin comitetele cercuale (§ 43—45), și prin agenturile comunale (§ 46—47).

Fiind ele numai părți integrante ale Asociațiunii (§ 15) se înțelege de sine, că toate acțiunile lor trebuie să fie controlate și aprobate de comitetul central, că avere proprie nu pot avea, ci tot ce intră la cassa lor, au să transpună la cassa centrală.

Pentru trebuințele despărțămintelor însă, la propunerea adunării cercuale (§ 42 p. 6), se vor asemăna din partea comitetului central 20% din sumele încasate prin ele pe seama Asociațiunii în fiecare an sub orice titlu, afară de taxele încasate dela membrii fondatori și pe viață, cari în sensul § 7 au să între întregi la fond.

Economiile fiecărui an rămân la fondul Asociațiunii și nu se mai pot pune pentru alt an la dispozițiunea despărțământului.

Manuscrisele să se trimită la adresa: Redacția revistei „Transilvania“, Sibiu (Nagyszeben), Strada Șaguna Nr. 6.

Transilvania

An. XLVIII.

1 Iulie v. 1917.

Nr. 1—6.

Influența reformațiunii asupra bisericii românești din Ardeal în secolul XVI.

În viața bisericească și în deosebi în deprinderile cercurilor conducătoare se încuibaseră în epoca renașterii multe greșeli și abuzuri. Cei dela cârma bisericii, în loc de-a fi pentru cei conduși de dânsii ca niște modele de viață creștinească curată, lunecau adesea spre povârnișul necredinții, luând în deșert lucrurile sfinte și căutând să facă izvor de câștig spurcat din administrarea sfințelor taine. Această decadere a bisericii a făcut pe călugărul augustin din Germania, Martin Luther, să rostească, la 1511, următoarele cuvinte de mahnire și de osândă: «Dacă este iad, atunci Roma e zidită deasupra lui»¹. Experiențele triste, câștigate cu prilejul călătoriei sale la Roma, abuzurile preoților catolici cu deslegarea păcatelor pentru sume mari de bani, meditațiunile sale religioase și cetania îndelungată a Sfintei Scripturi dădură lui Martin Luther curajul de a păși la 1517 în luptă față de autoritatea papei din Roma și de a combate abuzurile ivite în viața bisericească din Apus.

Sâmburele învățăturilor lui eră, că în lucruri privitoare la credință creștinii nu ar avea lipsă de nici un fel de autoritate lumească. Singura călăuză, pe care trebuie să o urmeze necondiționat orice creștin, este Sfânta Scriptură, în care se cuprinde cuvântul lui Dumnezeu. Tot ce se împotrivesțe cu acest cuvânt, sau nu are temei în Scriptură, trebuie socotit ca scornitură omenească și înlăturat din viața religioasă a creștinilor. Prin astfel de învățături voiă Luther, să libereze religia creștină de sub apăsarea oricărei autorități omenești și adevărurile Sfintei

¹ «Ist eine Hölle, so ist Rom darauf gebaut». G. Koch și A. Philipp *Handbuch für den Geschichtsunterricht*. Leipzig 1916, pag. 297.

Scripturi să le poată face înțelese de toate popoarele. Deaceia a stăruit, ca în locul slujbelor bisericești lungi și neînțelese de popor, partea de căpetenie a oricărui serviciu divin să fie propoveduirea cuvântului lui Dumnezeu pe înțelesul credincioșilor, adecă predica neîntreruptă, luminată și convingătoare. Ca să poată înlesni compatrioților săi înțelegerea Sfintei Scripturi, el însuș o traduse din limba latină în limba germană. Exemplul lui fû urmat în curând și de preoții luminați ai altor neamuri. Astfel principiul acesta formal al reformațiunii, adecă cuvântul lui Dumnezeu tălmăcit în limba înțeleasă de credincioși, a avut urmări culturale de mare însemnătate pentru toate popoarele, fie că au primit, fie că au combătut învățătura religioasă a lui Luther.

Fiindcă Sașii din Ardeal au avut neîntrerupte legături culturale și comerciale cu frații lor din Germania, învățăturile și scrierile lui Luther s'au răspândit curând și în Ardeal. Cel ce a ostenit mai mult și cu cel mai bun rezultat pentru aplicarea lor la împrejurările de viață ale Sașilor ardeleni, a fost *Ioan Honterus* care, după ce studiasse la universitățile din Viena și Cracovia, tipărind o carte de geografie și o gramatică latinească, ajunsese om cu mare faimă de învățat.¹ Când îl chemară Sașii în 1533 la Brașov, el a adus cu sine și un tipograf și a început să desvolte aci o muncă culturală pacinică și stăruitoare.

Cu planul de a reformă biserica Sașilor ardeleni, în sensul învățăturilor lui Luther, el a pășit pe față la anul 1542, când împrejurările erau prielnice pentru o astfel de încercare îndrăzneată. În primăvara acestui an murise episcopul romano-catolic din Alba-Iulia, *Ioan Statileo*, care avea drept de control și asupra bisericilor săsești. Acest scaun episcopesc a rămas apoi vacant timp de 11 ani, chiar de ajuns, ca învățătura lui Luther să se poată răspândi nu numai între Sași, ci în mod destul de repede și între Maghiarii din Ardeal.

Honterus scrisese o carte intitulată: «Reformațiunea bisericii din Brașov și din toată țara Bârsei»,² stăruind în deosebi pentru însemnătatea predicii și a serviciului divin în limba credincioșilor, pentru abandonarea unor obiceiuri superstițioase,

¹ G. D. Teutsch: «Über Honterus und Kronstadt zu seiner Zeit» în «Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde» 1876 p. 93 și urm.

² «Reformatio ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis provinciae» Szabó Károly: Régi magyar könyvtár vol. II. p. 6 Nr. 30.

combătând abuzurile preoților cu taina pocăinții și cu afuriseniile. Dreptul de a excomunica pe cineva din biserică — scria Honterus — nu se cuvine preoților, ci adunării întregi a credincioșilor, dar și aceasta trebuie să-l folosească cu precauțiune. În capitolul ultim, intitulat «despre libertatea creștină» (de libertate christiana) Honterus combate celibatul preoților, sărbătorile și postul. Dintre sfintele taine recunoaște numai două botezul și cuminecătura.

În Noemvrie 1542 preoții sășești din Țara Bârsei au ținut un sinod în Brașov și au primit această carte a lui Honterus ca bază pentru organizarea bisericii luterane sășești. Preoții Sașilor au început a se însură, în mai multe părți au scos afară icoanele de prin biserici. Iar când vicarul romano-catolic din Alba-Iulia a cutezat să-i cheme, ca să le dea muștrare pentru această îndrăsneală a lor, universitatea sășească țină în Noemvrie 1544 o ședință, de unde trimise deputație la regina Izabella, văduva lui Ioan Szapolyai, ca să *protezteze* contra vicarului, și provocă totodată pe toți Sașii, cari nu ar fi primit până atunci cuvântul lui Dzeu, să se alăture la cece au primit reformațiunea.

În acelaș an fu ales Honterus ca paroh în Brașov și cartea lui, menită numai pentru reformarea bisericilor din țara Bârsei, ajunse în curând regulă generală pentru toate bisericile sășești din Transilvania.¹

Tot el tipări și un fel de molitvelnic pentru preoții și slujitorii bisericii (*Agenda* für die Seelsorger und Kirchendiener in Siebenbürgen. 1547). — Ceeace făcù Honterus pentru Sași, îndeplini în scurtă vreme pentru Ungurii din Cluj *Gaspar Heltai* de origine Sas din Cisnădie, dar care se făcù Ungur și ajunse preot în Cluj la 1544.

Dieta ardeleană, ținută la Turda în Octomvrie 1545, spre a împedecă răspândirea reformațiunii, a decis, ca în viitor nime să nu mai îndrăznească a introduce vr'o înnoire religioasă, iar monahii și alte fețe bisericesti să-și poată îndeplini liber datorițele slujbei lor dumnezeesti, fără nici o piedecă din partea

¹ «Reformatio ecclesiarum Saxonicarum in Transilvania» tipărită la 1547 și sporită cu câteva capitole nouă: despre *cauzele matrimoniale*, despre îndreptarea unor abuzuri politice (de quibusdam politicis abusibus reformandis) și despre vizitațiunile anuale, pe cari erau îndatorați a le face protopopii, predicând în fiecare comună și îndreptând relele ce s'ar ivi.

nimănui.¹ Dar decisiunea aceasta n'a putut să împiedece curentul de reformă, pornit cu însuflețire. El și-a urmat cursul dezvoltării sale mai departe până la organizarea deplină a bisericilor reformate săsești și ungurești.

Cu toate că reformațiunea nu recunoaște în principiu preoția și ierarhia, ci susține că fiecare creștin poate veni în atingere directă cu Dumnezeu, fără mijlocirea sfinților sau a preoților, ci numai cu ajutorul evangheliei lui Isus — necesitățile vieții practice au dovedit, că este totuși de neapărată trebuință, să-și aibă și biserica reformată (protestantă) preoții și episcopii săi. Înainte de a avea episcop, preoții Sașilor și Ungurilor reformați din Ardeal trebuiau să meargă pentru ordinațiune (sfințire, hirotonire) la Luther în Wittenberg, ceea ce era o greutate destul de mare. De aceea Sașii își aleg în 6 Febr. 1553 ca episcop al lor pe preotul din Sibiiu Paul Wiener, iar după moartea acestuia pe Matia Hebler, deasemenea preot în Sibiiu (25 Ian. 1556).

Ajungând și Ardealul pentru timp scurt sub stăpânirea lui Ferdinand de Habsburg, acesta trimite la 1553 în Ardeal pe Paul Bornemissa, ca episcop romano-catolic. Dar el n'a putut să recâștige pentru catolicism terenul pierdut. Căci Ardeleni, chemând la începutul anului 1556 iarăș în fruntea țării pe Izabella și pe fiul ei Ioan Sigismund, dieta ținută la Sebeșul-săsesc în Martie acelaș an, sub conducerea guvernatorului Petru Petrovici, a decis confiscarea dijmelor, obicinuite a se plăti din vechime episcopiei catolice din Alba-Iulia. De aceea episcopul Bornemissa, neputându-se alătură la partida lui Ioan Sigismund, se văzù silit a părăsi Ardealul. Iar biserica romano-catolică din Ardeal rămase timp îndelungat fără episcop.

*

E lucru firesc, că trăind Românii ardeleni în contact neîntrerupt cu Sașii luterani și cu Maghiarii calvini, reformațiunea religioasă a trebuit să aibă și asupra vieții lor bisericesti oarecare influință. Mai întâi Sașii au cercat să-i indemne și pe Români a primi învățăturile lui Luther. De aceea au tipărit în limba română la Sibiiu în anul 1544 un catehism cu astfel de învățături. E cea dintâi carte tipărită în limba română.

¹ «In negotio religionis decretum est, ut deinceps nemo aliquid innovare audeat... Monachos autem et alios Ecclesiasticos viros nemo aliquo impedimento afficiat, sed divina officia more solito libere exercere possint» (Erd. o. eml. vol. I. p. 218.)

Nu se știe însă, cine o va fi tradus, dar e sigur, că a fost tipărită la Sibiiu în prima jumătate a anului 1544.¹ Succesorul lui Honterus în parohia din Brașov, Valentin Wagner a tradus și în limba grecească un astfel de catechism și l-a tipărit în Brașov la 1550.²

În Brașov s'a continuat, cu sprijinul Sașilor, tipărirea cărților românești prin diaconul Coresi, venit din Târgoviște. La 1560/61 a tipărit un *Evangheliar*, stăruind pentru introducerea limbii române în slujba bisericii, căci — după cuvântul apostolului Pavel — «mai bine e a grăi cinci cuvinte cu înțeles, decât 10 mii cuvinte neînțelese în limbă străină».

Sunt scriitori, cari afirmă, că Românii nu ar fi voit să primească nimic din roadele curentului cultural al reformațiunii³ și că preoții și arhierii lor s'ar fi împotrivit pretutindenii chiar și introducerii limbii românești în biserică. Din această afirmațiune numai atâta corespunde adevărului istoric, că dela ceremoniile religioase și dogmele credinței *poporul* român nu s'a abătut. Însă învoirea adusă de reformațiune prin introducerea limbii române a fost primită cu bucurie de mulți preoți și vlădici luminați. Chiar și despre catechismul tipărit la 1544 în Sibiiu se zice, că a fost prețuit din partea multor preoți români ca un lucru sfânt și din partea multora a fost disprețuit cu totul.⁴ Disprețul celor din urmă eră motivat prin faptul, că învățătura acestui catechism admitea numai 2 dintre sfintele taine: botezul și cuminecătura. Iar ceice l-au primit ca pe un lucru sfânt, s'au bucurat, numai fiindcă le-a fost dat să vadă și o carte românească, pe care să o înțeleagă toți. Coresi încă spune, că

¹ În socotelile *Sibiiului* la 16 Iulie 1544 se află următoarea însemnare: «Ex voluntate Dominorum dati sunt M. Philippo Pictori pro impressione catehismi Valahici bibale fl. 2. (Szabó Károly o. c. II p. 8. nr. 35, și Bianu-Hodoș. Bibliografia rom. veche I. p. 21.

² Szabó Károly o. c. II. p. 10 nr. 45.

³ «... Valachi nihil de hoc lumine participabant, quorum sacrificuli, nimis indocti et vix cantiunculas suas consuetas legere valentes, novos ritus et dogmata respuebant, suaque quae hactenus crediderant, constanti animo retinebant et adhuc retineunt». M. G. Haner: *Historia ecclesiarum Transilvanicarum*. Francofurti et Lipsiae 1694, p. 205.

⁴ «Et multi ex sacerdotibus amplectuntur eum libellum, tamquam sacrosanctum, multi autem prorsus contemnunt» scrie preotul din Bistrița Albert Wurmloch la 1546 către Ioan Hess din Bresslau (Karácsonyi és Kollányi: *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitujitás korából*. Bpest. vol. IV. p. 522.

preoții se jeluiau pentru lipsa cărților românești. În epilogul cărții «*Tâlcul Evangheliilor*» din 1564 scrie Coresi, că a văzut «jelania a mulți preoți de tâlcul evangheliilor, *ca să poată și ei propovedui și a spune oamenilor învățatură după cetitul evangheliei*; așa am aflat — continuă el — aceste tâlcuri ale evangheliilor pe dumineci preste an, scoase din scriptura prorocilor și apostolilor, și celor sfinți părinți; și dacă am cetit bine, am ispitit și socotit și am aflat că toate tâlcuesc, adeverează și întăresc cu *scriptura sfântă*, și mie tare plăcură, și am scris cu tiparul vouă, fraților».¹ Iar judele brașovean Luca Hirscher arată în epistola sa din 1582, că el a pus să se tipărească în limba română *Evanghelia cu învățatură (Cazania)*, care s'a răspândit în număr mare de exemplare, și în Ardeal și în principatele române, *cu știrea și învoirea vlădicilor*. Deci și aceștia trebuie ușurați de învinuirea ce li s'a adus, că ar fi încercat să împedecă pătrunderea limbii românești în biserică. Ei se împotriveau numai pornirii de a se răspândi învățături greșite și potrivnice cu credința bisericii răsăritene. De aceea în prefața acestei cărți, tradusă cu știrea «arhimitropolitului *Serafim*» din Târgoviște, și dată la tipar numai după ce Luca Hirscher s'a sfătuit «cu luminatul mitropolit, *marele Ghenadie din tot ținutul Ardealului și al Orăziei și cu mult cliros de preuți, ce le trebuia această carte*» — e susținută și apărată cu stăruință și cu puternice dovezi din sfânta Scriptură învățatura cea veche: *Credința fără de fapte moartă este*, față de învoirea protestantă, că *numai prin credință se va mântui omul, nu și prin fapte*. Căci apostolul Iacob scrie: «Cum este trupul fără suflet mort, așa și credința fără fapte moartă este». De altă parte e recunoscut aci și adevărul că «*mare lucru este credința și fără de ea nimeni nu se poate mântui, ci încă nici fapta nu e de ajuns, ci trebuiește și viață dreaptă și curată... precum și nevoiește multă celui ce vrea să între întru împărăția cerului*».² Autorul acestei prefețe este, probabil, însuș mitropolitul Ghenadie I. care și în epilogul cărții tipărite cu un an mai înainte (*Sbornic 1580*, tipărit de Coresi, în Sasșebeș) spune, că a văzut în timpul din urmă «*din partea popoarelor de altă credință mare stricăciune și cădere a sfintelor biserici*».³

La 1564 a tipărit Coresi *Tâlcul Evangheliilor și Molitvelnicul* tot în Brașov, unde apărură peste alți 6 ani și o *Psaltire*.

¹ Bianu-Hodoș: Bibliografia română veche I. p. 51.

² Bibl. rom. veche. I. p. 90.

³ Ibidem pag. 84.

Cheltuiala pentru tipărirea celor 2 cărți din 1564 o purtă nobilul calvin Forró Miclăuș. În tâlcuirea evangheliei lui Luca, cap. 17, se zice: «Acolo la biserică, să spue cuvântul lui Dumnezeu, sfânta Evanghelie în limba, pe care grăesc oamenii, să putem înțelege noi mișelamea (oamenii de rând). Ce folos e lor, dacă popa grăește în limbă străină, Românilor sârbește, de nu înțeleg, sau pe altă limbă, ce nu vor înțelege ascultătorii». Tot în această carte se cuprind și unele atacuri contra preoției și ierarhiei, care, după învățătura reformațiunii, nu mai aveă rost, proclamând aceasta principiul preoției universale. De aceea se spun în învățătura a 4-a a săptămânei a 5-a din post următoarele: «Hristos zice: Voi știți, că domniul lumii domnesc și mai marii au putere. Nu așa să fie între voi. Aici Hristos osebește cinstea și lucrul apostolilor și oamenilor de biserică, cum sunt popii, patriarhii, vlădicii, episcopii și tot felul de preoți — dela împărații, craii, voivozii și tot felul de dregători aceștei lumi. Lor au lăsat Dumnezeu aice să domnească pre noi și să biruiască lumea cu dreptate, cu milă și cu judecată dreaptă; iară oamenilor de biserică n'au lăsat domnia, să domnească în chipul altor Domni... Greși tare papa dela Roma și mă tem că fu el un Antichrist, cum cunoaștem din Scriptura Sfântă, unde se ridică peste toată lumea și calcă supt picioare toți împărații și craii și domniul despre pământ... Greșesc și acum papii, patriarhii, vlădicii, episcopii, egumenii, carii umblă în chipul domnilor și mai marilor». Astfel de atacuri, firește, nu puteau să fie pe placul arhierieilor și preoților. Deaceea ei nici nu le vor fi cetit în biserică înaintea obștii, ci vor fi trecut repede peste ele. Coresi însuș cearcă a se scuză la sfârșitul cărții, scriind: «unde ceartă această carte pe vlădici, episcopi, popi călugări și pe domni, *nu ceartă pe cei buni, ci pe cei răi*».

Dacă s'a pornit din partea episcopilor și preoților români împotrivire contra reformațiunii, această împotrivire eră îndreptată mai ales contra învățăturilor greșite, cari nu se potriveau cu credința cea veche; nu însă contra limbii române, în care erau înveșmântate acele învățături. De aceea este de necrezut afirmațiunea unui scriitor maghiar, care spune, că mai târziu, în secolul al XVII-lea, principele ardelean Mihail Apaffy ar fi tăiat capul unui preot român, care s'a împotrivit a țineă slujbă românească credincioșilor săi români.¹ Că limba română a pătruns

¹ «... *historicum*, hogy Apaffy Mihály egy oláh pópának fejét vétette ki vonakodott oláh hiveinek oláh misét mondani» Dr. Réthy László: «*A m. irodalom s az oláhok*» în *Hunfalvy-Album* Bpest 1891, pag. 152.

în slujba bisericii, că s'au găsit chiar episcopi și preoți, cari au primit o parte din învățăturile reformațiunii, dovedesc în deajuns hotărârile dietelor ardeleni și alte documente istorice din jumătatea a 2-a a veacului al XVI-lea.

Dieta ținută cătră sfârșitul anului 1566 la Sibiiu decide, să se predice pretutindenea cuvântul lui Dumnezeu curat și să se înlăture superstițiile, iar aceia dintre preoții și episcopii români, cari nu ar voi să primească adevărul, să stea la probă cu episcopul și superintendentul Gheorghe, aducând dovezi din Biblie și căutând să înțeleagă adevărul. Iar' dacă nu vor recunoaște adevărul nici după ce l-au înțeles, să fie îndepărtați din slujbele lor, fie că sunt episcopi români, ori preoți, ori călugări, și toți să asculte de acest *episcop ales, superintendentul Gheorghe*, și de preoții aleși de el. Ceice îi vor conturbă pe aceștia, să fie pedepsiți cu pedeapsa infidelității¹ (necredinții), adecă cu confiscarea averilor.

Din textul acestei legi se vede, că nu toți preoții români voiau să asculte de episcopul-superintendent Gheorghe și că mai erau în Ardeal și alți episcopi români, cari n'au voit să primească învățăturile reformațiunii. Unii dintre aceștia, în loc să discute cu Gheorghe și, să aducă dovezi din Sfânta Scriptură, au aflat mai potrivit a-și părăsi scaunul episcopesc, averea și moșia, cum știm că a făcut și episcopul dela Geoagiu Sava și cum probabil va fi făcut și episcopul Gheorghe dela Vad, care avea legături strânse cu Moldova, unde a fost sfințit. Superintendentul Gheorghe se plânge și în anul următor, că preoții nu-l prea ascultă, îl batjocoresc și nu iau parte la sinoade. Ioan Sigismund îi amenință cu pedepse. Amenințarea n'a rămas fără orice efect. La începutul anului 1568 (14 Ianuarie) scrie episcopul Gheorghe din Teiuș cătră Bistrișeni, că mulți dintre preoții români au început a primi învățăturile lui de reformă.²

După moartea episcopului-superintendent *Gheorghe din Sângeorgiu*, Ioan Sigismund confirmă ca succesor al acestuia pe episcopul *Pavel din Turdaș* (8 Februarie 1569), impunându-i ca datorie anume să predice, cuvântul lui Dumnezeu în limba română curată și să reformeze tainele și ceremoniile conform învățaturii lui Christos.³ Pe timpul acestui episcop răspândirea reformațiunii între Români ardeleni a progresat și mai mult.

¹ Erd. o. emlékek II. p. 326—327.

² «Ide felé sok keresztyén oláh pap vagyon.» Iorga: Hurm. XV partea I. pag. 628.

³ «ut ipse Paulus de Thordas in hac functione sua... *verbum Dei in ecclesiis walachicis lingua wallachica pure et sincere propagare possit.... ad docendum verbum Dei et reformanda sacramenta atque ceremonias juxta institutionem Christi*». (Hurm. XV. I. p. 635).

În 16 Octombrie 1569 preoții români de sub ascultarea episcopului Pavel au ținut sinod la *Aiud*, aducând cu unanimitate (*egyenlő akarattal*) următoarele hotărâri¹:

1. Să se țină și să se urmeze toate lucrurile de credință, cari sunt potrivite cu cuvântul lui Dumnezeu (deci au temeiul în Sfânta Scriptură), dar toate, cari au fost introduse în obiceiurile obștei creștinești din partea oamenilor, în afară de cuvântul lui Dumnezeu (deci obiceiurile bazate numai pe tradiție) să fie lăsate la o parte;

2. Pentru sfinții cei morți și pentru alți răposați să nu se facă liturghie, nici rugăciune;

3. Cu toate că mai înainte, dacă i-a murit vre-unui preot soția, n'a fost permis să se însoare a doua oară, dacă a voit să rămână preot până la sfârșitul vieții, acum, în sinodul din *Aiud*, s'a hotărât, că fiind om evlavios, cu purtări bune și potrivit pentru serviciu, să fie îngăduit a se însură a 2-a oară și să rămână preot-învățător;

4. Fiecare preot să fie dator a explica credincioșilor în fiecare săptămână adeseori articolii de credință, Credeul, Tatăl nostru și rugăciunile, ca să le învețe aceștia. Care preot nu și-ar împlini datorința de a învăța pe credincioși, să fie scos din slujba bisericii;

5. Pe aceia dintre credincioși, cari nu merg la biserică, să asculte cuvântul lui Dumnezeu și să învețe rugăciunile și Credeul, preotul să nu-i cuminece la ceasul morții;

6. Preoții, cari slujesc între Români sârbește, dacă nu învață poporul în limba română despre sfintele taine, să nu mai poată fi preoți.

Iar de încheiețe se zice, că principele țării să pedepsească cu asprime pe cei neascultători și nesupuși.

În 9 Decembrie 1570 trimetea din *Lancrăm* episcopul Pavel o scrisoare către *Bistrițeni*, să îndrume preoții de acolo a lua parte la sinodul, care avea să se țină la *Crăciun* în *Cluj*, spre a discuta iarăș adevărurile Scripturii. Preoții erau obligați să meargă toți în persoană la acel sinod;² cei absenți vor lua pedepse aspre, ca să fie de exemplu și altora. Totodată îndrumă preoții, să aducă bani de cheltuială cu sine, spre a putea cumpăra cărți românești: *Psaltirea* cu 1 fl. și altă carte, *Liturghia*

¹ Aceste hotărâri sinodale le confirmă și Ioan Sigismund prin decretul său din *Alba-Iulia* (30 Noembrie 1569). *Iorga* I. c.

² «az oláh papok mind fejenként Kolozsvárat legyenek az synatban».

cu 32 *dinari*.¹ De aici se vede, că la 1570 există pentru Români ardeleni și o carte de *liturghie* tipărită în limba română. Această carte însă nu s'a păstrat nici într'un exemplar și astfel a rămas necunoscută până acum.

Pentru zelul, cu care stăruia episcopul Pavel a răspândi reformațiunea între Români, a fost laudat și răsplătit din partea principelui Ioan Sigismund. Casa, curtea și grădina din Lancrem, cari formaseră proprietatea fostului episcop din Geoagiu Sava, după ce acesta, nevoind să primească reforma religioasă, a părăsit Ardealul, — principele Ioan Sigismund le-a dăruit episcopului Pavel, la sfârșitul anului 1570.² Dar episcopul Pavel având, din pricina acestei case și moșii, neînțelegeri îndelungate cu Sașii din Sebeș,³ în 7 August 1574 a vândut acestora pentru 49 *floreți* averea sa din Lancrem și s'a mutat la Turdaș.

Murind episcopul Pavel pe la sfârșitul anului 1576 sau la începutul anului următor, dieta ardeleană ținută la Turda în Aprilie 1577 ia următoarea hotărâre: «deoarece și în obștea românească sunt mulți cari, luminați de Domnul Dumnezeu, s'au rupt de mărturisirea grecească și ascultă cuvântul lui Dumnezeu în limba lor proprie, murind superintendentul lor de până acum, am hotărât, ca și ei să-și aleagă dintre dânșii un om învățat și drept, cu înțelegere adevărată, pentruca predicarea cuvântului lui Dumnezeu cel viu să nu contenească între dânșii, ci să meargă înainte».⁴

Astfel preoții români reformați au ales pe un frate sau neam al răposatului episcop Pavel, pe *Mihail Turdași*. Acesta a tradus și tipărit la Orăștie (1582) «*Palia*», având împreună lucrători pe Stefan Herțe, predicator în Caransebeș, pe Efrem Zăcan, dascăl de dascălie tot acolo, pe Moise

¹ *Psaltirea* este cea tipărită de Coresi în Brașov la 1570, căci cea tipărită cu litere latine și atribuită însuș episcopului Pavel n'a apărut decât mai târziu: între 1570—1573 (cf. Sztripsky-Alexics: *Szegedi Gerg. énekes könyve* 16. századbeli román fordításban. Bpest 1911. pag. 142—144).

² «... totalem et integram domum discreti vladicæ Sava calugeri in possessione nostra Lankerek existentem habitam, quæ per spontaneam eiusdem calugeri ex hoc regno nostro Transilvaniae egressionem, ob abrenunciationem professionis evangelicæ et doctrinæ christianæ factam, ad nos consequenterque collationem nostram regiam rite et legitime devoluta esse perhibetur». *Ferd. Baumann*: «Zur Geschichte von Mühlbach» în programa gimnaziului săsesc din Sassebeș 1888/9 p. 105—6.

³ «diuturnæ lites cum dominiis Sabesiensibus... agitatae et ventilatae fuerant». Ibidem.

⁴ Erd. o. eml. III. pag. 118.

Peștișel predicator în Lugoj, și pe Archirie, protopopul Hundenorii. Din titulaturile acestora se vede, că reformațiunea eră răspândită și în părțile bănățene, unde Românii aveau predicatori și o școală de dascălie, în care Efrem Zăcan pregătia pe viitorii învățători ai poporului.

Însă precum în Ardeal, nici în Bănat nu s'au învoit toți Românii să primească învățăturile reformațiunii. La începutul anului 1584 doi nobili români din Lugoj și Caransebeș au fost trimiși la Alba-Iulia, — unde residă mitropolitul Ghenadie I, — să ceară preot pentru părțile lor, căci sunt *60 de sate*, unde Românii nu vor să-și dea copiii ereticilor să-i boteze.¹

Cât timp au domnit în Ardeal principii din familia Báthory, fiind ei catolici, s'au strecurat în Ardeal și în părțile bănățene iezuiții, cari au cercat să împedecă răspândirea reformațiunii. Lor le convenia mai bine să rămână poporul român în legea cea veche, decât să primească reforma. De aceea au început a umbla să spovedească, să boteze și să predice chiar în limba română.²

Astfel pe timpul Báthoreștilor tipărirea cărților românești, în spirit reformat, încetează în Ardeal. Stefan Báthory îndemnase la 1583 pe iezuitul Antonio Possevino, să tipărească în limba română și maghiară diferite cărți, mai ales *catehismul*, firește nu în spirit reformat, ci catolic.³ Báthoreștii au dat din nou voie preoților și episcopilor rămași statornici în vechia credință, să-și țină toate obiceiurile vechi, ritul și ceremoniile. La 1579 le-a asigurat și acestora prin lege dreptul de a-și alege episcop.

De aceea vedem, că la 1588, când dieta din Mediaș decide din nou ca toți iezuiții să părăsească Ardealul în timp de 25 de zile și mai mult înapoi să nu se întoarcă,⁴ ei adresează

¹ La 7 Februarie 1584 scrie iezuitul Ioan Paul Campani din Alba-Iulia: «Hodie Valachi duo nobiles missi sunt ex Lugos et Caransebes, provincia Valachica, petitum sacerdotem pro illis partibus, addentes: si venerit aliquis, curaturus 60 pagos, qui non volunt liberos suos dare haericis baptizandos» (*Fontes Rerum Trans.* v. II. p. 30).

² Iezuitul Valentin Lado raportează, că a fost în Caransebeș, unde banul l-a primit bucuros; a spovedit aci 28 de inși, a botezat 18 copii și a predicat românește: «coactus sum illis concionari *Valahice*, linqua illorum, ... quia paucisciunt *Ungarice*. Dominus Deus init me, ut possem discere linguam illorum et iuvare illos» F. R. Tr. II. 168—169.

³ F. R. Tr. I. 286—7.

⁴ E. o. e. III. 239.

principelui Sigismund Báthory o jalbă tânguindu-se, că numai lor nu li se permite să rămână în Ardeal, unde se bucură de libertate toate confesiunile, chiar și Români sunt suferiți, deși fac slujbe, chiamă sfinții în ajutor, păstrează și cinstesc icoanele lor, ca și catolicii.¹

Din hotărârile sinodului dela Aiud, afară de cea privitoare la limba română și la căsătoria a 2-a a preoților, puține au mai rămas în vigoare sub domnia Báthoreștilor. Aici se încheie în-tâia epocă de reformațiune în istoria bisericii române, pentruca să se ivească mai târziu, pe timpul lui Bethlen, Rákoczy și Appaffy, alte încercări nouă, destul de stăruitoare, dar având, în ultima analiză, acelaș singur rezultat pozitiv: pătrunderea limbii române în slujba bisericească și inițierea unui însemnat curent de literatură națională!

Dr. Ioan Lupăș.

Studii

din istoria mai veche a Românilor de pe teritorul diecezei arădane.

Istoriografia noastră a atins, numai în fuga condeului, trecutul mai vechiu al episcopiei din Arad, cu observări, cari nu aveau nicidecum pretenția de a da ceva complet. Bine înțeles, că unei pretenții, ca aceasta, nu se poate răspunde nici astăzi. Dar cercetările istorice mai nouă¹ ne dau, totuși, posibilitatea de-a stabili câteva fapte și de-a schișa, cel puțin în linii generale, trecutul bisericilor românești din părțile Aradului, până la începutul veacului XVIII, când se stabilește definitiv, în orașul nostru, un episcop ortodox.

Dar înainte de toate trebuie să deslegăm o întrebare premergătoare, care ni-se impune de sine. Se poate dovedi oare

¹ «etiam Valachi, qui et missas celebrant, et Sanctos invocant et imagines ipsorum retinent ac venerantur, sicut et nos, in regno tollerentur» F. R. Tr. II. pag. 242.

¹ La noi aproape nimic nu s'a lucrat în direcțiunea aceasta. Cercetările mai nouă sunt făcute de istorici maghiari și sârbi, pe cari i-am consultat pentru studiul de față. În deosebi trebuie să atrag atențiunea acelor, ce se ocupă de probleme istorice, asupra imensei bogății a literaturii istorice la Maghiari, care poate fi utilizată, omițându-se anume opinii greșite.

existența poporațiunii românești de-a dreapta și de-a stânga Murășului, în veacurile cele dintâiu ale regatului ungar? Pentru a nu da greș în concluziile noastre referitoare la începuturile bisericei românești de aici, ne vom silii a preciza un răspuns clar și sigur, întemeiat pe informații, a căror vrednicie de crezământ nu se poate trage la îndoială. În legătură cu problema aceasta vom arăta, apoi, în ce raport au stat Românii față de celelalte neamuri, cari s'au așezat în ținutul nostru.

Episcopia de astăzi din Arad se extinde pe amândoi țărmurii Murășului și cuprinde, astfel, întreg teritoriul vechiului comitat al Aradului, care în evul mediu trecea peste o bună parte din nordul Carașului și al Timișului. În vecinătatea noastră eră strâns legat de Arad ținutul Zărandului, pe care l-au locuit Românii din timpuri străvechi. Ambele comitate au avut cam aceeaș soarte nu numai sub raport politic, ci și sub cel bisericesc, de aceea trecutul lor poate fi tratat în cadrele aceluiaș articol.

Documentele descoperite și publicate până acum se ocupă de strămoșii noștri, cari erau așezați în Ardeal ori în Țara Ungurească abia în cursul veacului XIII. Cu data aceasta îi găsim împrăștiați aproape pe întreg teritoriul, pe care, mai târziu, apar ei în număr mai mare, înzestrați cu o organizațiune, ce pare a fi specific românească. În ținutul, al cărui trecut ne preocupă, documentar sunt menționați Românii, mai întâiu, în 15 Maiu 1318, când regele Carol Robert a dăruit unui om credincios al său mănăstirea veche de lângă Boroșinău (Dienesmonostor) împreună cu patronatul asupra ei și cu satele românești și celelalte (cum villis olachalibus... et aliis), cari îi aparțineau.¹ Nu trebuie să ne pricinuiască nedumerire faptul, că mențiunea aceasta o găsim relativ târziu. Numărul documentelor din epoca anterioară e așa de restrâns, încât însaș împrejurarea aceasta explică deajuns lipsa de știri mai vechi asupra Românilor din acest ținut.²

De însemnat e, că în anul 1291 e amintită poporațiunea românească mai spre nord, în valea Crișului Negru, deci în Bihor,³ pe când spre răsărit, la marginea comitatului Hune-

¹ Gr. *Zichy-család* id. ágának okmánytára II köt. p. 131—32.

² Cât de restrâns eră numărul documentelor scrise, în această epocă, o arată *Franz Eckhart*, în excelența sa lucrare *Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*. Innsbruck 1914.

³ *Bunyitay Vincze*, Biharvármegye oláhjai s a vallás-unió, Bud. 1892 p. 4—5 și *Dr. Györfly István*, A fekete körös-völgyi magyarság települése, Bud. 1914, p. 14.

doarei, întâlnim așezări românești în anul 1292.¹ Firește, că o estindere a elementului românesc înspre apus de hotarul comitatului Arad nu avem să căutăm, dar cu atât mai vârtos suntem îndreptățiți a le cercetă urma în sudul Murășului, pe teritoriul, care acum aparține comitatului Timiș. Istoricii maghiari sunt unanimi pentru a constată, încă în veacul XIII, existența Românilor în comitatul Timișului și în special în ținutul dintre Timiș și Murăș,² care ne interesează mai aproape. Documentar însă nici aici nu-i găsim, decât spre mijlocul veacului XIV, în anul 1364, când capitlul din Cenad delimită o moșie pe seama lui Cârstea, Negul, Vlaicu, Nicolae și Vasilie, fiii lui Vasilie și nepoții lui Zarna, «cari toți sunt Români», cum se exprimă limpede documentul latinesc.³

Pentru această epocă veche istoricul trebuie să apeleze și la sprijinul numelor geografice din ținutul Aradului și al Zărandului, care prezintă o asemănare surprinzătoare cu nomenclatura slavo-română a ori-cărui alt ținut locuit de Români. Numele vechi slave s'au putut păstră și aici numai prin mijlocirea Românilor, căci alminteri ele ar fi obținut o înfățișare specific ungurească, cum se vede în ținuturile curat ungurești.⁴

Bârsa, Dezna, Radna, Socodor, Ohaba, Ohabița, Balomir, Lipova, Cladova, Covăsiți, Găvoșdia, Dumbrava, Voila, Drăuți, Leasa, Ribița, Sadu, Săliște și alte multe nume slave de comune, cari au existat odinioară, ori există și astăzi în ținutul acesta, dovedesc pe deplin adevărul aserțiunei noastre.

Din timpurile vechi însă întâlnim și nume curat românești, mai ales în Zărand, unde un document latinesc din 1214 află de bine să explice, într'un chip foarte caracteristic, numele slav al unei comune: «et predium nomine de Macra, videlicet Apa».⁵ Autorul documentului traduce exact în românește înțelesul numelui slav. Interesant e, că poporul a păstrat numirea

¹ Articolul lui *Szdeczky L.*, Az oláh telepítés legelső emlékei, în *Századok*, 1908, p. 577—81.

² *Böhm Lénárd*, Délmagyarország vagyis az ugynevezett bánáság kü-löntörténete I k. p. 160. Despre Români zice: «ösnépe ez Temesnek». Apoi în scrierea Temesvármegye, szerk. *Borovszky Samu Dr.* Bud. p. 265. — Pentru veacul XIV vezi la *Szentkláray Jenő*, Oláhok költöztetése Délmagyarországon, Bud. 1891 p. 5 și articolul instructiv de *Thallóczy Lajos*, Nagy Lajos és a bulgár bánáság, în *Századok* 1900 p. 578—615.

³ *Márki Sándor*, Aradvármegye története, Arad 1892 I k. p. 500.

⁴ N. Iorga, *Geschichte des rum. Volkes* vol. I.

⁵ *Rácz Károly*, A zarándi egyházmegye története, Arad 1880, p. 146.

slavă a comunei (*Mocrea*) și nu cea neoașe românească, *Apa*, care se reduce la izvorul de apă acră («apă de leac»), ce se găsește în apropiere. În anul 1292 e menționat în Zărand *Murul*,¹ apoi în veacurile următoare: Cremeneasa, Lazuri, Voi-vodeni, Brad, București, Brusturi, Țermuri etc., iar în comitatul Aradului: Buteni, Balta-Neagră, Căpruța, Lupești, Lespede, Călugăruț, Riușor, Timișești, Satu-rău² etc. ori numirile neoașe românești de Cucuta, pe care documentele din secolul XV o scriu așa: Kakat,³ iar contimporanii noștri au maghiarizat-o în Kokota, și comuna Căcărău, căreia azi, în ungurește, i-se zice Kőkaró, adecă par de peatră, ceea ce e un nonsens.

Un istoric maghiar, care a studiat bine trecutul acestui ținut, spune, că în secolul XV în comitatul Aradului dintre 392 de localități 110 aveau nume slave, 276 curat ungurești și numai 6 numiri erau românești, pe când în comitatul Zărandului dintre 442 de comune, nume curat unguresc aveau 376, nume slave 70, iar românești numai 6. Nu știu, cum va fi făcut învățatul maghiar această clasificare, dar tot D-Sa constată, că ar fi foarte greșit a crede, că numărul mare al satelor cu nume unguresc ar demonstra totodată și numărul populației maghiare: «Redactorii documentelor erau Unguri, cari prin adăugirea unui—*falva* ori—*háza* atribuiau, poate în mod arbitrar, cutărei comune caracter maghiar».⁴ De fapt așa și e. Tendința diecilor latini, în evul mediu, de-a maghiariza numele slave ori românești, e îndeobște cunoscută. O dovedește și faptul, că numirile ungurești variază din epocă în epocă, atârnă deci de cunoștințele ori capriciile canceliștilor, — pe când cele românești sunt stabile și în cele din urmă izbutesc a se impune și oficialității. Canceliștii se siliau să traducă în ungurește, ori, dacă nu le eră cu puțință să prindă înțelesul numelui, născociu formațiuni de nume ungurești, unele cu oarecare sens, iar altele foarte absurde. Așa au format din Țermuri=Czermonfalva, din Brusturi=Borosdfalva, din Lălești=Lálfalva, din Baia de Criș întâiu Nagy Bányá, apoi Czibebányá și în fine Kőrösbányá, din Băița=Medvepataka și apoi Kisbányá, din București=Bokorfalva,

¹ Márki S. o. c. v. I. p. 128 n. 9.

² Istoricul satelor din Arad și Zărand la *Csánky Dezső*, Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában vol. I. și la Márki S. o. c. p. 190—253.

³ *Borovszky Samu*, A nagylaki uradalom története. Bud. 1900, p. 42.

⁴ Márki S. o. c. p. 494.

din Bănești=Bányafalva, din Băltele=Baltafalva, din Buteni=Bőkény, din Mădrijești=Madárság, cuvânt fără de înțeles, ca și din Socodor=Székudvar. Socodor, din Sohodol, înseamnă vale seacă=százazér, râul ce curgea pe lângă comună, pe când formațiunea Székudvar e nonsens, ca și Nyakmező, pe care un cancelist maghiar l-a format, în secolul XV, din Câmpul lui Neagu, o comună românească în Țara Hațegului.¹ Cât de puțină înțelegere au învățații maghiari pentru numele geografice românești, încă și astăzi, arată îndestul faptul, că și un savant de talia Dlui Csánki Dezső admite părerea absurdă, că numele ungu-resc al satului Gurasadului-Guraszáda (com. Hunedoara) s'ar fi format din traducerea cuvântului românesc *gură* în ungurește și apoi prin imbinarea lor, făcută printr'un compromis.²

Un studiu amănunțit, care s'ar face pe temeiul numirilor geografice din ținutul Aradului și al Zărandului, ar confirma pe deplin caracterul românesc străvechiu al acestor comitate.

Despre vieața Românilor de aici însă nu avem atâtea știri, ca să-o putem zugrăvi, măcar în linii generale. Documentele, ca și aiurea, au păstrat numai numele proprietarilor de moși, al nobililor, cari în văile de aici au fost aproape toți Unguri, pe când locul Românilor trebuie să-l căutăm mai întâiu, firește, între iobagii cetăților, cari erau oameni liberi, pe urmă, când își perdură și acest rost, ca simpli iobagi, cari trebuiau să poarte toate greutățile. «Românii din Arad abia au istorie. Ca păstori săraci, se aventurau ei cu turmele lor, în sus și în jos, ori, mai întâiu ca iobagi ai cetăților, pe urmă ca iobagi de rând, lucrau pământul stăpânilor. Locul bisericilor, numele preoților românești nu le cunoaștem. Voevozii steteau în fruntea lor, nu comișii; cnejii, iar nu birăii; ei formau un adevărat stat în stat».³ În cuvintele aceste caracterizează un istoric maghiar epoca cea mai veche din trecutul Românilor arădani, recunoscând deci și din partea sa cel puțin existența unei străvechi organizații românești.

Încă înainte de năvălirea Tătarilor, întâlnim în Arad și Zărand, pe reprezentanții acestei organizațiuni, pe cneji și pe

¹ Dr. Solyom F. Ferenc, A magyarság és az oláh incolatus Hunyadban, n A Hunyadm. tört. és rég. társulat évkönyve 1882, p. 58, și pe Hunfalvy Pál, Századok 1889 p. 682—83.

² Csánky D. Magyarország tört. földrajza... vol. V, com. Hunedoara, comuna Sad.

³ Márki S. o. c. p. 503.

voevozi. Canonical Rogerius îi amintește,¹ ce-i drept, abia în anul 1241, când vorbește de luptele cu Tătarii, dar ei au trebuit să fie aici și mai înainte. Iată de cel După povestirea canonicului orădan, care trece de mărturie foarte bine informată, Tătarii cucerind și ținutul nostru, au ademenit pe locuitori să se întoarcă din adăposturile lor, ca să lucreze pământul. În cursul verei apoi au înjghebat, în teritoriul ocupat, o organizație proprie, așezând în fruntea fiecărui sat câte un Tătar, care se numia baliv ori cnez. Rogerius știe de vre-o sută de cneji tătărești, cari erau înzestrați cu anume atribuții militare și administrative.² Din istorisirea sa altceva nu ne împoartă, decât împrejurarea, că se amintesc și în părțile Aradului frunții satelor, cărora Tătarii le ziceau, în limba lor, balivi, dar un om din țară, cunoscător al obiceiului local, îi numește cu numele lor adevărat de *cneji*, vrând să dea o explicație a cuvântului tătăresc. După mărturia istoriei însă, în țara noastră, numai Românii atârnau de cneji și voievozi, așa că unde întâlnim aceste căpetenii, acolo putem fi siguri de existența Românilor.³

Mai mult ca două veacuri se strecură însă, până putem să arătăm și mențiunea documentară a voevozilor și a cnejilor români din ținutul, care ne preocupă. Bineînțeles, că în jumătatea a doua a sec. XV-lea ei își perduseră deja rostul vechiu și acum se prezentau ca niște simpli administratori ai domeniilor, pe când cu titlul de voevod puteau să fie înzestrați și străinii, cari s'au așezat printre Români.

Rostul voevozilor și cnejilor, ca și în comitatul Hunedoarei, ori într'alte ținuturi neaoșe românești, trebuie căutat și aici, în preajma cetăților regale, unde aveau să presteze anume servicii. Faptul, că satele românești amintite în anul 1318 sunt situate pe teritoriul cetății Pâncota, nu e, de sigur, numai o întâmplare fără importanță. Cunoaștem însă mai de aproape organizația cetății Șiria, despre care ni s'au păstrat știri interesante. Această cetate, al cărei teritor cuprindea 5 orașe și 140—150 de sate, eră considerată până în anul 1439 ca posesiune regală. Din 1439 până în 1441 a format proprietatea despotului sârbesc George Bran-

¹ *Rogerius siralmas éneke ford.* Szabó K. la p. 37 un «wayda de Gerroh».

² *Ibidem* p. 41.

³ *I. Bogdan*, Despre cneji, *Analele Acad. Rom. ser. II XXVI* (1904) și *Originea voevodatului la Români. Analele Acad. Rom. ser. II XXIV* (1902).

covici, care-și puse de pârçalab în cetate pe voevodul Stepan. În 2 Februarie 1441 regele Vladislav I o dăruî comitelui din Arad Ladislau Maróthy, împreună cu satele, ce-i aparțineau, și cu *nobilii români ai cetății*. Se vede însă, că despotul sârb izbuti în curând a-și recâștigă bogata cetate, deoarece în 1444, tot el, i-o cedează lui Ioan Huniadi, cu toate posesiunile ei și cu nobilii *maghiari și români ai cetății*.¹ Cele cinci orașe, cari aparțineau cetății, erau: Șiria, Gașa, Măsa, Baia-de-Criș și Băița, pe când satele erau împărțite în 8 *districte* ori *scaune*: al Cladovei, al Araneagului, al Ciuciului, al Căpâlnei, al Hălmagiului, al Băii-de-Criș, al Ribiței și al Băiței.² În fruntea fiecărui district stetea câte un voevod, iar satele le conduceau cnejii. Între voevozii de aici cunoaștem pe Vasile din Ribița între anii 1414—15, care a clădit biserica din acest sat, împreună cu frații săi.³ Voevod al Băii-de-Criș între anii 1404—1415 era Bolea și fiul său Vasile, cari nici nu atârnav de comitele suprem al Zărândului, ci erau supuși deadreptul comitelui din Timiș.⁴ Dintre voevozii cu scaunul în Hălmagiu cunoaștem pe Moga între anii 1448—1451. Pe acesta în 1451 l-a reconfirmat Ioan Huniadi în voevodatul Căpâlnei, Hălmagiului și al Băiței, pe care l-a ținut și până acum în pace, împreună cu fiii săi Mihail și Sandrin.⁵ Dintre voevozii din Araneag nu cunoaștem decât pe Vasile în anul 1493—94.⁶ În fine, în anul 1475 întâlnim un voevod într'un sat din Zărând cu numele Nicoleşti (Miklosfalva), care azi a dispărut.⁷

Cam tot așa de târziu se face mențiune și despre ceilalți voievozi și cneji din comitatul Aradului. Abia în 1518 se amintește de voevodul Lazăr din Ivanciu, un sat, care aparțineă cetății Șoimușului.⁸ În 10 Ianuarie 1495 Ioan Corvinul dăruî demnitatea de voevod român din Șomoșches (officium woyvo-

¹ Márki S. o. c. pp. 107, 124—126, 314 și 393.

² *Csánky D.* în *A magyar tört. társulat 1889 aug. 25—31-iki vidéki kirándulása Máramaros vármegyébe és Nagybánya városába*, Bud. 1889 p. 45.

Despre cele patru orașe cu băi: Baia-de-Criș, Cebea, Crăciunești și Râșca vezi *Solyom F. Ferenc*, *Adatok a volt zarándmegyei részek történetéhez*, în *Hunyadm. tört. és rég. társ. évkönyve 1885 és 1886. IV. k.* Bud. 1888.

³ Un act în arhiva Consistoriului arhidiecezan, care cuprinde o veche inscripție din biserica Ribiței. Comunicată mie de prietenul Virgil Nistor.

⁴ Márki o. c. p. 501

⁵ *Idem* o. c. p. 129, 234 și 315.

⁶ *Idem* o. c. p. 393.

⁷ *Idem* o. c. p. 241.

⁸ *Idem* o. c. p. 288 și 392.

datus volachorum), pe care a ținut-o până atunci Székely Pál, fratelui său, lui Mateiu, și fiului său Ioan, precum și lui Gaspar, care eră fiul lui Paul, și i-a înzestrat cu toată puterea, cu venitele și prerogativele voevodului. Dacă s'ar întâmplă să moară Mateiu și cei amintiți mai sus, voevodatul să treacă cu drept de moștenire la fratele lor Nicolae. Dar în schimbul donațiunei, ce li s'a făcut, numiții aveau să grijească satul Șomoșches și apartinențele sale și să sporească numărul populațiunei de acolo.¹ Numele acestor voevozi pare a dovedi obârșia lor ungurească, dacă nu cumva avem, în cazul de față, exemplul tipic al maghiarizării unei familii românești, care îmbrățișase, nu de mult, catolicismul, îndepărtându-se, astfel de neamul său.²

Intre cnejii de aici amintim în 1493 pe Dan din Căpâlnaș, Bogdan din Căpruța, Ștefan din Buceava și pe Seneslav din Șoimuș, când, de alminteri, între iobagii de rând găsim pe voevozii Raicu și Vida și pe cnejii Buda, Fărcaș și Mihaiu,³ ceea ce arată destrămarea vechei organizațiuni românești și coborârea voevozilor și cnejilor din situația lor privilegiată în starea iobagilor de rând, un fenomen, care se poate observa, în aceeaș vreme, și într'alte ținuturi din Ardeal și Ungaria.

După cât se vede din expunerile aceste, Românii, sprijiniți pe organizațiunea lor veche, au împopulat teritoriul diecezei de astăzi a Aradului în tot cursul evului mediu. Dar nu se poate afirma, că în restimpul acesta ei singuri ar fi locuit aici, deoarece comitatul Aradului formează marginea extremă a teritoriului locuit compact de Români. În afară de nobilime, care eră aproape în întregime maghiară ori maghiarizată, a fost deci în comitatul Aradului și Zărandului și un oarecare număr de iobagi unguri, cari s'au susținut până la invaziunea Turcilor. De bună seamă însă, că numărul lor nu atingeă jumătate din contingentul întreg al locuitorilor, cum afirmă d-l Márki, mai ales în ținutul Zărandului, unde populațiunea românească a reprezentat totdeauna majoritatea covârșitoare.⁴

Cu atât mai precis trebuie însă să stabilim raportul față de Sârbi, de cari au fost legate, până deunăzi, toate firele vieței noastre bisericești.

¹ Márki S. o. c. p. 502.

² Ibidem. Familia voevodului Pavel în 27 Maiu 1494 s'a înscris într'o societate catolică, ceea ce dovedește zelul, pe care-l găsim la neofiți ori renegați.

³ Idem p. 501—502.

⁴ Márki S. o. c. p. 495—6.

Când s'au stabilit Sârbii pe malul stâng și drept al Murășului? — Iată o problemă de cea mai mare însemnătate pentru istoria veche a diecezei arădane. Ea formează până acum obiect de discuție între istoricii sârbi și români. Urmărind însă exact mărturia documentelor, nu va fi greu de a da un răspuns, care să răspundă, pe deplin, realității istorice.

În veacul XIV nu e urmă de populațiune sârbească nici în dreapta și nici în stânga Murășului. Cel dintâiu Sârb, pē care-l găsim la noi, a fost, între anii 1404—1407, Dimitrie, fiul regelui Vukașin, comitele suprem al Zărandului și pârcălabul Șiriei. Imprejurările politice l-au îndemnat, de sigur, pe acest fiu de rege sârbesc, să se refugieze în Țara Ungurească, unde a obținut o situație bună și un adăpost pașnic.¹ Regii ungari împărtășiră în secolul XV pe conducătorii Sârbilor cu proprietăți însemnate, ca să le ofere scut împotriva invaziunii turcești, o politică, a cărei analogie o întimpinăm, în aceeaș vreme, ca și în veacurile următoare, și față de voevozii și boerii munteni ori moldoveni. Astfel ajunse despotul sârbesc Stefan Lazarevici în 1411 stăpânul domeniilor bogate, cari se estindeau până în nordul Ungariei,² iar urmașul său, despotul George (Vukovici) Brancovici izbuti, în anul 1439, să câștige vasta cetate regală a Șiriei cu orașele și satele, ce-i aparțineau și cu nobilii săi români.³ Luarea în posesiune a acestor moșli nu implică și colonizarea lor cu populațiune sârbească, după cum afirmă unii istorici ai Sârbilor.⁴ Despoții își țineau aici pârcălabii lor și o garnisoană mai mică, cum făcea, mai târziu, și Ștefan cel Mare, în cetățile sale ardelenesti, ca să le administreze cinstit. Un astfel de pârcălab al lui Brancovici a fost în Șiria, în anul 1439, voevodul Ștefan, de bunăseamă Sârb, care s'a făcut vinovat de revoltă împotriva regelui.⁵ Dieta țarei însă nu văzû cu ochi buni gospodăria pârcălabilor sârbi ai despotului și de aceea oprî, printr'un conclud al său din anul 1439, funcționarea acestui soi de streini.⁶ George Brancovici nu stăpâni însă vreme îndelungată cetatea Șiriei. În 1444 o cedă lui Ioan Huniadi, împreună cu

¹ *Thallóczy Lajos és Áldásy, A Magyarország és Szerbia közti összekötések oklevéltára 1198—1526.* Bud. 1907, p. 45.

² Op. cit. 52—54, 54—56 și *Csánki Dezső, Magyarország tört. földrajza* II, 124, 130.

³ Márki S. o. c. p. 343. V. mai sus.

⁴ *Ilarion Zeremskij, Srpski manastiri u Banatu, Sr. Karlovci* 1907.

⁵ Márki S. o. c. p. 126.

⁶ *Corpus juris hungarici, Bud. 1899 p. 290.*

nobilii maghiari și români din preajma ei.¹ Mențiunea deosebită a Românilor și a Maghiarilor, în contractele privitoare la Țiria, dovedește, că aceste două popoare locuiau atunci ținutul cetății. De Sârbi nu e vorbă, căci despotul lor nu se îngrijește de ei nici măcar în măsura, în care încearcă să asigure existența bisericilor românești de pe domeniul Țiriei. Cu toate acestea nu se poate nega faptul, că soldații sârbi, cari făceau parte din garnisoana cetății, s'au susținut în Țiria și după depărtarea lui George Brancovici, întocmai așa, cum putem constata sub regele Matia, garnisoană compusă din Sârbi în cetatea Hunedoarei, unde nici vorbă nu poate fi de o colonizare a Sârbilor.²

Cele dintâi cete de emigranți sârbi s'au așezat pe malul stâng al Murășului abia în jumătatea a doua a veacului XV. În anul 1464 regele Matia dăruie posesiunea din Nădlac familiei Iaksič, care se refugiase din Iagodina Sârbiei. Satele aparținătoare acestei posesiuni se întindeau pe teritoriul comitatelor Cenad, Timiș și Caraș. În cele două comitate din urmă locuitorii lor erau Români. Iakșicieștii au adus apoi pe teritoriul posesiunii lor nouă vre-o 1200 soldați sârbi, așezându-i împreună cu familiile lor.³ Mai târziu (1478), când au câștigat și în comitatul Aradului trei sate: Felnacul, Șerfești și Lupești (Farkastelek), au colonizat Sârbi și în cele două comune dintâiu.⁴ Se înțelege, că numărul lor nu a fost așa de mare, ca să fie în stare a da caracter sârbesc populațiunii din stânga Murășului. După câți-va ani războaiele întefite cu Turcii au mînat în patria noastră contingente nouă de imigranți sârbi, numărul cărora regele Matia îl evaluează, cu oarecare exagerare, aproape la 200,000 de suflete. — Unde s'au așezat acești noii coloniști sârbi? În Slavonia, Bacica, Torontal, Cenad și în număr mai redus poate și în Timiș și în comitatul Aradului. Despre așezarea lor în aceste două comitate, cari ne interesează pe noi, nu avem date pozitive.⁵ Dar îi întîlnim, de fapt, aici în veacul următor, pe vremea ocupării turcești, când s'au mai sporit și cu cetele sârbești, cari își căutau mereu adăpost mai spre nord, de frica Turcilor.

¹ *E. Hurmuzachi*, Documente I. 2 p. 696—8.

² *N. Iorga*, Studii și Doc. v. XII, v. clădirea bis.-din Hunedoara.

³ *Dr. Aleksa Ivič*, Istorija Srba u Ugarskoj, Zagreb 1914, p. 6.

⁴ Borovszky S. A. nagylaki urad. tört. p. 17.

⁵ O afirmă însă *Borovszky S. Dr.* în *Csanádmegye története I.*

Ca să ne putem face o idee clară despre ținuturile, pe care le-au năpădit Sârbii, trebuie să luăm în ajutor tabloul, pe care-l înfățișează populațiunea Ungariei sudice la începutul veacului XVIII, după retragerea Turcilor. O statistică compusă în anul 1716 arată,¹ că Românii locuiau singuri în vre-o 400 de comune din Bănat. În comitatul Timișului formau majoritatea covârșitoare în districtele Ciacova, Detta și Timișoara, pe când în districtele Vârșeț, Aradul Nou și Vinga erau învărstați cu Sârbii. În aceeaș vreme însă Sârbii reprezentau o majoritate absolută numai în comitatul Torontalului, în districtele Canija Turcească, Párdány, Panciova, Becicherecul Mare, Mодоș și Banlac, iar amestecați cu Românii locuiau în partea sudică a Timișului și în cercurile Vinga și Aradul Nou. Raportul acesta trebuie să presupunem, că a existat și în veacurile anterioare, începând cu cucerirea turcească, deci cu veacul XVI, când poporațiunea ungurească a părăsit teritoriul ocupat.

În comitatul Aradului numărul Sârbilor a fost totdeauna neînsemnat. O consemnare din anul 1560 arată numai în Șiria cete de soldați sârbi și în jurul aceleiaș cetăți două sate sârbești (Nagy — și Kis-Rác), cari azi nu mai există,² iar o statistică din anul 1667 înșiră în tot comitatul Aradului numai 12 sate sârbești, dintre cari cele mai multe erau situate în stânga Murașului: Fűzes, Papi, Félegyháza (Firighaz), Szentalyas (Alioș), Peli, Szent-Pál, Harom fil (poate Kétfél), Mikelaka, Szeny, Marján, Csoprony și Tövis, pe când în Zărând existau numai două comune cu populațiune sârbească: Seleuș și Șicula.³

În fine mai suntem datori să facem o constatare. Numele de obârșie slavă a localităților din comitatele Zărând, Arad, Timiș și Căraș, pe cari le găsim aici și înainte de așezările sârbești, nu dovedesc existența unei populațiuni slave, care ar fi trăit în aceste comitate prin veacurile XII—XIV. Nimirile aceste sunt slavo-române și le-au păstrat Românii din timpuri

¹ *Dr. Bodor Antal*, Délmagyarországi telepítések története és hatása a mai közállapotokra, Bud. 1914 p. 7.

Că ar fi existat în Bănat Sârbi și în veacul XIV o afirmă *Szentkláray I.* în *A szerb monostoregyházak tört. emlékei Délmagyarországon*, Bud. 1908, p. 15, întemeiându-se pe *Bárány Ag. Torontál hajdana és Temesm. emléke*, 1845 și 1848, și *Czoernig, Ethnografie der österr. Monarchie II.* Ambii scriitori învechiți însă nu aduc nici o dovadă documentară, cum nu poate să aducă nici *Szentkláray*.

² *Dr. Ivič Aleksa o. c.* p. 175.

³ *Borovszky Samu.* Egy alajbég telepítései, Adatok az alföld XVII. zázadi történetéhez, Bud. 1901, p. 11—13.

străvechi, cum o recunosc aceasta în unanimitate și cei mai distinși istorici maghiari.¹

Ce situație a avut biserica românească din ținutul Aradului și al Zărandului?

Indreptățirea de a-ne fixa această întrebare e evidentă, câtă vreme am constatat aici, din timpuri străvechi, o populație compactă românească. Dar, la cel dintâiu pas, întimpinăm, în lipsa de mărturii istorice, piedecile obișnuite ale istoriografiei românești, și trebuie să ne oprim, renunțând la încercarea de-a zugrăvi amănunțit vieța religioasă a strămoșilor noștri în veacurile XIII—XV.

Cea dintâiu mențiune despre preoții români din părțile aceste se face în jumătatea a doua a veacului al XIV, deci în aceeaș vreme, când e atestată, și într'alte ținuturi, existența lor. După mărturia unui document din anul 1366, care e confirmată și de un cronicar contimporan, zelesul rege catolic, Ludovic cel Mare, a dispus atunci comitelui Benedict, să adune pe toți preoții «schismatici» din Caraș și Cuvin, împreună cu familiile lor, și să-i aducă la Lipova. Acești preoți se refugiaseră în ținutul Lipovei de frica misionarilor catolici, pe cari îi trimisese regele, să facă propagandă între ei.²

Porunca regelui ungar nu se poate reduce numai la zelul său de-a răspândi catolicismul, ci trebuie adusă în legătură cu politica orientală, pe care o urmă între anii 1365 și 1370. La 1365 regele Ludovic pregătiă o expediție împotriva Țerii Românești, unde stăpânea Vlaicu Vodă (1364—72), un domn dibaciu și rășboinic. Dar el își schimbă planul și porni în contra Vidinului, pe care-l cucerii îndată pentru de-a începe în Bulgaria propagarea catolicismului, în proporții mari. Călugării franciscani scoaseră pe episcopul ortodox din oraș și izbutiră să câștige un însemnat număr de «schismatici», până în anul 1369, când Vlaicu Vodă luă Vidinul dela Unguri și-l dete Bul-

¹ Borovszky S. în A nagylaki urad. tört. p. 10—11 înșiră satele, cari aparțineau la posesiunea din Nádlaç și observă: «mint e helynevekből első pillanatra is nyilvánvaló, az uradalom temes és krassóvármegyei tartozékainak legnagyobb része szláv vagy helyesebben mondva oláh telepítvényekből állott». Conf. Csánky D. M-g tört. földrajza... v. I. p. 722 despre satele rom. cari se numesc «ville sclavonicales» și în special ce spune tot D-Sa în a Magyar tört. társ. kirándulása Máramaros vm. 1889. p. 38, că și Ungurii au luat numirile slave dela Români, deoarece populație slavă nu găsim aici.

² Hurmuzaki, Documente I 2 p. 132 și *Küküllel Iános* la *Thuróczy* III p. 48.

garilor. În toiu acestor lupte și în răstimpul unor siliinți înțețite de-a propagă religia catolică, înțelegem prea bine motivul, care-l va fi îndemnat pe regele Ludovic de a luă măsuri aspre împotriva preoților români din stânga Murășului, incredințând executarea porunței date tocmai comitelui Benedict, pe care l-a făcut și băn al Vidinului.¹

Dacă deci presupunem existența unui număr oare-care de preoți, pe țermul stâng ori drept al Murășului, dependența lor bisericească în restimpul acesta se poate închipui numai în legătură cu episcopul din Vidin. Alt vlădică ortodox nu cunoaștem în apropiere, iar practica de a se duce pentru hirotonisire, împinși de nevoie, la Vidin, a existat multă vreme la Români și după constituirea unei ierarhii proprii.² Chiar și în veacul XVIII se mai abăteau preoți din Bihor să se sfințească în Vidin.³ Spre sfârșitul veacului XIV fu întemeiată a doua mitropolie a Țerii Românești, care, luându-și titlul de Severin, va fi avut supraveghiere bisericească și peste teritoriile situate la nord de Carpați, pe cari le obținuse Vlaicu Vodă, ca feude ungurești. Conform cu starea de atunci a lucrurilor, nu vom greși afirmând, că locul influenței religioase a Vidinului îl ocupă deacum mitropolia Severinului.⁴ Organizarea vieței bisericești în Muntenia însă nu avu alte urmări pentru noi, nici măcar în bănatul unguresc al Severinului, pe care îl perdură voevozii români, și cu atât mai puțin în comitatul Aradului ori al Zărandului îndepărtat.

Aici, în satele așezate pe cursul Timișului, Murășului ori al Crișului Alb, voevozii și cnejii români și-au câștigat prin apărarea stăruitoare a cetăților regale dreptul de a se închină lui Dumnezeu, după datina străveche a bisericei răsăritene. De fapt, ca și în Maramurăș, unde mănăstirea din Peri eră ctitoria voevozilor Drag și Baliță, ca și în Făgăraș, unde boierul român Stanciu se făcu igumen al Scoreilor, ori în Țara Hațegului, unde cnejii și voevozii înălțau biserici și mănăstiri, nici în ții-

¹ *Pór Antal*, Nagy Lajos (1326—1382) I—II könyv, Bud. 1892, p. 403, și *N. Iorga*, Istoria bis. românești I. p. 32.

² *N. Dobrescu*, Intemeierea mitropoliilor și a celor dintâi mănăstiri din țară. Buc. 1906. p. 13. Dl. A. I. *Iașimirski* arată, la sfârșitul v. XIV căți-va Români «iz ugarskoj zemli», cari căutau hirotonisirea în Bulgaria. V. Manuscriptele slave din bibliotecile românești (rusește), S. P-burg 1904 (la indice).

³ Arhiv za istoriju Karlovačke Mitropolije. 1911 p. 16.

⁴ *N. Dobrescu* o. c. p. 56.

nutul Aradului și al Zărandului nu se desfășură vieața acestor căpetenii românești, fără să lase vre-o urmă.

Astfel voevodul Bolea de pe Crișul-Alb a clădit prin anii 1409—1415 cu cele două fete ale sale, Zora (Aurora) și Vilca (Zina) biserica din Crisciori, care stă până azi,¹ iar voevodul Vasile din Ribița a ridicat, la 1414—1415, împreună cu frații săi, biserica din comuna aceasta.² Alte știri nu ne-au mai rămas despre ctitoriile lor, dar au trebuit să mai existe și pe aiurea. În anul 1444 despotul sârbesc George Brancovici a cedat domeniul cetății Șiria lui Ioan Huniade cu dreptul de patronat al bisericilor parohiale din Șiria, Galșa, Mâsca, Baia-de-Criș și Băița și al tuturor celorlalte biserici și capele, fie creștine (catolice), fie de ale Românilor, ori unde în cuprinsul cetății amintite (cum jure patronatus ecclesiarum parochialium in Syri, Galza, Mezt, Keresbánya, Kisbánya ac cunctarum aliarum ecclesiarum et capellarum tam christianorum, quam valachorum, ubivis in pertinentiis dicti castris habitantium).³ Din textul acestui document se vede clar, că Românii aflători pe teritoriul cetății Șiria aveau biserici și capele, iar cele cinci localități menționate îndeosebi, formând fiecare centrul unui voevodat, vor fi avut biserici mai mari, clădite din piatră.

Ruinele bisericii românești din Șiria se pot vedeă și acum, între vii. În 1528, în legătură cu comandantul cetății, care era un Sârb cu numele Balica, se amintește de ea.⁴

În grădina unui domn din *Hălmagiu* se mai pot recunoaște clar ruinele unei vechi biserici românești, care a fost clădită în stil bizantin. Altarul era spre răsărit, iar intrarea dinspre apus. Insuș faptul, că a fost zidită în stil bizantin, îi atestă o vechime mai mare, decât veacul XV-lea.⁵ Biserica greco-catolică din Hălmagiu a fost ridicată ceva mai târziu. Bătrânii din veacul al XVIII-lea spuneau despre ea, «că de oamenii credinței noastre ar fi ridicată, de multă vreme, care nici se ține minte».⁶

¹ De pe inscripția acestei biserici, pe care a tipărit-o *Dr. Réthy L.* Az oláh nyelv és nemzet megalakulása, și *Teglás Gábor*: Hunyadmegyei kalauz.

² Vezi mai sus.

³ E. Hurmuzaki, Doc. I. 2 p. 696—8.

⁴ Márki S. o. c. p. 445.

⁵ Idem p. 443.

⁶ Arhiva mitr. din Carloviț, Nr. 223 din 1754.

În Dezna, unde odinioară a fost și cetate, încă se poate constata, că biserica românească de astăzi stă pe temelile unei foarte vechi clădiri.¹

În fine, ruinele din Ciala, în locul, pe care poporul îl numește și acum *biseriçuță*, păstrează amintirea unei vechi bisericiuțe românești.²

În afară de aceste lăcașuri sfințite, vor mai fi existat, de sigur, și altele. Dar cele mai multe biserici se vor fi construit, și aici, ca și într'alte ținuturi românești, din lemn, și în stilul simplu, dar caracteristic, care-l mai întâlnim și astăzi, în ținutul muntos al Zărandului.

Avut-am noi oare și mănăstiri în ținutul Aradului și al Zărandului?

Întrebarea aceasta mai ales formează obiect de discuție între biserica românească și cea sârbească, dintre cari fiecare își revendică pentru sine meritul de a fi întemeiat mănăstirile, cari se găsesc în dieceza Aradului. Pentru cercetătorul istoric se prezintă însă chestiunea aceasta destul de clar, deoarece știrile păstrate despre mănăstirile răsăritene din ținutul acesta sunt foarte vechi.

Pe vremea sf. Ștefan voevodul Achtum s'a dus la Vidin și s'a legat față de Bizantini, că va trece la creștinism, cu tot poporul său, dacă îl vor sprijini împotriva regelui ungar. Ca să confirme intențiile sale, el îmbrățișă, cu prilejul acesta, credința ortodoxă și se întoarce acasă cu călugări răsăriteni, pe cari îi așează în mănăstirea din cetatea Murășului. După înfrângerea lui Achtum, călugării orientali fură mutați de sf. Gerard la Oroszlános (Torontal), unde li se pierde urma.³

Faptul, că se menționează aici, în ținutul Murășului, activitatea misionară a unor călugări ortodoxi, ajunge spre a-i fixa importanța. Observăm numai, că o mănăstire a lui Achtum mai există încă, prin anul 1335, la marginea apuseană a comitatului Arad.⁴

Despre *mănăstirea Hodoșului* nu se poate stabili cu siguranță, de cine și când a fost întemeiată, deși vechimea ei se coboară, fără îndoială, cu mult mai jos decât veacul XV-lea.

¹ Márki S. o. c. p. 443.

² Idem p. 453.

³ *Kardcsony I. Szent Gellért csanádi püspök élete és művei*, 1887 p. 88—9.

⁴ Márki S. o. c. p. 70 n. 1.

Astfel în anul 1177, când regele Bela III își organizează țara și cuprinsese în scris dreptul de proprietate, dărul el o diplomă însemnată și prepositurii din Arad, în care se spune, între altele, că moșia acestei preposituri, numită Șega, începe la un anume punct de pe țărmul Murășului și se mărginește cu pământul bisericii din Hodoș.¹ Adevărat, că aici se vorbește numai de biserică, dar cu un secol mai târziu, în 1293, regele Andreiu III atestază clar existența mănăstirii, arătându-i și situația, (terra Hodosmonostora vocata iuxta fluvium Morus existens).² În anul 1233 regele Andreiu II a dat voie mănăstirii să-și aducă pe Murăș o mie de bucăți de piatră de sare.³ Istoricii maghiari cred, că în documentele aceste e vorba de o mănăstire catolică benedictină, și nu de mănăstirea noastră de rital răsăritean. Părerea aceasta însă rămâne puțin probabilă, deoarece nu e sprijinită pe nici un argument serios.⁴ De fapt pământul mănăstirii se întinde și acum pe țărmul Murășului și se mărginește cu hotarul Aradului, din care face parte și suburbiul Șega. Dacă mănăstirea Hodoșului nu ar fi existat din vremuri foarte vechi, ne-ar fi cu neputință să explicăm proveniența proprietății, pe care o are. Comuna Hodoșului, care a existat în apropiere, începând cu veacul XII-lea și până într'al XV-lea se ținea de moșiile neamului unguresc al Cenazilor, iar în veacurile XV-lea și XVI-lea făcea parte din posesiunile familiei Bessenyey.⁵ E deci imposibil a crede să se fi întemeiat și înzestrat mănăstirea, în aceste vremuri târzii, când biserica «schismatică» abia mai eră tolerată în Țara Ungurească. Dar tot așa de puțin probabilă e și afirmațiunea Sârbilor, că unul din lakšici ar fi înălțat-o, înzestrând-o cu moșiile ei. Familia lakšici nu a posedat niciodată Hodoșul și astfel nici nu a putut clădi acolo mănăstirea, ale cărei proprietăți ating hotarul Aradului.⁶

În epoca mai veche a regilor arpadini neîncrederea față de biserica răsăriteană nu eră așa de mare, ca să excludă întee-

¹ *Karácsonyi I.* I smeretlen délmagyarországi monostorok, în *Tört. és rég. értesítő*, Temesvárott 1905 XXI. uj évf. p. 77.

² *Idem* p. 82.

³ *Szentkláray I.* A szerb monostoregyházak tört. emlékei Dél-m-gon p. 23—24.

⁴ *Karácsonyi I.* o. c. p. 87—88.

⁵ *Idem* p. 83.

⁶ *Karácsonyi I.* o. c. p. 83. «Erre utóbb ráfogták hogy még a laksics család építette a XV. sz. végén. De ez mesebeszéd, mert a laksics család sohasem birta Hodost».

meierea mănăstirilor ortodoxe. Doar chiar în anul 1204 aflăm dela papa Inochentie III, că în Țara Ungurească sunt mai multe mănăstiri de rital grecesc, cu vizitarea cărora fu încredințat episcopul latin din Oradea-Mare.¹ În restimpul acesta cunoaștem în Bănat mai multe mănăstiri răsăritene, spre pildă în Horom și Cuvin, în Orșova și în Sângeorgiu.² La aceste va fi făcut aluzie papa, dar de sigur și la altele, cari erau mai aproape de sfera de jurisdicție a episcopului din Oradea-Mare. Pe locul, unde stă astăzi mănăstirea Bezdinului, ocupată de Sârbi, în veacul XIII există o mănăstire cu numele «de Isou», iar pe locul mănăstirii Semlacului, tot în veacul XIII e atestată existența unei mănăstiri,³ care nu poate să fi fost alta, decât mănăstirea românească, desființată în veacul XVIII de Iosif II.

Înălțarea acestor lăcașuri sfințite ale bisericei răsăritene nu se poate admite într'un timp mai târziu, când, sub regii angevini, se intronă și în Ungaria o politică mai energică față de «schismatici». Dar tot așa de puțin admisibilă e și părerea, că ele, dintru început, ar fi fost mănăstiri catolice, pe temelia cărora s'ar fi clădit cele ortodoxe. Istoria Țerii Ungurești nu cunoaște un fenomen, ca acesta, câtă vreme înrîurirea bisericei latine erà atât de puternică.

Observăm, că mențiunea unei mănăstiri românești în stânga Murășului ne-o păstrează pentru jumătatea întâia a veacului XV (1426) un document ungueresc,⁴ pe când «*părăul mănăstirei*» din Găvoșdia, dovedește urma unei vechi mănăstiri românești, de care nu mai știe, decât tradiția poporului.⁵

Dacă vom comparà datele câștigate până acum cu tabloul, ce-l putem zugrăvi despre biserica românească din Ardeal până la marea catastrofă dela Mohaciu, vom constată și în părțile Aradului, întocmai ca și în Ardeal, lipsa unei ierarhii episcopești, aproape în toată epoca aceasta. Totuși biserica românească nu s'a nimicit nici aici, cum nu s'a slăbit nici în ținuturile ardele-nești, unde protopopii fiecărui district exercitau o jurisdicțiune quasi episcopală. Presupunem deci, că și în ținutul Aradului și

¹ Hurmuzaki, Doc. I p. 39.

² Temesvmegeye szerk. Borovszky S. Dr. p. 255.

³ Karácsonyi I. o. c. p. 83.

⁴ Gróf Sztáray cs. oklevéltára II 250. «Igitur vobis firmiter praeci-piendo mandamus, ut possessiones Mihaelis, filii Iohannis reambuletis iuxta veteras eorum vicinities et a finibus terrarum claustris schismatiffi olachalis clare distingueritis».

⁵ Comunicarea Dlui prof. N. Mihulin.

al Zărandului a fost tot așa. Date precise pentru confirmarea acestei aserțiuni nu avem, dar îndestul vorbește faptul, că la marginea ținutului nostru, în Bihor, e atestată, într'un mod clasic, existența organizațiunei protopopești, la începutul veacului XVI.¹ Tradiția știă să spună și în veacul XVIII de importanța bisericei protopopești a Hălmagiului: «Ai noștri pravoslavnici arhieriei o au sfințit întru ale sale duhovnicești diregătorii și jurisdicții, ca pre o întâia și vlădicească biserică o au avut în districtul acesta».²

În Ardeal organizația în protopopiate a bisericei a fost înlocuită cu organizația ierarhică abia în jumătatea a doua a veacului XV. Apar, mai întâiu, vlădici de naționalitate greci, fără să aibă scaune proprii de reședință. Pe urmă, cu ceva mai târziu, se așează vlădicii Vadului și ai Geoagiului, pe feudele ungurești ale Domnilor români, unde, printr'un noroc al soartei, se încheagă definitiv ierarhia noastră bisericească.

În părțile Aradului și Zărandului, însă, procesul acesta nu s'a petrecut ca în Ardeal. Condițiunile politice au determinat într'alt chip desvoltarea bisericei românești de aici. În Bănat și în Ungaria s'au așezat deodată cu coloniștii sârbi, cari se refugiau dinaintea Turcilor, și un număr însemnat de preoți sârbi, cari au găsit adăpost sigur în satele românești, de aceeaș credință. Limba liturgică nu ne deosebiă atunci de ei și astfel nu le fu greu, de a se înstăpâni în bisericile și mănăstirile românești. Avem și dovezi, că de fapt venirea Sârbilor s'a petrecut așa. Pe când în 1444 biserica din Șiria eră românească,³ la 1528, fiind cercetată și de soldații sârbi din cetate, unii o numesc dejă biserică sârbească.⁴ Ori alt exemplu. La începutul veacului XVII documentele rusești atestază încă existența mănăstirei din Vodița, pe care o întemeiasc călugărul Nicodim. Dar această mănăstire nu mai eră românească, căci trecuse în mâinile Sârbilor, cum au mai trecut încă multe alte biserici și mănăstiri din Bănat în posesiunea lor.⁵ Bineînțeles, că și noi săvârșim un anacronism, atribuind caracter național așezămintelor bisericești într'un timp, când nu limba despărția popoarele unul de altul, ci forma credinței.

¹ Bunyitay V. Biharvmegy e oláhjai p. 14.

² Arhiva mitrop. din Carloviț Nr. 223 din 1754. Mai jos vom aminti de un protopop, care dispunea peste tot comitatul Zărandului.

³ Eră numărată între bisericile patronate de Hunyadi.

⁴ Márki S. o. c. p. 445.

⁵ *Sf. Dimitrievicei*, Relațiile patriarhilor din Peci cu Rusia în v. XVII (sârbește) în Glas LVIII p. 271 și urm.

Astfel soartea bisericeii românești de aici fu legată de Sârbi vreme destul de îndelungată. După cucerirea Timișoarei, Lipovei și a Bănătului timișan (1552), Sârbii, ocrotiți de Turci, se întăriră¹ așa, că defterele turcești arată un număr destul de însemnat de Sârbi, în ținutul acesta.

În 1557 vechiul patriarhat din Ipec reînvie cu patriarhul Macarie, restabilind biserica sârbească, care fusese aproape stinsă după anul 1456. Bunăvoința Turcilor față de Sârbi se vede și din faptul, că ei au îngăduit, în jumătatea a doua a veacului XVI, episcopilor sârbești să păstorească în ținuturile ocupate de ei. Episcopiile din Vârșeț, Timișoara și Lipova s'au întemeiat în epoca aceasta.²

Dintre aceste episcopia Lipovei ne interesează mai de aproape, deoarece a exercitat jurisdicțiune și asupra Românilor din comitatele Arad și Zărand. După căderea Timișoarei și a Lipovei (1552) ajunse în posesiunea Turcilor nu numai Bănatul, ci și ținutul Aradului și al Zărandului, astfel că se făcu și aici cu puțință organizarea bisericeii răsăritene. De fapt în 1563 întâlnim pe *episcopul Daniil*, care umblă să-și cumpere o casă în Lipova, probabil de aceea, fiind-că el e *cel dintâiu episcop din acest oraș*.³

Trebuie să observăm, că în Lipova știm de existența unei bisericeii răsăritene încă în anul 1426, când regele Sigismund a dăruit cetatea aceasta lui Șișman, fiul principelui bulgar. Atunci Lipova avea, pe lângă bogata plebanie catolică, și o biserică ortodoxă, care nu a putut să fie decât românească.⁴ În veacurile XVI și XVII vedem chiar două biserici în acest oraș: una mai mare, în centrul cetății, iar' cealaltă mai mică, la marginea apuseană a orașului. Biserica din oraș a fost, probabil, cea vlădicească.⁵

Despre naționalitatea credincioșilor, pe cari îi avea episcopul din Lipova, ne lămurește clar un document dela începutul veacului XVII. Principele ardelen Sigismund Rákoczy, răsplătind pe episcopul Sava pentru meritele, ce și le-a câștigat la recucerirea cetății Lipova, îi dăruî în lunie 1607 proprietățile

¹ Ivici o. c.

² Ilarion Zeremski, Srpski manastiri u Banatu.

³ Szentkláray, A szerb monostoregyházak p. 12—13.

⁴ Márki S. o. c. 113.

⁵ Temesvmegye szerk. Borovszky p. 338.

din Subotel, Bruznic, Radmanuța și Melitcoța. În actul donational se numește Sava episcopul «quarundam ecclesiarum *Rascianarum et Valacharum* in Transylvaniae (?) passim existentium».¹ De altfel și dieta ardelenească din anul 1614 confirmă știrea, că în Lipova stăpâneau Sârbii și Românii.²

Episcopul *Sava* din Lipova, pe care l-am amintit adineaori, aparține familiei sârbești, care a dat și mitropoliei noastre pe Sava Brancovici. După informațiile din cronica sârbească alui George Brancovici, eră fiul episcopului Mateiu (ca mirean Moise) din Lipova. În anul 1606 avea deja o casă în strada Darabos, lângă biserica vlădicească, și o moară pe țarmul Murășului.³

Din motive, pe cari nu le cunoaștem, episcopul Sava s'a mutat la Inău, unde îl găsim spre sfârșitul vieței sale. Frica de Turci, dela care fu recucerită Lipova prin concursul episcopului Sava și al oamenilor săi, ori deosebite interese familiare îl vor fi îndemnat să se retragă la Inău. În Noemvrie 1627 episcopul Sava, slăbit de boală, își zălogi proprietatea sa din Suboteli lui Petru Raț din Lipova, dar se obligă, cu prilejul acesta, împreună cu moștenitorul său, cu Lazar Raț, să răscumpere moșia cu acelaș soiu de bani, care i s'a împrumutat.⁴

Episcopul Sava murì în curând după aceasta și locul i-l luă nepotul său *Longin Brancovici*, pe care îl sfinți de arbiereu patriarhul Chiril din Constantinopol, în anul 1628. Poate tocmai faptul că fu hirotonisit de un patriarh, îl îndemna pe Longin să-și atribue titlul de *mitropolit*. În 1629 făcu o călătorie în Rusia peste Țara Românească și Polonia, de unde, probabil, că nu s'a mai întors acasă.⁵ În 1643 îl găsim în mănăstirea Comana, unde lucră icoane pentru Mateiu Basarab, Doamna Elina și Mitropolitul Teofil.⁶ În 1656 eră în viață încă și asistă la sfințirea întru mitropolit a nepotului său Sava, pe care îl crescuse el în mănăstirea sa. Pe piatra de mormânt dela mănăstirea Comana i-s'a săpat următoarea inscripție: «Cu mila

¹ *Dr. I. Radonič*, Prilozi za istoriju Srba u Ugarskoj, U Novom Sadu 1908 I la anul 1607.

² *Dr. Ivici A. o. c. p. 245.*

³ *Márki S. o. c. vol. II p. 184.*

⁴ *Dr. I. Radonici o. c. p. 19—20.*

⁵ Contribuții priv. la relațiile bis. rom. cu Rusia în v. XVII de *Dr. S. Dragomir*, Buc. 1912 p. 12—13.

⁶ *Spomenik srpske kralj. Acad. XXXIII p. 5.*

lui D-zeu Longhin, cu neamul dintre Corenici—Brancovici, arhiepiscop de Inău». ¹

Cu acești doi Brancovicești se termină seria episcopilor din Ienopolea-Inău, unde mutaseră ei scaunul vlădicesc din Lipova, căci urmașul lor își ia din nou titlul de Lipova. În Octomvrie 1651 mitropolitul Sofronie din Lipova și Giula spunea în Rusia, că-și are reședința în mănăstirea Hodoșului, de unde păstoriă, de sigur, biserica răsăriteană din comitatul Aradului și al Zărandului. ²

Cel din urmă episcop de Lipova, cu numele Stefan, se amintește la anul 1664, când fu sfințit în mănăstirea sârbească din Gračanița. ³

Adevărat, că în vara anului 1689, întâlnim între colaboratorii politici ai grofului George Brancovici, un episcop de Ienopole, cu numele Sava, care stetea în mănăstirea Cruședolului. ⁴ E probabil însă, că scrisoarea italiană, care ne-a păstrat numele acestui vlădică, greșește, ⁵ fiind vorba nu de Sava, ci de «episcopul de Ienopole *Isaia Diacovici*», despre care știm, cu siguranță, că își atribuia acest titlu, încă în primăvara anului 1690, deși era numai arhimandrit al mănăstirii Cruședol. ⁶

Atâta e tot, ce putem spune despre episcopii, cari au cărmuit bisericile ortodoxe din ținutul Aradului, până la Isaia Diacovici. După organizarea definitivă a mitropoliei din Carloviț, la sfârșitul veacului XVII, acest episcop deschide seria nouă a ierarhilor, care-și iau în titlu Aradul, Ienopolea și Hălmagiul, uitând însă de Lipova, unde au stat aproape trei jumătăți de veac înaintașii lor.

În fine trebuie să amintim, că și în părțile aceste a avut repercusiune mișcarea de reformațiune din Ardeal. În 15 Decemvrie 1648 principele George Rákoczy II aduse la cunoștința comitatului Zărand, că a confirmat pe Petru din Ciuciu în protopopiatul românesc al Zărandului, pe care înaintașul său nu l-a păstorit în mod vrednic. Principele a făgăduit noului protopop, că-l va apăra de șicanele vlădicului românesc și ale

¹ Manuscriptul cronicii sârbești alui George Brancovici, pe care o vom publica în curând.

² Dr. S. Dragomir, Contribuții p. 15.

³ Ibidem.

⁴ Dr. I. Radonici o. c. la anul 1689.

⁵ Traducătorul scrisorii sârbești zice, «questa sotto scrittione era scritta con le cifre troppo ignote».

⁶ Letopis Matice Srpske knj. 184 p. 7.

oricui, dacă va predică cuvântul lui Dumnezeu românește și va îndemna să predice astfel și preoții, cari li sunt supuși, dacă va răspândi catechismul românesc și dacă se lapădă de nenumăratele superstiții, pe cari le ține cu privire la botez și la căsătorii. Despărțiri să nu mai facă fără știrea episcopului reformat și să se țină strict de punctele, pe cari le-a dat principele cu cinci ani mai înainte. «Intru toate să asculte de episcopul ortodox maghiar și să i se supună. Iar, deoarece viclenia a prins să se răspândească pretutindeni, li îngăduie să viziteze bisericile, cari li sunt supuse și să îndeplinească vizitațiunea aceasta după obiceiul vechiu recunoscut». De aceea poruncește principele preoților din Zărând, să asculte de protopopul Petru, căci altminteri își pierd slujba.¹

Nu am fi drepecți, dacă am afirmă, că propaganda calvină ar fi și înregistrat succese în părțile Zărândului ori ale Aradului. Numiri de protopopi, sub condiții de calvinizare, mai cunoaștem din epoca aceasta și într'alte ținuturi ardelenesti. Ele sunt o armă a politiceii de atunci față de biserica românească. Câți-va ani mai târziu, în 1659, țăraniii români din Zărând s'au răscolat cu toții, ca să apere pe principele Rákoczy. Se adunară sub steag, sat de sat, sub conducerea hotnogilor, pe cari ținură ei să și-i aleagă, până-ce văzând starea tulbure a vremilor, furia mulțimei se îndreptă împotriva domnilor de pământ, cari cereau robota grea.² Ori-cum s'ar fi sfârșit această mișcare, ea dovedește, că numele lui George Rákoczy II nu eră popular numai în Ardeal, unde mitropolitul Sava se numără între prietiniii săi intimi, ci și între țăraniii români din Zărând, unde încercase el propaganda calvină. Ceeace dovedește, că propaganda aceasta a fost atât de slabă, încât nici nu s'a resimțit.

Arad, în luna lui Maiu 1917.

Dr. Silviu Dragomir.

¹ Márki S. o. c. II. 237—38.

² Szalárdy, Siralmas kronikája p. 467—475.

Scrisori din călătoria unui filolog.

De Dr. Ioan Urban Iarnik.

Prefață.

La anul se vor împlini 40 de ani, de când obținusem cece se chiamă »*Venia legendi*» la facultatea filozofică a universității din Viena. Să vorbesc pe înțelesul tuturor: eră vorba să-mi fie îngăduit a țineă prelegeri cu privire la limbile romanice, sau, folosindu-mă de o vorbă tehnică, să mă abilitex ca docent pentru specialitatea aceasta.

Pentru aceasta mi se cereă: 1) să fi obținut, și încă de doi ani, gradul de doctor în filozofie; 2) să presint o lucrare, fie și manuscrisă, despre vreo întrebare care s'ar țineă de specialitatea aleasă de mine, și pentru scopul acesta am prelucrat așa numita *Psaltire* din Oxford în vechia limbă franceză; 3) să mă supun înaintea colegiului de profesori unui examen sau colegiu; și 4) să țin înaintea unui auditor, compus din profesori și din studenți, o conferință, din care să se vază, dacă am însușirile trebuincioase pentru prelegeri. Cu conferința lucrul se face așa, că candidatul, imediat dupăce a făcut cu succes examenul, propune colegiului de profesori trei teme, din cari cel din urmă își alege una, și la ședința cea de mai aproape trebuie să-și țină conferința de probă.

Intre cele trei teme eră și una: «Despre însemnătatea studiului limbii române pentru studiul celorlalte limbi romanice». În comisiune găsindu-se profesorii Miklosich și Mussafia, cunoscuți amândoi prin studiile lor asupra filologiei române, se înțelege de sine, c'alegerea căzu tocmai pe tema citată. După prelegere, iată, mi se înfățișază un domn necunoscut, care mi se prezintă ca redactorul unei reviste numite «*Der Osten*» și-mi cere manuscrisul conferinței, vrând s'o tipărească ca foileton în foaia sa. Am primit bun bucuros, și într'adevăr în numărul 44 din 1878 articolul s'a și tipărit. Dar nu numai atât: pomenind eu din întâmplare planul meu de a face în primăvara anului viitor o călătorie în Țara Românească, mi s'a îmbiat că are să-mi procure un bilet gratuit pe vapor până la Verciorova, obligându-mă din parte-mi să-i trimit vreo câteva răvașe despre călătoria mea. — Cum să nu fi primit cu dragă voie? Doară de astădată n'am cerut nici un ajutor dela Minister, ne având alte mijloace de traiu, decât leafa mea de profesor, din care trebuia să trimit jumătate nevestii, care rămase la țară cu cei doi copii nevârstnici.

Și bine am făcut de m'am îndatorat să fac astfel, deoarece altfel de sigur nu scieam cele opt răvașe din călătoria mea. Eram destul de ocupat cu fel de fel de studii, și prin urmare n'aș fi găsit vremea trebuincioasă, pentru ca, afară de scrisorile trimise nevetei, să-i fi scris și redactorului.

Odată însă primind dinainte plată, în forma de bilet gratuit, țineam de datoria mea să mă țin de cuvânt, și așa s'a înjghebat această mică colecțiune de scrisori, pe care îmi iau voie s'o prezint cetitorilor în traducere românească.

Să nu mi se iee în nume de rău, dacă fac una ca aceasta, ca și cum aceste scrisori ar avea o valoare din cale afară de mare. Știu eu cât se poate de bine, că nu-s cine știe ce, și dacă totuș am făcut încercarea, o lămuresc în modul următor: De traduceam bagatelele acestea chiar atunci, cine le-ar fi băgat în seamă, numele meu ne fiind cunoscut decât în niște cercuri foarte restrinse, pe când acum, după ce am tipărit în anul 1909 în «Convorbirile Literare», sub titlul de «Drumul pe care am mers», o lungă autobiografie a mea, și după ce în timpul din urmă mi s'au tipărit vreo 30 articole în câteva foi din Ardeal și din Țara Românească, pot să mă măgulesc cu nădejdea, că numele meu le este bine cunoscut Românilor de pretutindenea. Ș'apoi, poate, este destul de nimerită asemuirea acestor răvașe ale mele cu vinul: știut este, că vinul cel nou nu prea are valoare, pe când tot acelaș vin prost, după ce a rămas ani îndelungați închis în butelci, se face bun, fiind aprețiat de toți cunoscătorii.

Ș'apoi, dacă e vorba de niște vechituri, cum sunt aceste scrisori, să nu se uite, că este o altă lucrare a mea cu doi ani mai în vârstă, care deasemenea s'a tipărit în traducere română, făcută tot de mine. Vreau să vorbesc despre articolul de programă a școalei reale din Viena, la care eram profesor, din anul 1877: *Sprachliches aus rumänischen Volksmärchen*, a cărui traducere a apărut în numerile 5—8 din anul 1913 ale revistei folklorice «Ion Creangă» din Bârlad. În ce privește scrisorile ce le trimeteam în 1876 logodnicei, și în 1879 nevastei mele, nici ele n'au rămas nefolosite: căci fără ele oare aș fi putut, ca după treizeci și mai bine de ani să fi dat niște amănunte atât de exacte în seria de articole biografice din «Convorbirile Literare»?

În sfârșit, dacă e vorba, că ce însemnătate au aceste nimicuri pentru mine, oare este de lipsă s'o mai spun? În privința aceasta este de ajuns să-mi aduc aminte, că atunci, când s'au tipărit articolele de față în revista «Der Osten», eram de 30—31 ani, pe când acum, când mă pun să le talmăcesc în limba devenită mie atât de dragă, numărul anilor vârstei mele e de două ori și mai bine așa de mare. Tipărindu-se, deci, aceste scrisori împreună cu conferința mea din anul 1878, mă găsesc ca și transportat în vremea când mă aflam în toiul năzuințelor mele filoromâne, având înaintea mea vreme îndelungată, după cum mi se părea atunci, chiar nemărginită, ca să pun în lucrare toate planurile mele îndrăznețe. Pe când acum, trecând anii unul câte unul ca fulgerul, mă găsesc trecut în breasla moșnegilor, un bărbat, care și-a trăit traiul, cu puterile trupești și sufletești slăbite, căindu-mă amar și părându-mi rău de tot, că n'am putut,

parte din vina mea, să aduc la îndeplinire multe din cele ce mi le propusesem.

Fără să fi făcut traducerea aceasta, câți dintre Români ar fi avut cunoștință de scrisorile mele din revista de odinioară «Der Osten», care nu va fi fost tocmai mult răspândită?

Eu unul am strâns toate aceste articole laolaltă, dar din nefericire le voi fi împrumutat cuiva, fără ca să mi se fi înapoiat. Mi-am împrumutat deci volumul din biblioteca Universității din Viena; când colo ce să vezi? Exemplarului îi lipsesc cele 10 numere din urmă. M'am adresat atunci la Biblioteca Curții, care, trimițându-mi exemplarul ei la Praga, îl găsesc că-i lipsesc 8 numeri; deci pentru restul scrisorilor am luat revista cehă, numită «Světazor» din anul 1882, unde scrisorile s'au tipărit sub titlul: *Amintiri din petrecerea mea între Români*. Nu pot, însă, să garantez autenticitatea celor scrise sub N-rii VII și VIII, fiindcă se prea poate, că redactorul revistei cehe ici-colea a prescurtat traducerea mea, făcută după original.

Du-te deci, cărticico, la acei, cu a căror limbă acum vreo 40 de ani am început să mă îndeletnicesc în capitala Franței, putând astfel să-mi serbez nunta de aur cu această logodnică a mea.

București, 12 Maiu 1879.

I.

De mult dorisem să călătoresc pe Dunăre în jos cu vaporul. În sfârșit veni ziua de mult dorită. După cum însă se întâmplă adeseori în viață, că tocmai cele dorite de noi de mult și tare nu se îndeplinesc, așa s'a întâmplat și acum: făcusem, se vede, socoteala fără birtaș, care de astădată se cheamă lupiter Pluvius. Chiar Duminecă des de dimineață, când pe la șapte ceasuri mă urcai pe vapoarașul, care avea să ne ducă dela stațiunea din Viena a Societății de navigațiune dunărene până la vaporul cel mare, care ne adăstă la Freudenu pe Dunărea a mare, începui să plouă așa de tare, încât noi, cari preferisem să stăm pe pod, numai cu greu puteam să ne ferim de ploae. La început puțin ne păsa, nădăduind, că peste zi vremea poate se va schimba înspre bine; nădejdea noastră însă ne-a înșelat: plouă mai neîncetat, și în puținele pauze se pornia un vânt atât de puternic și rece, încât petrecerea pe podul corăbiei nu prea era plăcută. Nu mi rămânea alta de făcut, decât, uitându-mă prin societate, să mă alipesc de cineva, să-mi ție de urât. Avuiu norocul să descoper între tovarășii de călătorie pe secretarul ambasadei otomane din Londra, *Behget Bey*, cu care în tot cursul călătoriei cu vaporul mi-am petrecut foarte plăcut, slujindu-i, de câte ori era lipsă, și de tălmăciu. Fiind d-sa de neam albanez, vorbiam despre limba albaneză, cu care în vremea din urmă mă îndeletnicisem în câtva, folosindu-mă într'această vreme de prilejul acesta, să-mi procur câteva informațiuni despre cuvintele turcești trecute în limba română.

Se știe, că asemenea cuvinte, chiar de nu sunt cunoscute la fel în toate ținuturile în cari se vorbește românește, se găsesc în limba română în număr destul de mare, și este lucru de sine înțeles, cumcă aceste cuvinte n'au trecut nici de cum în limba română din cărți, ci în urma unei conviețuiri a celor două popoare. În limba turcească este, după cum de mai multe ori avusei prilejul s'o văd, o mare deosebire între felul de a scrie și între cel de a pronunța cuvintele, și se vede că scrierea rămâne una și aceeaș, pe când pronunțarea, așa numită turca vulgară sau de obște, este adeseori tare variată. Se pricepe foarte bine, că cuvintele turcești, cari s'au primit într'o vreme destul de târzie, au păstrat mai totdeauna aceeaș formă, acelaș accent, ca în limba originală. În ce privește accentul, partea cea mai mare a oxitonelor (a celor accentuate pe silaba cea din urmă) turcești cu un *a* la urmă, așa de p. basmă, cazmă, cealmă și a. se recunosc îndată ca atari tocmai din cauza pronunțării lor oxitone. Se întâmplă însă la unele din aceste cuvinte, că pronunțarea vulgară pare a se deosebi mai mult sau mai puțin de forma românească, așa încât am putea să presupunem, cumcă Românii ici-coleă tot ar fi făcut niște schimbări cu privire la forma lor turcească. Se poate deci pricepe foarte lesne surprinderea mea, văzând că tocmai în aceste cazuri îndoeelnice pronunțarea tovarășului meu de călătorie eră cu totul la fel cu forma cuvântului cu pricina din limba română, așa încât eră vădit, cumcă tocmai *această* pronunțare și nu vreuna alta a fost hotărâtoare la primirea cutărui cuvânt turcesc în limba română.

La Verciorova am văzut sub strașina care acoperiă vama, un turc din Ada-Kaleh, care pe o vatră improvizată pregătiă o adevărată cafea turcească. Am pus să ni se dea și nouă, și drept aducere a minți, cum că aceasta este într'adevăr o cafea neagră turcească, am ascultat, ca un fel de muzică de masă, o convorbire a amândurora — a secretarului cu cafegiul — în limbă turcă. Într'aceeaș vreme făcui cunoștință cu raportorul unui jurnal englez, d-l I. Lewis *Farley*, care se duceă la Tirnova, cu scopul să raporteze despre serbările cari se puneau la cale acolo.

Cătră sfârșitul călătoriei noastre, sau mai bine zis, călătoriei mele cu vaporul, cerul se răsbună, și soarele lumină tocmai ținutul cel mai frumos înaintea și îndărătul Verciorovei. Vântul suflă însă cu putere și numai puțini îndrăsniau să iasă pe pod. Cu o zi mai înainte făcusem cunoștința unui negustor român din Bănat, un bărbat de optzeci de ani, care petrecuse câteva zile la Viena. Vorbiam cu d-sa despre limba română și din întâmplare veni vorba despre curățirea limbii de cuvintele cari nu sunt de obârșie latină, ci vin din vreo altă limbă. M'am folosit, vorbind, de cuvântul *a împodobî*; numitul domn însă, îndreptându-mă, zise, că nu trebuie să mă folosesc de cuvântul slav, ci de cel curat român: *a înfrumsețâ*. Aflându-se aceste două cuvinte în limbă, cu toate că amândouă vor fi având nuanțe de înțeles

deosebite, am recunoscut că are dreptate. Întrebai însă, cum stă treaba cu ideile, pentru cari nu există nici un cuvânt cunoscut poporului, de obârșie latină, ci numai unul slav, turc, maghiar sau grec. Doriam să aflu, care este părerea d-sale despre așa numita curățire a limbii, cu alte cuvinte, despre aceea metodă, după care cuvintele de obârșie străină, cu toate că sunt înțelese de poporul întreg, se înlocuiesc prin altele latinești, care îi sunt cu totul necunoscute și neînțelese. Am aflat cu părere de rău, că el s'a mărturisit a se ține de apărătorii acestei metode curățitoare, adăugând, că de câte ori un om din popor nu va pricepe ceva, el va întrebă pe altul mai învățat, să-l lămurească. Cu privire la aceasta însă, deoparte ne putem îndoi, dacă celălalt va fi mai procopsit, și apoi ne putem întrebă, dacă cineva va aveă răbdare să cetească vreme mai îndelungată o carte scrisă într'o limbă străină lui și într'un stil tot străin, sau dacă n'are s'o parte necetită.

Afară de aceasta nu trebuie pierdut din vedere ceceae urmează. Românii în vreme scurtă au înfăptuit niște lucruri de mirat, au îndeplinit cu o iuțea uimitoare ceceae alte popoare n'au pus la cale decât în veacuri de o lucrare pacinică și sârguitoare. Se înțelege deci lesne, că în genere poporul numai cu mare greutate este în stare să urmărească într'o măsură corespunzătoare progresele claselor mai culte. Cum va fi însă aceasta cu puțință, dacă limba menită să mijlocească însușirea acestor progrese din partea poporului, se deosebește atât de mult de aceea, care îi este înțeleasă!

La urmă vreau să amintesc un mijloc foarte drastic și îndemânat, de care se folosiă tovarășul meu de drum, cu scopul să se desbere de un mare număr de cuvinte de obârșie străină, sau mai bine zis, să le asimileze astfel, ca să nu fie de lipsă să se sfiească a le folosi în vorbire. Intemeindu-se pe numele de Daco-români, întrebuițat pentru Românii de nord, susțineă sus și tare, cum că în limba română sunt mai multe mii de cuvinte, cari nu se găsesc nici în limba latină, nici în vreuna din limbile romanice, și toate aceste cuvinte, după părerea sa, ar fi de origine dacă. Imi adusei, auzind acestea, cu mare vioiciune aminte de atacurile îndreptate în contra unui însemnat lingvist român, care s'a încumetat a revendică vreo câteva cuvinte pentru obârșia dacă, pe când acum în gura acestui domn acele câteva cuvinte s'au urcat la câteva mii.

Pentru mine a fost oarecare mângâiere, aflând cumcă d-sa din cauza îndeletnicirii sale negustorești n'a putut să se proposească mai cu dinadinsul în cele literare, nerămânându-i alta, decât ca ci-coleă să guste și să fure câte ceva. De s'ar fi putut împlini dorința lui, pentru a cărei înfăptuire ci-că bucuroși și-ar fi dat întreaga lui avere, ca numai pentru o zi să devie un om învățat, un scriitor, atunci de bună seamă cele câteva mii de cuvinte ar fi scăzut în mod însemnat, tot așa ca în cunoscuta snoavă despre vânătorul cel mincinos și despre vulpea cu coadă

lungă de cinci stânjini. Tot așa, după cum aici vânătorul strigase către servitorul său, care-l ademenia să scază puțin câte puțin din lungimea coadei: «Cum! vrei să-mi rămână vulpea fără coadă?», — ar putea și el să oprească mîntea sa, care din cuvintele ținute de dace, ar revendică din ce în ce mai multe pentru alte limbi, cam în modul următor: «Ce? oare vrei tu, să ne numim Daco-Români, fără să posedem un singur cuvânt dac în limba noastră!»

Cu mare amabilitate mi se îmbia d-sa, să-mi facă pe călăuza la niște remășițe de zidiri romane din locurile prin care treceam. Din păcate vântul cel puternic nu-l îngăduia decât arare ori să stee pe pod și astfel mă vedeam silit, să mă las pe duminirile mele personale și pe indicările altora, cari încă nu erau mai procopsiți decât mine. Despre așa numitul Papagal, o stâncă care se ridică în mijlocul Dunării, îmi povestî totuși o istorioară, pe care o cunoșteam de mai nainte din colecțiunea fraților *Schott*.

Ci-că fusese odată o nevestă rea, căreia nimeni nu putea să-i facă pe voie și care nu făcea alta, decât mereu se certă și înjură. Săturându-se cei din jurul ei de atâta ceartă și cicăleală, o puseră într'o luntre, și plutind spre stâncă singuratecă, o coborâră acolo, cu toate rugările și amenințările ei, și dându-i o bucată de pâne de mâncare, o lăsară acolo singură cuc. Numai a doua zi, dupăce s'a jurat că se va îndreptă, au luat-o de acolo, și într'adevăr nevesta își lăsă năravul și se dete pe brazdă. Această istorie explică numele stâncii, cum se aude în gura poporului: *Babacae*, și nu papagal. Poporul desparte cuvântul în *baba* și *caie*, în loc de *căiește*, din *a se căi*.

Din vestita Poartă de fier n'am văzut absolut nimic, deoarece apa eră foarte urcată, acoperind toate stâncile cari alcătuiesc această poartă. De altă parte apa eră și foarte tulbure, și astfel nu ne rămânea alta, decât să ne mulțămim cu știrea, că ne aflăm în locul cel faimos.

La Turnu-Severin am părăsit vaporul și pe tovarășii mei de călătorie, vrând ca de aci încolo să urmez călătoria mea la București cu drumul de fier. Timpul nu-mi îngădui să cercetez orașelul, care ci-că nu există decât de vreo douăzeci de ani și de aceea ofere o priveliște foarte plăcută. Aici se găsește, într'o grădină publică, turnul lui Sever, și pe celălalt mal remășițele cunoscute ale podului lui Traian; altmintrelea văzui amândouă aceste lucruri, trecând ceva mai târziu cu trenul printre cele două monumente. Vrând să duc calabălucul meu dela locul de debarcare la gară, am tocmit trei băieți, din cari unul, voind să arăte iuțeala cu care am să sosesc la București, zise următoarele: «Vă suiți acum în tren, și la cina boierească veți ajunge la București». Locuțiunea aceasta datează din vremea, când oamenii cei bogăți, lăsându-se de rânduiala de mai înainte a mîncării, au primit împărțirea franceză. Să spun însă drept, lucrul n'a mers atît de iute, cum m'a încredințat băiatul: trenul, care a părăsit Turnul-Severin după șase ceasuri seara, nu merse de-

ocamdată decât până la Craiova (cam a treia parte a drumului la București), capitala districtului Doljiu, unde ajunse pe la 11 ceasuri, stând acolo până dimineța.

Mergând cu drumul de fier, avui prilejul să văd niște lucruri, de cari nu mai dădusem nicăiri. Vagoanele erau asemenea aceloră de cari ne folosim și noi pentru drumurile de fier locale. Spre marea mea mirare văzui, că, pe când trenul mergea, mai mulți dintre pasageri eșiau pe platforma cea de dinaintea sau de dindărătul vagonului, sau se așezau pe trepte, și că toate acestea se întâmplă cu îngăduirea conductorilor, deoarece aceștia veniau în fiecare moment, trebuind să-și facă loc printre oamenii înghesuți pe platformă. Urcarea și coborirea călătorilor, pe când trenul este în mișcare, este, cum se pare, ceva obicinuit. Odată văzui chiar pe doi flăcăi îndrăsneți, trecând dela un vagon pe treptele altui vagon și alergând până la jumătatea celui din urmă, cu scopul să ofere ovațiunile lor unei fete frumoase din sat, care se uită pe fereastră. Așa ceva cred că nici conductorul n'ar fi suferit, de ar fi văzut-o, căci un moment mai târziu văzui pe șeful de tren cum amenință pe cei doi flăcăi, cari tot mai stau pe scândură plecându-se înapoi, până-ce amândoi s'au retras pe platformă, cumpănindu-se oarecum.

Imi pareă lucru cam ciudat, văzând în mai multe stațiuni pretutindeni numai o sală de așteptare pentru clasa întâi și a doua, pentru clasa a treia însă nu. Mă informai dela tovarășii de călătorie, dacă sunt săli de așteptare și pentru clasa a treia, și căpătai răspuns negativ. Spuind eu c'asa ceva nu se găsește la noi, mi s'a răspuns, cum că aici poporul nu este atât de gingaș, atât de delicat, ca la noi, putând deci ușor să aștepte sosirea trenului și afară. Cu toate acestea părerea mea, că tot ar fi, poate, mai bine să se alcătuească o singură sală de așteptare pentru clasa întâi și a doua, făcând în schimb una pentru clasa a treia, găsi aprobarea vecinului meu, — și iată! câteva stațiuni după Craiova (pare-mi-se, în stațiunea Leordeni) îmi văzui dorința împlinită.

Cu privire la aceste săli de așteptare, vreau să amintesc un lucru, care pe mine, ca filolog, m'a interesat din cale afară: erau inscripțiunile, cari se găseau de-asupra intrării sălilor de așteptare.

Va fi îndeobște cunoscut, cum că Românii până astăzi sufer de urmările rele ale unei ortografii, care nu s'a primit pretutindeni și nu s'a aplicat consecuent. Inscripțiile amintite ne arată un fel de ilustrațiune a acestei stări de lucruri. Dacă se scrie în mod fonetic, conform pronunțării, inscripția, despre care e vorba, trebuie să fie: *Sala de așteptare*, și într'adevăr în câteva stațiuni văzui acest fel de scriere, care se poate socoti ca singură corectă. Mai înainte văzusem *asceptare* și mai târziu *așceptare*, și într'adevăr vecinul meu a cetit cuvântul cel din urmă conform scrierii, o dovadă, cum scrierea poate să înrăureze asupra pronunțării. Cu aceasta credeam, că felurile scrierii acestui cuvânt

s'au sleit. Dar ce folos: omul propune și orto = sau, mai bine zis, cacografistul român dispune. Dela Craiova până la București, iată, mă trezesc de năpraznă cu inscripțiunea *Sala de asteptare*, ceea ce scris foneticeste nu este altceva decât *asteptare* și nu *așteptare*, după cum cuvântul trebuie să sune și după cum în deobște se și pronunță.

În vagonul unde ședeam, se află și un bărbat ceva mai în vârstă, cam amestecat de beutură, «un boier cam beat», cum spuneau oamenii. Acesta, până la Pitești, unde se scoborî din tren, nu închise gura, spuiind mereu la povești, cântând la cântece și piperând vorbirea sa cu fel de fel de proverbe și locuțiuni populare, din cari voiu cită numai un exemplu: «Dacă are omul noroc, îi iasă și dracul cu plăcinte».

Apoi se acăță de un preot din vagon, pe a cărui socoteală contribui la veselie generală; la urmă, însă, printr'o sărutare de mână a îndreptat toate.

Nu departe de București, în stațiunea numită Titu, mai fiecare călător îngrijî să-și procure un buchet mai mare ori mai mic de lăcrimioare (clopoței), cari se vând aici cu duimul, și astfel în sfârșit, la 5 ceasuri seara, după o călătorie de aproape patru zile, am ajuns la București, unde o birjă (căruțele cu câte un cal nu-s cunoscute aici) mă duse la hotelul «Concordia».

București, sfârșitul lunei Iunie.

II.

Târgul Moșilor.

Este nostim, că cel dintâi răvaș pe care-l scriu despre petrecerea mea de aici, nu vorbește despre înșiși Bucureștii, ci despre un lucru, care se petrece, sau mai bine zis, s'a petrecut afară de oraș. Este vorba despre așa numitul Târgul Moșilor, un mare bâlcu, care se ține în toți anii în săptămâna dinaintea Rusaliilor. Înainte de toate ceva asupra numelui acestuia ciudat. Sâmbăta dinaintea Rusaliilor este închinată mai cu seamă amintirii morților, strămoșilor; în genere toate Sâmbetele sunt menite spre scopul acesta și astfel se deslușește o locuțiune românească expresivă: *mi-a purtat Sâmbetele*. În ziua aceasta este obiceiul, ca oamenii să-și deie de pomână fel de fel de plocoane, și ca lumea să aibă prilej de cumpărare, s'a înființat bâlcuul acesta într'o vreme, când comerțul nu eră atât de dezvoltat, cum este astăzi. De aceea strada, pe care se poate ajunge la locul cu pricina și cu tramvaiul, se numește *Calea Moșilor*. Într'adevăr originea acestui târg se deslușește și astfel; unii povestesc, cum că el s'ar fi înființat spre aducere aminte de o izbândă, pe care Muntenii au reputat-o asupra Moldovei. Deslușirea cea dintâi pare însă a fi cea adevărată, fiind sprijinită și de faptul, că la târgul, despre care e vorba, se vând luminări de ceară în cantități enorme.

Locul, unde se face târgul, are înfățișarea unei mari eclipse, împărțite în patru bucăți prin două șosele, ce se încrucișează. Aici vezi niște șandramale mai mici și mai mari, în cari se vând turte dulci și alte bunătăți; șetre, în cari se vād: o damă, de care nime nu poate să se apropie, un pitic, un turc, care vinde brățări de sticlă; dincolo un teatru de păpuși și mai multe panorame, în cari pentru 50 de bani poți să privești luarea Saraievului și luarea cu asalt a redutei Grivița, primind la eșire, după biletul tras la intrare, pe de-asupra încă un cadou. La dreapta se găsesc stofe pe niște mese de tot primitive, chiar pe pământul gol; cele mai multe bucăți sunt desvăluite și umflate cu scopul de a ademeni pe mușterii. Mai încolo, atât la dreapta cât și la stânga, vezi felurite lucruri de lemn, dela butuci ciopliți și scânduri până la lingurițe elegante. La stânga, în cel dintâi pătrar al eclipsei, se găsește secțiunea olăriei (ceramicei). Locul întreg este însemnat cu niște pari, de pe cari fâlfăesc steaguri în culori naționale.

Vrând acum să vorbesc despre unele dintre mărfuri, ținta mea nu este să fac un inventar mai mult sau mai puțin complet, ci am de gând numai să atrag luarea a minte la câteva lucruri ce stârniau interesul meu, ca deosebindu-se de cele cunoscute pe la noi. Intre lemnării înainte de toate sunt niște lăzi împetrișate, în cari fetele mari își păstrează pânzeturile lor, ca și hainele făcute în mare parte cu înseși mânilor, întreaga mândria lor, — acele lăzi, cari după nuntă sunt duse cu mare alaiu în locuința mirelui. Cu toate că sunt făcute din lemn de stejar și destul de massive, ele sunt din cale afară de ieftine: am văzut niște lăzi destul de mari, al căror preț nu eră mai mare decât de 2—3 lei. Ciudate sunt și niște mese de tot scunde și rotunde, cari venind de bună seamă dela Turci, au fost introduse la țaranii de aici și pot într'adevăr să fie de folos, de câte ori mâncarea se ia la câmp. Donițe se găsesc în masse și se și vând în masse; aceste par a se dăruî adese ori de pomană, căci de mai multe ori văzuiu câte 5—6 încărcate în o singură cărușă. Caracteristic pentru ele este, că atât capacul cât și partea de sus a lor sunt împodobite cu niște linii și puncte negre, cari se produc cu un fier înroșit. Foarte îndemânatece mi s'au părut niște vase de lemn scunde, cari în partea de jos sunt cu mult mai late decât în cea de sus și a căror menire la început îmi dete de furcă, deoarece vasele aceste sunt din toate părțile închise pe deplin, numai de o parte se vede sfredelită o găurice. Întrebând, la ce se folosește vasul acesta, mi s'a răspuns, cumcă în capăt se face o deschizătură mai mică ori mai mare, prin care se toarnă apa înlăuntru; vasul îl iau oamenii pe câmp și apa se ține în el cu mult mai proaspătă și rece decât în vreo năstrapă deschisă; găuricea cea mică se pune la gură și așa se bea. Tot așa trebuie să uimească pe celce nu cunoaște obiceiurile de aici, văzând că se vând niște lemne de morminte, boite cu fel de fel de culori. Nu sunt cruci de morminte, ci niște pari

lați de stejar, crestați sus și boiți pestriț. De amintit este și mulțimea uimitoare de coșuri. Mi s'a părut peste puțină să se vândă toate; mi se asigură însă, că târgul fiind bun, proviziunile aduse nici nu sunt de ajuns. Și într'adevăr, văzui eu însumi chiar Joi, va să zică într'a patra zi a târgului, cât de mult au scăzut grămezile, și se poate presupune, că și de astădată vânzătorii s'au întors cu carele goale, dar cu buzunarele pline.

Succesele Românilor în cel din urmă războiu¹ s'au folosit de oameni întreprinzători, dibaci să deie articolelor un farmec mai mare; vedeam pe niște coase cari veneau din Anglia, nume ca: Independența, România, Rahova, Plevna, Crivița; tot așa și pe niște blăni, cari și ele se vând cu duiumul, niște inscripțiuni ca: România Liberă; aici simbolul unei Români libere cel puțin s'a fost ales de tot potrivit.

Dintre toate celelalte lucruri, cele ce merită o amintire deosebită, sunt olăriile: atât cantitatea în care le vedem aici — niște baricade întregi s'au făcut din ele — cât și calitatea soiurilor mai frumoase este din cale afară de remarcabilă. Vedem aici niște borcane pântecoase, cari ne aduc aminte săpăturile lui Schliemann din Grecia și cele din Italia; lustrul lor este ca maiolica, și mai trebuie amintit, cum că aceasta nu este vreo imitare precugetată a unor asemenea săpături, ci olarii se țin de formele tradiționale, plâsmuind tot așa, cum văzuseră pregătind strămoșii lor. În ceea ce privește proveniența mărfurilor, toate lemnăriile vin de pe la munți și tot așa și partea cea mai mare a olăriilor.

Dupăce am spus câte ceva despre obiectele de vânzare cari se întrebuintează în gospodării, trebuie să amintim și lucrurile cari se consumă pe loc, deci mâncările și beuturile. În masse este grămădită aici pita cea albă, care se mănâncă aici în țară; gogoși se fabrică pe loc, așa în cât putem să privim procedura întreagă; nici de pește nu ducem dor; în deosebi pare căutat un soi de cărnăței, care se deosebesc de ai noștri prin aceea că n'au nici o pieleță, ci constau din carne tescuită, amestecată foarte mult cu niște dresuri (aromate), și pe lângă aceștia așa numita *fleică*, care nu este alta decât o bucată de carne de vacă de pe la coaste, care, întocmai ca cărnăței, se frige pe grătar.

Nu spre a te sătură, ci ca un fel de gustare și spre a omori vremea (a trece de urât), se mănâncă așa numitele *floricèle*. De mult doriaam să aflu, din ce și cum se fac aceste lucruri albe, mici, nu puțin sămănătoare cu niște flori. Acum la târg avui prilejul să văd lucrul acesta de aproape. Este simplu de tot: se ia un pumn de un soi de porumb, numit porumb moldovenesc sau porumb de floricele, și se pune într'un ceavn atârnat de-asupra unui foc mic, în care ceavn s'a pus și puțină sare. Sarea se urnește fără încetare cu ajutorul așa numitului *făcăleț*

¹ Din anii 1877—78. *Red.*

(o bucată de lemn, care joacă un rol important și la pregătirea *mămăligii*), și sunt de ajuns două minute, ca grăunțele aruncate înlăuntrul să plesneasă, astfel ca mijlocul să se toarne pe din afară și așa se plăsmuesc floricelele amintite, albe ca zăpada. Eu singur, ce e drept, n'am putut de loc să le găsc vrun gust; n'au, să spun adevărul, vrun gust rău, dar n'au nici unul bun; n'au, după mine, absolut nici un gust.

Dintre beuturi locul cel dintâi îl ocupă, dacă nu cu privire la cantitate, așa numita *țuică*, un soi de rachiu de prune. Aceasta se aduce aici în niște butoaie lungărețe și se vinde în cantități mai mari sau mai mici. Altmintrelea această beătură nu este căutată numai la acest târg, ci peste tot la București, și o porție mică de țuică se bea de obicei înaintea mâncării. La locul al doilea, dacă nu la cel dintâiu, merită să fie numit vinul de aici, care se vinde destul de ieftin și în calitate destul de bună.

În sfârșit trebuie să mai amintesc două feluri de beuturi, cari în clima caldă de aici în genere, și la târg cu deosebire, joacă un mare rol. Una este așa numita *limonadă rece* (cu gheață), pe care strigând-o, se pune accentul pe cuvântul cel din urmă, care se și repetă de mai multe ori una după alta. Este într'adevăr recoroitoare și merită cu toată dreptatea numirea *recoreală*, cu care vânzătorii o numesc foarte potrivit. A doua beătură, care, socotind după numărul cumpărătorilor, se bucură și ea de mare căutare, este *braga*, tot cu gheață. Este un fel de bere pregătită din meiu, a cărei bunătate, ca de obște, mai cu seamă cu privire la mâncări și beuturi, este o idee foarte relativă. Poate să aibă gust bun și efect plăcut, după ce s'a înghițit; la adevărea acestui lucru însă n'am putut ajunge cu toată bunăvoința mea, și de bună seamă n'am să mai încerc, deoarece numai de dragul plăcerii să văd ce gust are braga și ce urmări, n'am poftă să-mi atrag niște friguri, cari până acuma, lucru de mirat, m'au fost cruțat. Mi s'a spus, că unul din efectele bragei este acela, că oamenii cari o beau, se îngrășă.

Până acum am vorbit numai despre lucruri; acuma să ne întorcem privirile și la oameni. Aici mai cu seamă îmi lipsesc mijloacele să descriu cele văzute și auzite. Unuia din Țară priveliștea nu i-ar face o impresiune atât de mare ca unui străin, care sau n'a avut prilejul să vadă de loc, sau n'a văzut decât un număr neînsemnat de țărani români în Ardeal. Se vad aici Români din fel de fel de ținuturi, și prin urmăre și porturi și chipuri deosebite. Acela, care se pricepe, este în stare, luându-se după o însușire sau alta, să hotărăscă îndată, de unde se trage vița cutăruia și cutăruia. Se vad printre ei figuri mândre, și tot așa și printre Țiganii, cari, așezați aici și având locuințe stabile, ofer în număr mare mărfurile lor spre vânzare.

Pe tot locul domnește o mare larmă; nu sunt însă oamenii cari se tocmesc sau ofer mărfurile lor, ci larma o face mai cu seamă muzica, care se aude aici în mare măsură. Mai fiecare

șatră, unde se vinde țuica sau vinul, are muzica sa proprie, care, deși simplă, nu este pentru aceea mai puțin sgomotoasă. Așa într'o șatră *toba* și *cimpoiul* fac toată orchestra, în alta sunt: *daereaua* turcească (un fel de tobă cu o singură piele), *cobza* (un fel de gitară) și *vioara*; în altele numai cele două din urmă ș. a.

Acum vom părăsi târgul, îndreptându-ne pașii spre grădina Heliade, grădina, care fusese odată a părintelui literaturii românești mai nouă, și unde el însuș a locuit. Casa însăș, după ce acum câțiva ani arsese, se năruște; grădina cea mare însă în decursul anilor se făcū și mai frumoasă, oferind umbră bogată și plăcută. Până a nu fi intrat în grădină, trecem peste un loc mare, unde nu-s nici șandramale nici șetre, și unde, mai cu seamă Joia, când târgul se găsește în toiul lui, se văd cercuri — cercuri de flăcăi și de fete de țărani, cari joacă jocul național, *hora*. Aceasta nu e un joc cum îl cunoaștem noi: trei pași înainte, trei pași îndărăt, făcuți mai mult sau mai puțin în sărituri și cu mai multă sau mai puțină grație, și așa merge fără închetare. Se înțelege de sine, că nici muzica nu se deosebește prin variațiuni prea mari. Și nici nu e de lipsă ca bărbații și nevestele să joace laolaltă. Adese ori nu joacă laolaltă decât bărbații, și dacă se alătură și neveste, nu are fiecare jucător pe jucătoarea sa lângă sine, ci fiecare se introduce acolo, unde din întâmplare nimerește.

Un alt joc, care se joacă de oameni anume pregătiți, este jocul așa numiților *călușeri*. Nu mă ocup azi de etimologia mult contestată a cuvântului, după care numele de călușeri ar fi venit dela *collis Salii* și jocul ar fi o aducere aminte de răpirea Sabinelor. Călușerii sunt câțiva bărbați provăzuți cu bețe și având clopoței la picioare, al căror conducător poartă o sabie de lemn, lădișoara cu banii și de obicei și o mască. Se prefacă că e muț, organizează jocurile, face loc, din vreme în vreme lovește cu sabia și joacă și el cu ceilalți. În mijloc stau doi sau trei muzicanți și la sunetele muzicei se face un joc, a cărui descriere e cu atât mai grea, cu cât jocul nu este totdeauna acelaș, ci din contră are diferite figuri. Fiecare din aceste cete de călușeri are steagul său propriu, care în vremea jocului se înfige în pământ și după care chiar din depărtare se vedește prezența călușerilor.

Acum intrăm în grădină, la poarta căreia niște călugări vând mătânii sfințite și lingurițe de lemn delicat lucrate; cumpărai, spre aducere a minte de Moși, patru din cele din urmă, tuspătru cu un leu. Grădina în toată întinderea sa este ticsită de lume. Pe drumul cel larg din mijloc umblă și țărani; la mese însă, sau pe rogojini întinse pe pajiște, sau chiar pe iarba verde sunt așezate familii sau grupe de cunoscuți din clasa mijlocie a Bucureștenilor, cari vin la târg mai puțin cu propusul să cumpere ceva, și mai mult din obicei, căci așa s'au pomenit, de când erau copii. Grădina întregă este plină de lăutari, cari merg dela o masă la alta, îmbiindu-se că vor

cântă pentru o mică răsplată. Cumcă numărul lor trebuie să fie cât se poate de mare, se vede și din aceea, că în București se poate vorbi despre mahalele întregi, locuite numai de lăutari. Orișicine își poate închipui, ce armonie se naște, când un număr atât de mare de diferite instrumente sunt puse în mișcare și când o sumedenie de diverse melodii într'una și aceeaș vreme ne ating urechile! De o parte răsună cântecul strident al Țigănilor, de alta o *doindă* națională, cu aceste se amestecă sunetele muzicei de danț, ca și singuraticile *chiuituri* sau *chiote* ale jucătorilor, și pe de-asupra niște harfiști și harfiste din Boemia, cari cântă nemțește și ungurește, la dorință însă și boemește.

Vinul se ofere aici în niște ulcioare, așa încât orișicine își poate permite plăcerea, și într'adevăr o și face, de a le trânti de pământ, după ce s'au golit. Se înțelege de sine, că plăcerea aceasta privată trebuie plătită; fiind însă ulcioarele din cale afară de ieftine, nu se poate spune, că șaga aceasta ar costă prea mult. În toată larma aceasta, însă, nu se vede nici un om care să fie beat, și dacă vedem pe unii cari strigă și lărmuesc, de sigur aceștia nu sunt țărani, ci persoane din clase *mai bune*.

Avui prilejul să fiu față și la o mică răscoală. La capătul celălalt al grădinei este o porțiță, prin care se poate trece pe șosea și de aici în alte grădini. Deoarece grădina «Heliade» eră ticsită de lume, m'am dus, cu amabilul meu tovarăș, d-l Slavici, autorul unor novele și basme fermecătoare, prin o porțiță într'o altă grădină, unde într'adevăr am găsit un locșor. Scurtă vreme după aceea, iată, auzim niște bătăi surde și larmă. Curiozitatea noastră să aflăm ce este, a fost iute satisfăcută. Proprietarul grădinei «Heliade», fiul susnumitului Ion Heliade Rădulescu, pusese fără veste să se închidă porțița, care rămăsese deschisă fără încetare nu numai în alte zile, ci și în această zi până la 5 ceasuri, și nu știu nici până în ziua de astăzi, de ce făcuse aceasta. Lucrul acesta amări lumea cu atât mai mult, deoarece s'a întâmplat în multe cazuri, că bărbații au rămas în lăuntru, iar nevestele lor afară, sau vice-versa. Hotărîrea s'a luat îndată. Din lăuntru ca și din afară începură a curge bătăi după bătăi în porțița care închideă drumul spre raiu; scândurile se împărștiau ca pleava și într'o clipă această mică Plevnă (sit venia verbo!) fû luată cu asalt. Până să sosească gendarmii, lucrul cel mare fusese dus la îndeplinire, și pacea și buna rânduială fusese restabilite de mult.

Dacă cineva greșește oarecum, dacă găsește prețul mărfurilor prea ridicat, sau dacă vânzătorul vrea să deslușească prețul din cale afară de scăzut al mărfurilor, totdeauna se citează Moșii ca un fel de motiv de desvinuire și de lămurire, și de aceea am să fac și eu tot așa, cu toate că știu, că pe la noi auzul nu prea se va aplecă la o astfel de scuză. Atâta însă e sigur: dacă am scris despre Moși un răvaș atât de îndelungat și de plictisitor, aceasta se deslușește din Moșii înșiși, căci de nu eră Târgul Moșilor, atunci de sigur aceste rânduri nu s'ar fi scris...

București, luna Iulie 1879.

III.

Obiectul răvașului meu de astăzi ar fi o temă din cale afară de ademenitoare pentru acela, care, stăpân fiind pe graiul poetic, ar fi în stare să-i dea lucrării sale lustrul poetic, ce i se cuvine. Cu toate că nu mă încumet de a-mi atribui calitatea aceasta, lucrul se ține atât de strâns de scopul venirii mele aici, încât nu mă pot opri să nu spun ceva și despre el. Vreau să vorbesc, adică, despre seratele literare, la care am avut prilejul să asist la București în casa domnului *Titu Maiorescu*, cunoscută prin ospitalitate și pentru întrunirile interesante literare, ce se petrec într'însa. Numele acestui domn este și în străinătate atât de bine cunoscut, încât nu trebuie să vorbesc mai pe larg despre dânsul. Numai o parte a activității sale vreau să o amintesc, de oare-ce aceasta se ține strâns de cele ce am să spun.

Venind domnul Maiorescu la sfârșitul anului 1862 la Iași, înființată, în 1865, împreună cu câțiva alți domni, din cari unii vor fi numiți mai la vale, un cerc literar, care își dăde numele «Junimea» și care dăinuiește până în ziua de astăzi, sporind din ce în ce. Societatea, al cărei organ este revista «Convorbiri Literare», redactată de Iacob Negruzzi, își puse ca scop principal, ca, luându-se în considerare stricăciunea limbei din ce în ce mai mare prin împrumutări din franceza sau din latina, cu privire la dezvoltarea limbei române, ca limba literară, să iee de model *limba poporului*. Acesta este singurul principiu corect, pe care societatea, cu un zel demn de laudă și cu succes mare, îl și pune în lucrare; din ce în ce se mărește numărul acelora, cari apucă pe această cale, din ce în ce se recunoaște, că aceasta este singura cale pentru a duce limba pe drumul cel bun. În fiecare săptămână membrii se întrunesc, cetind și discutând lucrările lor, și cele ce se găsesc bune, se tipăresc apoi în revistă.

Membrul cel mai eminent al societății este fără nici o îndoială *Vasile Alexandri*, poetul coronat la concursul din Montpellier, înaintat în ani, în ce privește însă puterile sale sufletești și trupești, sănătos și voinic. Dintr'aceasta se vede, cumcă numele «Junimea» n'are de loc înțelesul, că numai bărbații tineri de ani s'au întrunit aici, ci are numai menirea să arete, cumcă societatea urmărește niște tendințe nouă, tendințe, cari au un caracter *juvenil*, însușire caracteristică a tinerimii. Avui prilejul să fac cunoștință personală cu unii din cei mai de seamă membri ai acestei societăți aici la București, de oarece fiind ei într'aceeași vreme deputați în cameră, petrec acum în capitală. Intre ei trebuie numit înainte de toate redactorul însuși, Iacob Negruzzi, și frate-său Leon, amândoi fii ai lui Constantin Negruzzi, unul din scriitorii României cei mai eminenți din vremea renașterii literaturii române în cele dintâi decenii ale acestui secol. Constantin Negruzzi este în Moldova aceea ce fusese pentru

Muntenia Hellade, al cărui nume a fost amintit de mine în răvaşul meu cel din urmă.

Impărtăşind de mai mulţi ani, după ce m'am fost informat despre scopul de căpetenie şi spiritul ce domneşte în societate, pe deplin aceleaşi idei, ori-şi-cine îşi poate închipui, cât de încântat am fost, aflând că într-una din aceste întruniri ale «Junimei» Alexandri are să cetească într'o seară la domnul Maiorescu drama sa cea mai nouă: *Despot Vodă*. Chiar de ar fi fost un poet de mai puţin văz, vestea aceasta m'ar fi umplut de bucurie, de oarece până atunci n'avusesem prilejul să fi auzit pe un poet român recitându-şi însuşi lucrările sale, necum pe Alexandri, a cărui cunoştinţă personală o făcusem cu câteva zile mai înainte.

Către opt ceasuri seara saloanele spaţioase ale domnului Maiorescu începură a se umplea; stăpânul casei şi soţia sa primeau cu mare prevenire pe oaspeţii, al căror număr s'a urcat până aproape de cincizeci.

Veniră doamne şi domni, cei din urmă de fel de fel de ranguri, atât pământeni (vreau să zic, de aceia, cari locuiesc în Bucureşti), cât şi străini, cei mai mulţi însă născuţi Români. Fie-mi îngăduit să numesc pe câţiva din cei de faţă. Înainte de toate amintesc un grup de bărbaţi, cari au sosit aici din Austro-Ungaria cu prilejul sesiunii Academiei (despre care am să scriu câte ceva în răvaşul meu viitor), ai cărei membri ordinari sânt, şi anume: cunoscutul jurnalist George Bariţiu, acum redactorul «Observatorului» din Sibiu, Alexandru Roman, profesorul limbii româneşti la Universitatea din Pesta, Vincenţiu Babeş, tot din Pesta, Dr. Iosif Hodoş din Sibiu, apoi profesorul filologiei comparative la universitatea din Bucureşti, cunoscut şi în străinătate, Bogdan-Petriceicu-Hăjdău, profesorul limbilor romanice Frolo, profesorul de matematici Haret, profesorul de limba română Irimie Circa, cunoscut pentru câteva idei bizare cu privire la gramatica şi ortografia românească, apoi diplomaţii: Teodor Rosetti, Carp, principele Cantacuzino, amândoi Negruzzi, precum şi câţiva dintre membrii mai tineri ai Junimei, domni: Slavici, Caragiale, Eminescu, cel din urmă redactor al «Timbului». Cercul damelor s'a format: din stăpâna casei, amabila ei fiică, d-na Mite Kremnitz, soră cu d-na Maiorescu, cunoscută prin lucrările sale literare, mai cu seamă prin «Rumänische Skizzen» (nişte traduceri de model ale câtor-va romanele eminate din româneşte) apărute anul trecut, doamnele Rosetti şi Iacob Negruzzi, sora profesorului Haret, şi d-şoara Rosetti, soră cu d-na Negruzzi.

În sfârşit, după ce majoritatea ascultătorilor venise, poetul începă cu vocea sa simpatică şi dulce recitarea. Se n'ntelege, că n'a putut să citească tot, fiind aceasta o lungă piesă în cinci acte; pentru public aşă ceva de sigur n'ar fi fost ostentiv, pentru poet însă da, de aceea nu cetea decât unele din scene, îngrijind prin nişte povestiri pe scurt ale unor părţi, ca auditorul să nu piarză firul.

Cuprinsul piesei este pe scurt următorul: Despot se trage dintr'o familie grecească săracă din insula Paros. Un grec bogat, cu numele Despot, îl ia cu sine la Roma, unde se adăpostise dinaintea Turcilor, dându-i o bună creștere. După moartea lui Despot, tânărul ambițios pune mâna pe hârtiile lui, și pricepându-se de minune de a contraface altele, se dă de fiul lui și e și recunoscut ca atare de către împăratul Carol V, într'a cărui oaste a luptat în contra Francezilor. Apoi se duce, căutând un teren priincios pentru planurile sale ambițioase, în Moldova, unde atât poporul cât și boierii sânt nemulțumiți cu domnia principelui Alexandru Lăpușneanu. Până a nu se duce însă acolo, caută să câștige pentru cauza sa pe un magnat polon, numit Laski, ceea ce-i și isbutește; pe lângă aceasta însuflă dragoste nevestii celui din urmă, Carmina, și merge la curtea domnitorului, dându-se de rudă a nevestii sale. Acesta simte însă planurile lui și se hotărăște să-l răpue. O încercare de otrăvire nu isbutește, de oarece Despot este provăzut cu teriacul (contra-veninul) potrivit.

Despot este apoi aruncat în temniță, din care scapă printr'un șiretlic. În temnița, în care tânjește, vine un nebun, cunoscut sub numele de Ciubăr-Vodă, o personalitate nu istorică, ci legendară, care și el râvnește la coroana domnească, este însă cu totul inofensiv și domnitorul îl trimite lui Despot, ca să-i fie tovarăș. Subt pretext că lumea vrea să-l aleagă de domnitor pe Despot, iar dânsul n'ar fi aplecat a primi demnitatea aceasta, el înduplecă pe nebunul să schimbe hainele sale cu ale lui, și astfel scapă. Fuge la Laski, e descoperit însă, și scapă numai așa, că se face mort. Apoi se întoarce cu oaste și isbutește a câștiga pentru sine pe unul dintre boierii nemulțumiți, pe Moțoc, făgăduindu-i că are să facă doamnă pe fata lui, Ana.

Ceilalți boieri se supun, numai unul, numit Tomșa, nu vrea să audă de veneticul și se retrage supărat. Despot isbutește a gonî pe domnitorul Alexandru Lăpușneanu și a se așeza însuși pe tron; după trei ani, însă, de o domnie risipitoare stârnește și el ura supușilor săi. După ce în sfârșit refuză să-și fie cuvântul dat și nu vrea să se însoare cu Ana, pe care o iubise odinioară, ci cu o fată dintr'o familie princiară, peirea lui e hotărâtă, de oarece îl părăsește chiar părtașul său cel mai credincios. Tomșa pătrunde cu mica, dar inimoasa sa ceată până la Suceava, capitala țării. Despot merge în contra lui, e însă învins și respins în oraș, care acum este asediat de Tomșa.

Acum vine Carmina, care nu-l văzuse pe Despot vreme de trei ani, crezând că inima lui este tot numai a ei, și întră în odaia lui. Auzind că vin oameni, ea se adăpostește în capelă, devenind martoră unei scene, care o uimește și o indignează din cale afară. Vede pe o călugăriță, care în numele orașului imploră pe Despot, ca din dragoste pentru orașul nenorocit să nu se mîai opună puterii lui Tomșa. Despot aude glasul ce i se pare cunoscut, ridică vâlul celei ce-i vorbește și re-

cunoaște pe fosta sa logodnică, Ana, care aflând despre refuzul lui hotărât s'o iee de nevastă, luase vâlul călugăriei. Văzând-o acum din nou și luând în samă situația grea în care se găsiă, dragostea sa se aprinde din nou și-i dă zor să-l iubească. Ana, care nu încetase de a-l iubi, nu mai resistă, făgăduind a deveni a lui. Atunci se ivește Carmina și din gura ei află Ana sdrobitoarea veste, că Despot a înșelat-o, și astfel se depărtează, fără să-l fi învrednicit de un cuvânt sau de o privire. După ce-i adresează câteva mustrări, întră Laski, soțul ei, căruia dânsa nu-i tăgăduște crima sa, provocându-l s'o omoare, și spuind, că este cu atât mai mult îndreptățit s'o facă, de oarece ea mai simte iubire pentru Despot. Laski o omoară și dă busta afară, vrând să părăsească îndată cu ai săi orașul, lăsându-l așa pe Despot pradă unei peiri sigurē.

Adânc sdruncinat de cele întâmplăte, Despot începe a se înălța în ochii săi și ai noștri: ia trupul Carminei și-l pune pe tronul, pe care dânsa îl ajutasă să-l obție și pe care nu putuse să-l împărtășească cu dânsul. Apoi trage perdeaua înaintea tronului, se îmbracă în haine domnești și așteaptă pe dușmanii săi: pe Tomșa și pe boierii cei rebeli. Sosesc; Tomșa însă e neliniștit de soarta băiețelului său, pe care domnitorul îl luase zălog. Văzând însă, că Despot îi restituște băiatul nevătămat, și după ce acesta ține o cuvântare plină de demnitate, Despot este iertat la rugările poporului adunat. Nu i-e însă dat să se bucure de aceasta, căci un călugăr fanatic, același Ciubăr-Vodă, de care s'a amintit, tăbărește asupra lui și-l străpunge cu un pumnal. Atunci și Ana, care în ciuda celor auzite tot mai iubește pe Despot, cade moartă pe cadavrul lui, lăsând în durerea cea mai crâncenă pe tatăl-său, căruia Tomșa îi strigă învățătura: «Cela ce-și vinde țara, își pierde neamul său!»

Iată pe scurt cuprinsul piesei acesteia, care în sezonul viitor are să fie jucată în teatrul național de aici și care spre scopul acesta se și studiază. Nu vreau și nici nu pot să tăgăduesc, că în contra unor situațiuni și scene s'au pronunțat oarecare scrupule, nu mă simt însă îndreptățit să le rostesc: întâi, de oarece majoritatea lor izvoresc numai din împrejurarea, că din piesă nu s'au cetit decât numai câteva părți, și al doilea, de oarece numai o reprezentare pe scenă poate să arete vapoarea adevărată a unei piese dramatice în genere și așa și a acesteia în deosebi. Ceeace pe mine m'a interesat aproape exclusiv, a fost limba afară din cale de frumoasă, și în această privință acordul ascultătorilor a fost unanim. Numai către unul după miezul nopții cei din urmă musafiri au părăsit casa ospitalieră și iubitoare de arte.

Trebue să mai amintesc o serată literară, la care n'au fost, ce e drept, atâția ascultători, dar care pentru mine n'a fost mai puțin plăcută. Cu câteva zile mai înainte un tânăr poet dramatic, domnul *Caragiale*, a cetit cea dintâi comedie a sa: «Noaptea furtunoasă». De oarece am dat cuprinsul piesei lui Alexandri, am să dau și pe al acesteia, dară ceva mai pe scurt.

Un negustor chiabur dintr'o mahala a Bucureștilor, care a luat o nevastă tânără și frumoasă, o nesocotește, dându-se cu totul politicei și gardei naționale, al cărei membru este. Țiind însă mult la onoarea casei sale, o încredințează pe nevastă-sa omului său de afaceri, Chiriac. Amândoi însă se îndrăgostesc și înșală pe negustorul lesne crezător, care nu bănuiește nimica. La început negustorul povestește prietinelui său, că de două ori, aflându-se cu nevastă-sa și cu sora ei Zoița într'o grădină, mergând acasă, au fost urmăriți de un tânăr. Iși dă cu părerea, că aceasta privește pe nevastă-sa și-i jură tânărului marțafoi răsbunare. Dară și Chiriac auzise despre lucrul acesta și numai cu anevoie isbutește Veta să-i dovedească netemeinicia acestei bănueli.

Abia s'a retras Chiriac, și pe când Veta se pregătește de culcare, iată, că un tânăr, care urmărise societatea, năvălește în odaie, declarându-i în semiîntunerecul care domniă în odaie, iubirea sa. Din vorbele sale reese, că se înșală cu privire la persoană și că mărturisirile sale de dragoste sânt menite surorii sale Zoița. În momentul însă, când și el bagă de samă greșala, vine negustorul acasă și zărindu-l la fereastră, începe să facă larmă. Tânărul dă să fugă; Chiriac năvălește furios, și după multă căutare, Rică, astfel îl chiamă pe tânărul, este descoperit și are să-și capete o pedeapsă exemplară. Atunci însă intervine prietenul negustorului: el cunoaște pe tânărul, ca pe autorul unui articol de jurnal, pe care amândoi în cea dintâi scenă îl cetise cu însuflețire; vine și Zoița, ghicitoarea se desleagă, și negustorul este pe deplin fericit c'a scăpat cu fața curată și încă atât de ieftin. Nimic nu e în stare să clatine încrederea sa în Chiriac, chiar atunci, când găsește în odaia nevastii sale un guler, care eră al lui Chiriac.

Ceeace este mai bun în această piesă, este limba ei: este un lucru cu totul pământean, îndeosebi bucureștean, care trebuie să facă o impresie cât se poate de favorabilă asupra aceloră, cari, după cum se întâmplă și azi, nu văd și nu aud la teatru decât marfă străină, mare parte franceză, unde originalul face să prevaleze și cu privire la *limbă*. Luându-se în samă că piesa aceasta n'are lipsă să-și aștepte succesul pe scenă, de oarece s'a și dat de patru ori, totdeauna cu mare succes, e de dorit, ca domnul Caragiale să nu rămâie pe lângă această dintâi încercare.

Iată cele două mai eminente serate literare, la cari am asistat; una, din păcate, fiind în ziua aceea absent, am scăpat-o. În Dumineca Rusaliilor domnul Nicolae Gane, membru al Junimei și dânsul, a cetit novela sa cea mai nouă: «Sfântul Andrei».

Dară și în alte seri se țineau niște petreceri literare interesante, și trebuie s'o spun cu părere de rău, că de o parte niște întrebări politice cari cuprindeau toate spiritele, iar de alta căldurile din ce în ce mai mari, au împiedecat desvoltarea deplină

à acestor serate, după cum aceasta ar fi avut loc în alte împrejurări și într'un alt anotimp.

La urmă încă ceva despre niște petreceri literare de un caracter cu totul deosebit, și anume despre acele, la cari tot publicul se compune de obicei dintr'o singură persoană, va să zică din mine, pe când a doua, și încă persoana activă, este proprietarul unei tipografii de aici, domnul *Petre Ispirescu*. Acesta este un adevărat copil bucureștean, născut într'o mahala a Bucureștilor și păstrând până azi vigoarea deplină a unui bărbat din popor. Dânsul, acum câțiva ani, la îndemnul unor băbăți însemnați, ca Hăjdău, Odobescu ș. a., începù să adune și să publice basme poporane, proverbe, ghicitori și locuțiuni populare. Smerit, cum este, nici nu se numește pe titlu, ci se iscălește ca «Un culegător-tipograf».

Aceste culegeri, cari din întâmplare acum doi ani mi-au căzut în mână, mi-au plăcut din cauza limbei curat poporane în care sânt îmbrăcate, astfel, încât m'a îndemnat să scriu o mică lucrare, intitulată: «Sprachliches aus rumänischen Volksmärchen» (Ceva despre limba basmelor poporane românești).¹ Sosit la București, am căutat să intru în relațiuni mai de aproape cu d-șă și avui plăcerea să văd c'am isbutit. De când stau aici, am fost în mai multe seri la el în tipografie, unde, după ce ziua întreagă avusese de lucru cu corecturile și cu atelierul său, nu pregetă niciodată a-mi ceti lucrările sale cele mai nouă, încă netipărite, sau a răspunde la întrebările mele privitoare la pasagele grele de priceput pentru mine din culegerile sale și ale altora ale producțiunilor musei poporane.

La el pot să fiu sigur, că de câte ori spune că vre-un proverb sau vre-o locuțiune este populară, aceasta este adevărat, de oarece dânsul are un simț din cale afară de fin pentru asemenea lucruri. Îndemnat fiind de profesorul universitar Odobescu, începù în timpul din urmă să scrie o mitologie în ton popular, și intru cât am văzut până acum din probele cetite, pot să spun c'a isbutit și cu privire la această lucrare. Și acuma tipărește d-șă o culegere de proverbe, ghicitori, zicători populare și fabule, cari vor fi o înavuțire însemnată a literaturii poporane românești, care, cel puțin pentru mine, este de interesul cel mai mare, de oarece în ea se oglindește limba poporului. A publicat și niște culegeri mici de așa numite *Snaqve* (un fel de anecdote), care cu privire la limbă, în ce privește caracterul popular al ei, nu lasă nimic de dorit, și căroră și cu privire la cuprins nu le lipsește un spirit isteț, original și natural.

¹ S'a tipărit, tradusă de mine, în revista «*Ion Creangă*» din Bărlad, anul VI, începând cu numărul al 5-lea.

IV.

Sibiu, jumătatea lui Iulie 1879.

În vremea petrecerii mele în București avui plăcerea neașteptată de a vedea pe membrii Academiei întruniți la o ședință extraordinară. Altmintrelea aceste ședințe nu se țineau decât toamna; estimp ele au și început în decursul lunei lui Maiu. Eră vorba de niște lucruri foarte importante: Societatea Academică Română, care fiind înființată în anul 1866, până acum fusese o întreprindere mai mult sau mai puțin privată, fu înalțată an, în urma unei hotărâri a Corpurilor legiuitoare, la rangul de institut național, căruia i-s'a asigurat o subvențiune anuală de câte 30,000 de lei. Acum trebuia ca, conform acestei stări de lucruri, să se prelucraze statutele, care în urma unei experiențe de mai mulți ani, de o parte arătau câteva scăderi, iar de altă parte nu corespundeau din destul situațiunii schimbate, și să se ia dispoziții cu privire la mijloacele Academiei, cari arătau o sporire însemnată. Nu pot să mă întind asupra tuturor schimbărilor făcute; numai lucrul de căpetenie, va fi amintit. Numele însuși s'a schimbat, institutul numindu-se de acum înainte: *Academia Română*. Numărul membrilor ordinari sau efectivți fu hotărât cu 36. Ei s'au împărțit în 3 secțiuni cu câte 12 membri: secțiunea literară, istorică și științifică; membrii corespondenți ai Academiei s'au împărțit și ei după secțiuni; membrii de onoare însă, după cum se pricepe de sine, nu. O schimbare importantă s'a făcut și cu privire la restimpul în care ședințele Academiei aveau să se țină: pe când mai înainte, după cum s'a amintit, ele aveau loc toamna, de aci încolo vor avea să se țină primăvara și anume totdeauna cu 25 zile înaintea săptămânei Paștelor.

Înainte de a se apuca Academia de prelucrarea statutelor, s'a pus în lucrare o idee fericită și anume aceea de a invita să intre din nou în sânul ei niște domni, cari fuseseră odinioară membrii ei, mai târziu însă, de oare-ce direcțiunea care atunci predomină în Societatea Academică nu corespundea convingerii lor, își dăduseră demisiunea. Erau mai cu samă domnil: Vasile Alexandri, Titu Maloescu, Episcopul Melchisedec și Fontanin. Toți acești domni au urmat invitații, ocupând din nou, față cu situațiunea schimbată din mai multe puncte de vedere, scaunele lor. Numai atunci s'au apucat de lucru. Statutele lucrate de o comisiune s'au desbătut paragraf de paragraf, și fixându-se diferitele puncte, în sfârșit s'au votat în întregime cu majoritatea recerută de trei pătrimi ale tuturor membrilor efectivți. Numai în urma acestei votări se poate spune, că Academia română s'a înfăptuit, ceea-ce s'a și salutat de către membrii de față prin semne de mare bucurie.

A fost pentru mine o deosebită bucurie, că în calitate de membru corespondent al Academiei am putut lua parte la această ședință hotărâtoare.

A doua parte a activității Academiei a fost desbaterea bugetului pentru anul următor. Academia dispune, grație sprijinului atât din partea particularilor cât și a Statului, de mijloace foarte însemnate, din cari partea cea mai mare este destinată ca premii pentru lucrări literare și științifice. Din programa tipărită se poate vedea, că estimp s'a votat pentru lucrările cari se vor premia în cei trei ani următori, suma de 61,300 lei. Numărul premiilor este 15, dela 1500 până la 12,000 de lei, dacă nu se ține socoteală de niște premii mai mici, cari nu sânt trecute în suma totală, pentru probe de traducțiuni din Plinius jun., Plutarh și Herodot. Pe lângă aceasta se cheltuește mult pentru retipărirea documentelor mai vechi ale limbei române, din cari multe se găsesc subț tipar și a căror aparițiune va fi o contribuire din cale afară de prețioasă la cunoștința literaturii române mai vechi.

Împrejurarea, că Academia și-a ținut ședințele tocmai în vremea petrecerii mele la București, mi-a făcut și o altă plăcere, anume: s'a hotărât a se face o excursiune la vestita Curtea de Argeș, cea dintâi reședință a Domnilor Români. Direcțiunea drumului de fer s'a arătat foarte darnică, puind la dispozițiunea Academiei 25 bilete de clasa întâi până la Pitești. Se'nțelege de sine, că m'am hotărât îndată să iau parte și eu. Dela Argeș însă, până a nu mă întoarce la București, aveam de gând să dau o raită prin Ardeal, și înainte de toate voiam, ca prin Turnul Roșu să ajung la Sibiiu.

Căldurile cari domniau în cele din urmă zile ale petrecerii mele la București, începură să mi se facă nesuferite, și aceasta fu pricina, pentru care am părăsit aproape cu bucurie orașul devenit mie drag. Singurul lucru, care făcea, ca plecarea să-mi cază oarecum greu, a fost gândul, că nu voiu putea fi față la ședința festivă, cea din urmă, în care Alteța Sa Regală Domnitorul Carol, ca președinte de onoare al Academiei, aveă să presideze. Mai târziu aflai, că ședința aceasta, pentru care se și hotărâse o zi, nu s'a ținut de loc, deoarece-ce tocmai în ajunul acestei zile sosi vestea, că ministeriul își dete demisiunea și Domnitorul avu prea mult a face cu politica, ca să fi putut asistă la ședință. Așa gândul să se țină o ședință festivă, s'a lăsat cu totul la o parte, și membrii, după ce și-au isprăvit lucrările, s'au dus fiecare pe acasă.

Dela sesiunea de estimp a Academiei se așteptă, că se va apucă de deslegarea întrebării ortografice în limba română; vremea însă s'a arătat scurtă, și așa lucrul acesta s'a amânat pe mai târziu. Nu se poate tăgădui, că acum, în urma înălțării Academiei la treapta de institut de stat, este de însemnătate foarte mare, care va fi decisiunea în această privință. Căci se poate așteptă, ca ortografia ei să fie adoptată și de guvern, care o va propaga prin toate mijloacele, ce-i stau la dispoziție. Astfel chestia ortografică se va hotărî nu numai în România însa-și, ci și în Ardeal și în Bucovina, știut fiind, că Principatele unite

au o mare înfrăuire culturală și asupra Românilor cari locuiesc în afară de România; unitatea în ortografie în sfârșit are să fie odată introdusă.

Așa varietatea de pâna acuma, despre care nu se poate de loc întrebuința proverbul *variatio delectat*, și care eră o mare piedecă pentru desvoltarea literaturii române, va fi în sfârșit delăturată. Spre scopul acesta s'a ales o comisiune de șapte membri, care până la primăvara viitoare să pregătească un proiect, ce va fi desbătut, și, cu eventuale schimbări, adoptat ca normă generală.

Duminecă în 6 Iulie am sosit la Pitești. După un scurt dejun luat în restaurațiunea din gară, ne așezarăm în căruțe cu câte patru cai, puse la dispozițiune de către prefectură, cari căruțe aveau să ne ducă la locul destinat. Pe drum ne oprirăm la o cârcimă singuratică. Poetul Alexandri descoperise acolo un lăutar, și îndemnându-l să ne cânte ceva, acest din urmă ne cântă, acompaniându-se cu vioara, balada «Toma Alimoș», dată la iveală și în colecțiunea lui Alexandri, «Poezii populare ale Românilor», pag. 72. La intrarea orașului Argeș fusese înălțat un arc de triumf. Aici am fost întâmpinați de școlar, dintre cari unul a salutat pe academicieni printr'o vorbire în-suflețită, care de sigur ar fi făcut un efect cu mult mai mare, dacă ar fi învățat-o pe dinafară, în loc s'o fi cetit de pe-o bucată de hârtie. Într'aceeaș vreme cu academicienii venise și Episcopul Argeșului Ghenadie II; acest din urmă nu se oprise, însă, la Pitești, ci mersese de-adreptul la Argeș, unde acum veni în întâmpinarea noastră la arcul de triumf.

Prezidentul Academiei, domnul Ioan Ghica, răspunse în câteva cuvinte la alocuțiunea școlarului. Stăruind asupra însemnătății monumentului arhitectonic, a cărui privire eră adevăratul scop al excursiunii noastre. După aceea coborând prin oraș, merserăm de-adreptul către biserica situată la o depărtare cam de o jumătate de ceas dela dânsul, una din cele mai vechi și netăgăduit cea mai frumoasă din toată România. Stradele orașului erau ticsite de lume, atât de popor în portul pitoresc al acestui ținut, cât și de privitori din clasele mai înalte, cari priveau alaiul de pe balcoane și de la ferești. Aproape de biserică ne primi o samă de clerici. Indată după sosire ne puserăm să cercetăm zidirea. În jurul întemeietorului Radu Negru și meșterului Manole s'a format un mit întreg, a cărui expresiune mai frumoasă se găsește în lucrarea amintită a lui Alexandri într'o baladă tipărită acolo la pag. 186. Din păcate, monumentul măreț se găsește astăzi într'o stare desolată. În anii 1866 și 1867 arse cu desăvârșire atât pe dinafară cât și pe dinlăuntru, și tocmai acum se lucrează la restaurarea ei pe din afară. Bun bucuros m'aș fi suit pe schelele cu patru caturi, deoarece-ce însă vântul suflă destul de puternic și eu în genere nu-s obicinuit cu suitul, n'am dus-o mai sus, de cât până la întâiul cat. Până la al patrulea cat n'au ajuns decât doi academicieni: Vinc. Babeș și ministrul

de finanțe Dim. Sturdza. În schimb mă țineam cu atât mai strâns de o grupă de bărbați, cari erau cei mai competenți cu privire la întrebările din istoria artei: profesorul de arheologie dela universitatea din București Alexandru Odobescu, și arhitectul Andreiu Lecompte de Nouy, care cu mare dibăcie și cu cea mai mare esactitate caută să pună toate întocmai în starea, în care mărețul monument strălucise odinioară.

După-ce am făcut Episcopului vizită în locuința sa improvizată — zic improvizată, căci nu numai rezidența sa, ci și seminarul au devenit pradă flacărilor — am cercetat o biserică smerită, și mai veche, care însă, în ce privește arhitectura, nu poate să se asemene nici pe departe cu cea amintită, așa numită biserica domnească, care trece de cea mai veche biserică în toată România. Aici ni s'au arătat și deslușit vasele și odăjdiile de mare preț. Eu și cu câți-va alții ne-am dus și pe o mică colină, unde odinioară se găsea o biserică catolică, pe care domnitorul pusese a o zidi pentru nevastă-sa, care eră de lege catolică. Acum se văd numai niște ruine.

Sara la 7 ceasuri s'a ținut în casa unui cetățean din Argeș un ospăț, pe care Episcopul îl dete în onoarea academicianilor. Aici s'au ridicat mai multe toast, mai cu samă în sănătatea acelora, cari au sprijinit repararea bisericei, între alții și pentru fostul ministru al instrucțiunii publice Titu Maiorescu, care, din păcate, nu eră de față, și subț care și la al cărui îndemn lucrarea s'a fost început.

La 11 ceasuri ceilalți academicieni părăsiră Argeșul, întorcându-se la Pitești, în aceleași vagoane cu care sosiseră; eu însă petrecui noaptea în Argeș, având gândul să urmez pe jos călătoria mea către Sibiiu. Fiind recomandat de către subprefectul de Argeș, mi s'a pus la dispoziție un om de încredere, un vătășel, care ducea puținul meu calabalăc și care mă conduse până la subprefectura cea mai de aproape, Loviște, unde petrecui noaptea. Zapciul negăsindu-se acasă, pomoșnicul îmi dete un alt om, care mă petrecu până într'un sat numit Sălătrucel. Sosit aici, am avut de a face, cu privire la călăuzirea mai departe, fiind primarul absent, cu un logofăt, care nu trecuse nici de 13 ani.

Până aici ținutul nu eră ceva deosebit. Nu departe de Sălătrucel am sosit însă la Olt, pe care l-am trecut cu o luntre, și la puțină depărtare de acolo, îndărătul satului Călimenești, intrai într'un ținut plin de frumseți ale naturei. La dreapta Oltul, câte odată într'o adâncime îngrozitoare, când rostogolindu-se svăpăiat peste pietroaie uriașe, când stând liniștit și abia dovedind urmă de mișcare; la stânga niște râpi stâncoase, un drum minunat, pretutindeni izvoare eșind din stânci și revărsându-se în Olt. Noaptea o petrecui într'o vale a râului Lotru, numită Brezoi și cunoscută prin niște ferestreae mari, proprietatea unui Boem de naștere, domnul Novak.

Ziua următoare m'am dus în satul Lotru, situat pe șoseaua către Sibiiu, și dând din întâmplare de căruța care face

serviciu de poștă între Râmnicul-Vâlci și între strâmtoarea Turnu-Roșu, de oare-ce eră nădușală și praf mult și fiind-că ținutul, după cum mi s'a spus, o bucată bună de drum nu oferea nimic afară din cale interesant, și în sfârșit simțindu-mă cam obosit de marșul cel de două zile, m'am folosit de prilejul acesta, și sosii, după-ce mersesem destulă vreme printre holde și livezi, din nou într'un ținut foarte romantic, în vecinătatea imediată a Oltului. Aici însă drumul eră cu mult mai primejdios. Șoseaua cea nouă nu s'a pus încă în lucrare; drumul de acum este strâmt și afară de aceasta plin de cotituri, așa încât nu se poate vedeă totdeauna, când vine un car din partea opusă. De câte-ori ne coboram repede pe un povârniș, mă gândiam cu groază, că un car ar putea să vie în întimpinarea noastră și că atunci ne-am prăbuși în Olt.

Afară de aceasta mai avurăm să pățim câteva mici accidente: Odată se rupse o funie, numită opreală, ce are rolul cel mai mare la oprirea căruței; altă-dată s'a desfăcut catarama (cârligul) la gherdan; a treia oară perdurăm pironul, care ține roatele pe osie, și numai împrejurării că vizitiul totdeauna a băgat de samă la vreme cusurul, îndreptându-l, întru-cât aceasta eră cu puțință, avurăm să mulțămim, că n'am pățit ceva mai rău. Cum că primejdia într'adevăr fusese mare, puteam s'o văd și de acolo, că vizitiul, cu toate că eră deprins cu ținutul, după-ce în sfârșit ne văzurăm scăpați de primejdie, își făcu cu evlavie câteva cruci, mulțumind lui Dumnezeu, că ne-a scăpat dintr'o primejdie atât de mare.

În sfârșit ne coborărăm într'un sat plăcut, numit Căneni, care se compune din două comune independente: Cănenii Vâlci și Cănenii Argeșului, despărțite de olaltă prin Olt. De acolo până la pasul Turnu-Roșu și mai departe la Sibiiu șoseaua este din cale afară de bună, ceea-ce și mărește încâtva plăcerea ce ne face ținutul cel frumos. Dela Căneni, unde, fie spus în treacă, m'am desfătat văzând pe un birt inscripțiunea «Otelu de Nationale», ajunsei mai întâiu la vama română, și de aici într'o jumătate de ceas la cea austro-ungară (numită până în ziua de astăzi cea nemțească).

Lăsând acolo calabalăcul meu, m'am dus la Boița, un mare sat bogat, depărtat dela pas cale de un ceas, la a cărui intrare se înalță un turn pătrat, văpsit cu roșu, de unde vine numele pasului. După-ce am petrecut aci în birt noaptea pe un pat foarte primitiv: mindir de paie drept așternut, un mindir mai mic de paie drept căpătâi, și acoperit de surtucul țăranului român, numit zeghe, mă întorsei, odihnit cât se poate de bine, a doua zi dimineața la Turnul-Roșu, de unde o căruță, care treceă din întâmplare, mă duse la Sibiiu în ziua de 10 Iulie sara. Au trecut, deci, cinci zile, de când într'o societate atât de ilustră, ca cea a academicianilor, părăsisem Bucureștii.

V.

Sighișoara, la începutul lui August 1879.

Nu fu pentru cea dintâia oară c'am văzut Sibiul. Chiar acum trei ani avui prilejul să petrec acolo două zile, când s'a ținut adunarea generală a Asociațiunii pentru literatura și cultura poporului român, despre care societate am să vorbesc mai încolo ceva mai deaproape.

Într'o Duminică m'au poftit trei domni să fac împreună cu ei o excursiune într'o localitate depărtată cale de două ceasuri, și anume în *Săliște*. Numele mi-eră cunoscut mai de mult și mă bucuram să văd în sfârșit locul, unde, afară de porturi frumoase, eră să văd și niște chipuri frumoase de oameni. Aceasta vine de acolo, că locuitorii; fiind totdeauna scutiți de iobăgie, se bucurau de o bună stare destul de mare, și apoi și de aceea, că nevestele și fetele nu sunt silite ca în alte părți să se îndeletnicească cu lucrul câmpului, prin urmare culoarea feței lor n'are să sufere atât de mult de razele dogoritoare ale soarelui.

După cale de două ceasuri am sosit în localitatea cea mare și bogată, frumos situată, mănând în casa unui avocat cunoscut. Înainte de toate s'a făcut o excursiune la un izvor, cunoscut sub numele de *Fântâna Foltii*. Aceasta se găsește la o înălțime destul de mare deasupra satului și nu fu o jertfă mică din partea noastră, că ne-am expus razelor arzătoare ale soarelui pe drumul cel nou, care, în ciuda serpentinelor pe cari duce, este destul de repede. Sosind sus, am găsit un drum minunat, umbros, cum sântem obicinuiți să le găsim numai în parcuri, și drumul acesta ne duse în scurtă vreme la izvorul numit odinoară și Fântâna sfântă. Locul are o înfățișare, care îndreptățește pe deplin această denumire. Deasupra izvorului este zidită o capelă și la amândouă laturile două mici căsuțe, locuite de unul care s'a născut orb, și de trei femei. Am gustat apa, care este destul de rece, însă de culoare albeață, ceea-ce dovedește, că curge prin niște straturi văroase.

Poporul, ce e drept, își deslușește lucrul cu totul altfel, povestind următoarele: Înainte vreme pe locul acesta din pământ izvoră vinul, și anume până atunci, până când oamenii nu se slujiau de el, decât pentru trebuințele casei. Îndată însă ce începură a face negoț cu el, izvorul de vin a secat și în locul lui s'a arătat lapte. Necumințiți prin pedeapsa suferită, oamenii începură să facă negoț și cu laptele, și îndată laptele încetă să curgă, și numai culoarea albeneață dovedește până în ziua de astăzi adevărul legendei. Din fericire, apa nu este de o calitate atât de eminentă, ca să fie exportată în toate părțile, căci atunci și dânsa ar fi putut să se sleiască. Se vede însă și acuma, că este o apă făcătoare de minuni, și din depărtări mari vine lumea, ca în casuri de boale să-și ducă acasă un leac potrivit.

Nu departe de izvor se găsește pe o colină, dela care în toate părțile se deschide o priveliște neîmpedecată, un turn scund de piatră, a căruia parte de jos este cu totul aranjată ca o locuință și care s'ar potrivi cât se poate de bine pentru un sihastru. Turnul acesta s'a zidit de către Nicolae Moldovan, care s'a născut la Săliște și ocupă în locul său de naștere postul de paroh. În turn se găsește și un cadran (cias) de soare; păcat numai, că în jurul lui nu s'a făcut o galerie liberă, de pe care priveliștea ar fi cu mult mai frumoasă, decât din cele câte-va ferestruici strâmte. Acum vârsta înaintată nu-l mai îngăduie pe moșneagul să facă drumul cel greu care duce aici; numai atunci, când își va fi închis ochii pentru totdeauna, are să se ivească din nou pe locul atât de iubit, deoarece lângă turn și-a făcut, parte mare cu înseși mâinile sale, un mormânt smerit, în care dorește ca osămintele sale să fie așezate spre vecinică odihnă.

După amiazi mersem la un loc situat frumos afară de localitate, pentru a asistă acolo la jocul tineretului. Din păcate, tocmai atunci vremea nu eră potrivită pentru așa ceva, de oare-ce tocmai fetele cele mai bogate, al căror port, după cum se înțelege, corespunde mijloacelor de cari dispun, n'au venit la joc: păsa-mi-te rudele lor de secs masculin, cuprinse cu lucrul câmpului, erau absente din sat, și așa nu se va fi părut potrivit pentru fete să vină la joc fără ei. Cu toate acestea jucători și jucătoare erau din destul, și avui din nou prilejul să admir farmecul și grația, cu care se mișcau acești fii și aceste fete ale poporului.

Ziua următoare am făcut în aceeași societate o excursiune într'un sat mare, numit Rășinari, la o depărtare de un ceas dela Sibiu. În drumul spre această comună am tăcut un mic ocol, de oare-ce au vrut să-mi arate satul cel mai bogat al Sașilor ardeleni, Cislădia. În dosul acestui sat se întinde un șes ce se urcă lin și care mi se părea potrivit de minune pentru horticultură. Se și găseau acolo plantați pomi destui, n'aveau însă o înfățișare, care să facă destul de îndreptățită părerea, cum că Sașii ardeleni ar fi niște pomologi iscusiți. Între Cislădie și Rășinari se găsește un sătuleț sărăcăcios, Cislădioara. Pe un deal destul de înalt se înalță o biserică încunjurată de un val, care biserică în vremurile nesigure și războinice de odinioară deveniă loc de adăpost pentru locuitorii satului. Asemenea biserici, cari și prin numele lor de «*castel*» arată pe latinul *castellum*, se găsesc în fiecare localitate săsească, și până în ziua de astăzi ele îndeplinesc, măcar în parte, menirea lor originală. În valul care încunjură biserica, s'au întocmit pe din lăuntru niște chilii, în cari locuitorii își păstrează lucrurile lor mai de valoare.

În sfârșit sosirăm la Rășinari, care se întinde pe trei văi. M'au asigurat, cum-că populațiunea acestei localități s'ar deosebi de minune cu privire la port, obiceiuri și caracter de restul Românilor din Ardeal. Vremea fiind prea scurtă, mi-a fost peste

putință să mă conving de autenticitatea acestor aserțiuni. În schimb văzui curiozitatea cea mai mare a localității, mormântul metropolitului gr. or. *Andrieu baron de Șaguna*, care murise cu puțin ani înainte și fu îngropat în cimitirul din Rășinari. Acest bărbat are merite neperitoare pentru redeşeptarea poporului român din Ardeal și a jucat și un rol politic însemnat. Cu acest prilej atrag atențiunea cetitorilor la o lucrare, care, fiind scrisă de mână competentă, a văzut ăst-an lumina zilei; este cartea arhimandritului de acum Nicolae Popea, care odinioară fusese secretarul lui Șaguna, despre viața și activitatea Marelui Andrieu — așa se numește el de către următorii săi recunoscători.

În acest cimitir privirile mele erau atrase de un lucru, despre care îndată mi s'a dat de unul dintre tovarășii mei o deslușire mulțumitoare. Anume, vedeam pe câte un mormânt, când o cruce mai mare, când una mai mică, când un par crestă de-asupra și fiind de grosime și înălțime mai mare ori mai mică. În întrebarea mea, că ce înseamnă aceasta, mi s'a răspuns, cum-că crucile însemnau locul de odihnă al unei neveste în vârstă, unei mame de familie, parul locul de odihnă al unui tată de familie, iar' crucile și parii mai mici amintiau pe copiii de secs bărbătesc și femeiesc. Văzui tot acolo două năfrâmi pestrițe, atârinate de niște bețe înalte, fâlfâind în văzduh ca un fel de steag: aceste bețe s'au plantat de cătră rude spre aducere aminte de doi ciobănași, răposați în floarea anilor.

Ziua următoare, după-ce am cercetat bogatele colecțiuni ale Muzeului Bruckenthal, trecute acuma în proprietatea orașului,¹ reînviind cunoștințele mele cele vechi din Sibiiu și încheind altele nouă, am părăsit orașul cel plăcut, devenit mie drag.

Așa am fost primit de mai multe ori în mod prietinos de către Excelența Sa Metropolitul *Miron Romanul*, bucurându-mă în tot timpul de ospitalitatea domnului protosințel *Dr. Ilarion Pușcariu*, a cărui prevenire din cale afară de mare față cu mine îmi făcū petrecerea în Sibiiu foarte plăcută.

O zi după excursiunea la Rășinari am părăsit Sibiiul, cu scopul să rămân câte-va zile în orașelul, în care cu trei ani mai înainte, cu prilejul unei călătorii de vacanțe, petrecusem șase săptămâni, anume în Blaj. Intocmai ca pentru cea dintâia dată, găsi și acuma în gimnaziul de acolo locuință într'o chilie călugărească, ale cărei ferești dau în grădina gimnazială; aveam, deci, toată inderletea să mă apuc, nestingherit de nime, de lucrările pe cari mi le păstrasem până atunci.

Blajul (nemț. Blasendorf, ung. Balázsfalva) este orașul, în care mai înainte din toate țările în cari se vorbește românește, s'au alcătuit nește școli mai înalte românești. De aici plecau dascăli români, cari se împrăștiau în Ardeal și în Principatele

¹ Corect: a gimnaziului săsesc. Red.

dunărene. Meritul Blajului în această privință nu se poate tăgădui, și chiar și acum adăpostește pe un veteran al filologiei române, pe canonicul *Timoteiu Cipariu*, care tocmai atunci, când sosisem la Blaj, se întrămasese dintr'o boală grea. Aici este și sediul mitropolitului unit *Ioan Vancea de Buteasa*, la care avui parte de o primire tot atât de prevenitoare ca și cu trei ani mai înainte. Și astfel, de această dată avui parte să fac cunoștință cu cei doi capi ai Românilor, uniți și neuniți, din Ungaria și Transilvania. Și de astădată aflai, întocmai ca în vremea celei dintâi petreceri a mele în Blaj, o primire ospitalieră din partea domnului *Ioan M. Moldovanu*, profesor la gimnaziul de acolo, redactorul revistei «*Foaia Scolastică*», ales, și acum, de bună samă, întărit canonic, al capitolului din Blaj. O zi am folosit-o, vizitând într'un sat, Valea Sasului, depărtat două ceasuri de Blaj, pe un tânăr paroh, care luase de nevastă pe o învățătoare cunoscută mie de acum trei ani. Satul este foarte mic și sărac, casa parohială nu se deosebește de loc de celelalte case sătești, fiind și dânsa acoperită cu trestie. Numai în lăuntru, singura odaie ce-i stă la dispoziție parohului ca locuință, se deosebește printr'o întocmire mai aleasă de ale sătenilor.

În sfârșit sosi ziua, care avea să pună capăt petrecerii mele din Blaj, va să zică, ziua de 2 August, căci a doua zi avea să se țină la *Sighișoara* (nemț. Schässburg, ung. Segesvár) adunarea generală ordinară a «Asociațiunii transilvane pentru literatura și cultura poporului român». Această societate, ale cărei statute au găsit în 26 Septembrie 1861 aprobarea preainaltă, ținū în 11 Octombrie al aceluiași an cea dintâi adunare a sa la Sibiiu, în care mitropolitul de atunci al Sibiului, Andreiu Șaguna, s'a ales de președinte.¹ În § 2 al statutelor acestei societăți se spune despre scopul ei: «Scopul societății este înaintarea literaturii române și a culturii poporului român în deosebitele ramuri prin studiu, elaborarea și publicarea de opuri, prin premii și stipendii pentru diferitele ramuri ale științelor și artelor, și alte asemenea». S'a hotărît, ca adunările generale să se țină în fiecare an într'o altă localitate, ca astfel cercuri din ce în ce mai largi să cunoască activitatea societății, dându-i totodată sprijinul de lipsă. Așa adunarea a doua s'a ținut în 1862 la Brașov, împreună fiind cu o expozițiune de diferite produse industriale ale poporului român, între cari mai cu samă produsele țesătoriei au ocupat un loc de frunte. La sfârșitul fiecărei adunări se hotărăște, în care oraș are să se ție adunarea anul următor. Din partea orașelor vin îmbiări, și hotărîrea de multe ori poate să fie destul de grea, ca nu cumva vre-un oraș să se simtă jignit de refuzul invitării ospitaliere. Așa ăst-an, la Sighișoara, Asociațiunea a fost invitată din partea Brașovului, Turdei, Șomcutei-Mari și a Dejului. Alegerea căzū pe orașul numit în al doilea loc.

¹ Atunci încă episcop; din 1864 metropolit. Red.

M'ar duce prea departe și poate, ar osteni un public care nu este destul de interesat, dac'aș vrea să fac o dare de samă amănunțită despre această adunare. Numai atâta amintesc, că s'a făcut o propunere foarte însemnată, care s'a și primit de îndreptare în viitor, că societatea, în loc să dea numai stipendii pentru studenți și pentru învățăcei de meserii, să înrăureze deadreptul asupra poporului, publicând lucrări de folos obștesc și împărțindu-le în popor.

Ceva, însă, despre orașul însuși, în care s'a ținut adunarea. Acest din urmă are o situațiune din cale afară de romantică, fiind așezat pe coasta unor munți destul de înalți, împăduriți. În mijlocul orașului se ridică un colnic și pe el se află fortăreața de odinioară, Sighișoara, din care, în vremea asediării ei de Turci, ci-că un pașă turc fu omorât de un obuz, după cum mărturisește un monument simplu, înălțat pe locul unde căzuze. Pe piscul dealului se află școlile din Sighișoara, între ele și un gimnaziu, și o biserică foarte frumoasă, de caracter arhaic, care acuma nu mai este folosită, de o parte fiind de mai multe ori lovită și stricată de fulger, de altă parte suișul până la ea fiind cam greu. Anume dela fortăreață până la biserică, resp. până la școli, duc 180 de trepte acoperite, și dacă locul acesta, fiind cu totul ferit de sgomot, se potrivește de minune pentru scopurile instrucțiunii, trebuie mărturisit, că ceeaaltă împrejurare, înălțimea prea mare, este mai puțin priincioasă spre acest scop, la cece se mai adaugă o altă greutate, și anume, că acolo sus nu este nici o fântână, și deci pentru școală apa trebuie cărată cu multă anevoință.

Pe valul din sus de oraș s'au făcut de câți-va ani niște promenade minunate, cari, mai cu samă din cauza priveliștei frumoase, ce se deschide de acolo asupra Sighișoarei, întrece toate ce am avut prilejul să văd cu privire la asemenea preumblări.

Trebuie amintit, că Societatea a găsit o primire foarte ospitalieră atât din partea locuitorilor, mare parte Sași, cât și din partea orașului ca atare. Eu însumi avui plăcerea, să mă bucur, împreună cu gazda mea din Sibiiu, Dl Dr. II. Pușcariu, de ospitalitatea capelanului român de acolo. La ospățul ținut Duminică într'o grădină, s'au ridicat toaste românești, săsești și ungurești, ceea-ce este caracteristic pentru amestecul naționalităților, ce se vede în cele mai multe orașe ale Ardealului.

VI.

Făgăraș, jumătatea lui August 1879.

Aveam de gând, ca din Sighișoara să urmez călătoria mea la Brașov cu drumul de fer oriental ungar; mă lăsai însă de acest plan, după-ce fostul vice-șpan și actualul president al oficiului de orfani și de văduve, *I. Codru Drăgușanu*, mă pofti ca, folosindu-mă de căruța sa, să vizitez Făgărașul. Aceasta o

făcui cu atât mai bucuros, de oare-ce avusesem planul să văd și orașul acesta și așa numita *Țara Oltului*. După o călătorie de opt ceasuri, am sosit către seară la înălțimile, la poalele cărora se întinde orașul Făgăraș și jur împrejurul lui, la dreapta și la stânga, până unde pătrunde ochiul, un șes acoperit cu sate: Țara Oltului amintită. În fund se văd munții cei mai înalți ai Carpaților.

Lucrul ce merită mai mult să fie văzut în Făgăraș, este castelul de acolo, care acum este al statului și se folosește de casarmă. Însoțit de doi cunoscuți, am cercetat castelul acesta interesant din punctul de vedere istoric. De călăuză aveam pe un locotenent și un voluntar de un an, cari cu cea mai mare prevenire și înzestrați cu multe cunoștințe, ne arătau și deslușiau toate localitățile. Aici a ținut în închisoare pe regele Ungariei Otto I fostul stăpânitor al castelului, Upor László. Ni s'a povestit istoria destul de aventuroasă a acestei prinderi: cum sus numitul Upor László, sub pretext c'are să-i dea de nevastă pe fata sa, ademenise să vie la Făgăraș pe Otto, care ducea cu el coroana ungară într'o mare sticlă, și după-ce tânărul rege veni, îl aruncă în temniță și nu-i dăte drumul, până-ce nu renunță la toate drepturile sale cu privire la coroana ungară. Ni s'au arătat și chiliile, în cari, în vremuri mai nouă, Bethlen István și Haller de Hallerstein fură întemnițați de către Mihail Apafi I.

Între altele am cercetat și capela din castel, care acum s'a adaptat cu totul militară și unde am găsit o dispozițiune foarte frumoasă, care ar merită să fie introdusă și în alte părți. Aname, pe pereți se găsesc niște table comemorative cu gust lucrate ale tuturor oficerilor morți ai regimentului, care-și are garnisona sa aici. Îndărătul altarului se găsește o mică ușă de fier, care închide o mică scobitură, ce stă în comunicație cu locurile de jos. Oficerul care ne însoția, ne lămurî lucrul cum urmează: ci-că în scobitură ar fi fost așezată așa numita vergură (fecioară) de fer, și că acela, care eră osândit la îmbrățișarea cea fioroasă a acestei vergure, își făcea rugăciunea pe treptele altarului; îndată-ce, însă, dispărea pe poarta cea de fer, ci-că se prăpădiă, și trupul ciuntit al lui cădea în încăperile de jos, unde-l așteptau niște oameni gata de serviciu, cari îl puneau în sicriul pregătit.

Întru-cât povestirea aceasta este întemeiată pe adevăr, sau dacă nu cum-va stăpânii castelului păstrau acolo lucrurile lor cele mai prețioase, nu se poate ști.

Afară de poarta cea mare, din castel ducea într'un parc o poartă mai mică, care în caz de asediu se folosiă ca poartă de navală. Acest parc acum nu mai există; numele lui s'a păstrat însă în numele maghiar al cartierului (suburbului) aflător pe locul lui, numit *Vadkert*, și tot așa se deslușește și numele român al lui: *Ciutărie*, dela *ciută*.

Eram curios să aflu ceva mai de aproape despre istoria oraşului şi mai cu seamă despre a castelului, şi curiozitatea mea fu satisfăcută, când în aceeaşi zi am cercetat mănăstirea Franciscanilor a Sfântului Ştefan din Făgăraş. La întrebarea mea, dacă în arhiva mănăstirii s'ar găsi, poate, nişte însemnări despre aceste lucruri, S. S. domnul guardian cu cea mai mare prevenire aduse analele mănăstirii, în cari, provocându-se la analele mănăstirii Franciscanilor din Braşov şi la «Historia Hungariae» de Istvánfi, se găsesc date până la anul 1696. Din aceste anale iau numai următoarele: Oraşul s'ar fi zidit în anul 15 după Hristos şi numele i s'ar fi dat după acela, care l-a zidit, Fogar sau Fugar. În anul 104 ci-că l-ar fi distrus Traian, şi în anul 202 Claudius l-ar fi zidit din nou, sub numele de Caesurgis Daciae, acelaş Claudius, care ar fi zidit şi oraşul Claudiopolis (Klausenburg, Kolozsvár, Clujul de acuma).

În anul 376 fiind distrus de Huni, s'a zidit din nou în 1300 şi s'a numit *Făgăraş*, de aceea, că ziditorul lui plătiă pe lucrători peste săptămână cu nişte groşițe de lemn (*fa-magy*. lemn, şi *garas-groşiță*), rămâind ca Sâmbăta să-i schimbe cu bani de metal. Iată un exemplu din etimologiile poporane ale numirilor de oraşe, din cari s'ar putea găsi un număr destul de mare în toate țările din lume. Aici se țineau dietele țării, şi analele amintite invoacă legile aduse într'insele; aici au locuit mai mulți principii ardeleni: Báthory, Bethlen, Rákóczy, Keményi, Apafi, Tököly; tot aici, într'o dietă, staturile țării au iscalit uniunea cu casa Austriei.

Din Făgăraş am făcut o excursiune în munți, la un loc, unde odinioară se află mănăstirea *Sâmbăta*, din care s'au păstrat numai ruinele bisericei, pe când din acareturile mănăstirii nu se mai găseşte nici o urmă. Şi o grădină foarte întinsă, cu nişte pomi parte sălbăticiți şi mai cu samă cu nuci foarte număroşi, mărturiseşte despre activitatea călugărilor de odinioară. Numele *Sâmbăta* îl poartă aici trei comune cu totul neatârătoare una de alta, cărora, ca să se poată deosebi una de alta, li se zice: *de sus* şi *de jos*; cea dintâi împărțindu-se în *răsăriteană* şi *apuseană*.

După-ce am cercetat toate cu deamăruntul, ne-am dus la *Râul Sâmbătei*, care se aruncă aici cu repejune peste bolovani. Având învoirea parohului greco-oriental de aici, care închiriasc pescăritul, voiam să prindem păstrăvi în acest râu de munte. Înainte de toate fu de lipsă, ca, făcând un fel de zăgaz din pietri, să abatem în câtva râul destul de mare. După aceea pescuitul putea să înceapă. Avui plăcerea să prind eu însumi trei exemplare din acești pești frumoși şi gustoși, pe când alți doi mai mari, pe cari li şi credeam ca şi prinși, spre marea mea părere de rău mi-au lunecat din mână.

După-ce provisiunile de păstrăvi ni s'au părut destul de mari, zăgazul făcut cu ajutorul mai tuturor celor de față, s'a

desfăcut, apoi am făcut un foc mare și am pus păstrăvii, așa cum erau, numai puțin sărați, pe cărbuni. După un sfert de ceas s'au fript; i-am desfăcut, am aruncat măruntaiele, și sărându-i încă odată, i-am mâncat, și pot să spun, că gustul mi s'a părut din cale afară de bun. Puindu-i nedesfăcuți pe cărbuni, grăsimea întregă, în loc să iasă afară, se varsă în toate părțile peștelui, pe când desfăcând peștii înainte de a-i frige, s'ar fi uscat, perzând mult din gustul lor cel bun.

Mergând spre casă, ne-am oprit într'un sat, Voila, departe un ceas de Făgăraș, unde cu o zi mai înainte descoperisem un vin foarte bun, și la rugarea mea unul din cei de față, un teolog, care-și terminase studiile, a cântat următoarea *doină*, al cărei început îl tipăresc aici (în original s'a adăugat și o traducere germană a doinei întregi):

Vrăbiuță de pe deal,
Sboară de grabă 'n Ardeal,
Și te 'ntoarce de ne spune
Ori vești rele, ori vești bune...

VII.

De mult doriaam să văd *Brașovul*, despre a cărui frumoasă situațiune mi se povestise atâta. În sfârșit l-am văzut; cea dintâi privești, însă, mi s'a stricat în urma unei ploii torențiale, care tocmai dimineața după sosirea mea năpădise asupra Brașovului și a împrejurimii. Am sosit la 10 ceasuri sara, și dimineața, când m'am sculat, toate ulițele erau sub apă. Nevrând să rămân acasă, am eșit, însoțit de unul din profesorii gimnaziului românesc, să cercetez orașul și să fac câte-va vizite. După-ce am luat dejunul în băile gimnaziului, am cercetat acest institut, minunându-mă de dimensiunile lui, ca-și de sala lui festivă, foarte frumos alcătuită. Întru cât privește însă vizitele, norocul, sau mai bine zis, vremea în care sosisem la Brașov, au fost puțin priincioase, de oare ce domnii, pe cari aveam de gând să-i cercetez, parte mare se lecuiau într'o baie din vecinătate. Tot așa și din profesori am găsit numai câți-va; aceștia însă prin cordialitatea și prietenia lor mi-au dat în schimb ceea ce-mi lipsia cu privire la număr, și pot să spun, că în mijlocul lor am petrecut multe ceasuri plăcute și instructive.

Ziua următoare m'am mutat în satul Dârste, ca la un ceas depărtare dela Brașov, unde am fost găzduit în familia unuia din ascultătorii miei. Spre acest scop m'am folosit de drumul de fer de curând făcut, care duce prin Predeal și Sinaia către Ploiești. Cu prilejul acesta mi s'a întâmplat ceva caracteristic pentru împrejurările de acolo: trenul găsindu-se gata de plecare, n'am întrebat temeinic despre numele stațiunii celei mai de aproape, ci am cerut nemțește două bilete la *Săcele* (numirea generală a șapte sate vecine, din cari fie-care are numele său propriu). În loc de aceasta cassierul îmi dete două bilete la

Predeal, vrând să păstreze suma respectivă. Puțin îi pasă de reclamațiunea mea, făcută nemțește (de oare ce atunci puțin mă pricepeam la limba maghiară), și numai după-ce tovarășul meu, care putea să vorbească cu el în limba maghiară, îmi veni în ajutor, cassierul se dete la brazdă, schimbând biletele pentru altele, pe cari cetii inscripțiunea: Deresztye-Hétfalu, ceea-ce însemnează românește Dârste-Săcele; eram deci în drept, cerând un bilet la Săcele, o numire, care trebuia să fie cunoscută unui amplioiat dela calea ferată.

Din Dârste veniam adese ori la Brașov, și într'o Duminică m'am suit cu fiul preotului de acolo, la care eram găzduit, pe muntele care se ridică de-asupra Brașovului, cu numele *Tâmpa*, de pe care se deschide o priveliște prea frumoasă asupra ținutului învecinat.

Dedesuptul nostru se întinde Brașovul vechiu și nou, pierzându-se la stânga în vale, astfel încât capetele cele mai îndepărtate ale orașului nu se puteau vedeă nici de pe locul acesta atât de înalt; la dreapta, pe o ridicătură, fortăreața; la stânga, într'o înălțime destul de mare, niște grădini; ici-colea vile frumoase fac priveliștea aceasta și mai minunată.

În aceeași zi, în care ne-am suit pe *Tâmpa*, ne mai așteptă o altă plăcere, și aceasta fusese cauza de căpetenie c'am pornit atât de dimineață. Eră vorba, ca într'una din bisericile din Brașov să asistăm la liturgia, la care 82 candidați de dascălie pentru școalele primare din Bârlad în Moldova aveau să cânte. Poate va interesa pe cetitori, să știe, cum s'a făcut, ca elevii normalişti (candidați de dascăli) din Bârlad să iee parte la liturgie în Brașov.

De aceea înainte de toate voi spune ceva despre institutul, din care ies acești tineri, ca să devie învățători la școalele primare sătești. Toți candidații sânt interni, va să zică, locuiesc în institut, unde au hrană și educațiune. Disciplina este foarte aspră și traiul din cale afară de simplu, nedeosebindu-se nici cu privire la haine de către compatrioții lor. Este lucru curios, ce se pricepe însă din împrejurările din România, că spre scopul acesta se aleg numai băieți zdrăvăni de țărani, de câte 16—20 de ani, căci trebuie să iasă din ei bărbați, cari nu cunosc trebuințe de prisos, ce nu s'ar putea satisface în satele în cari vor trăi, făcându-i să fie nemulțumiți cu situațiunea lor. Aceeași țintă o urmărește tot traiul lor. Afară de cunoștințele de cari au lipsă în școală, trebuie să se priceapă și la gospodăria casei și la economia câmpului, ceea-ce este foarte important, luându-se în socoteală, cât de înapoiată este gospodăria în România și cât de anevoios se desprind țărani de felul de economie moștenit dela strămoși.

Nicăiri nu se dovedește mai bine ca aici adevărul proverbului latin: «*Verba docent, exempla trahunt*»; se poate chiar afirmă, că ori-ce învățătură, cât de bună să fie, ar folosi puțin, dacă învățătorii și preoții nu vor premerge cu exemplul lor.

Și ca candidații să aibă prilejul a vedea cu ochii niște pilde ale lucrurilor ce le-au învățat în școală în mod teoretic, și astfel să fie în stare să dea elevilor lor idei corecte, directorul institutului¹ avu gândul fericit, ca în câte trei patru ani, cu un număr oare-care de elevi din cei mai vrednici, să pornească în vacanțe în călătorii instructive, în cari să le atragă băgarea de seamă la toate lucrurile vrednice de a fi cunoscute.

În ziua de 19 Iulie viitorii dascăli ai poporului român au părăsit Bârladul și au călătorit cu drumul de fer până la Bacău, de unde au luat-o pe jos peste Moinești, unde au cercetat rafineriile de petrol, la Comănești, proprietatea principelui Ghica, unde le-au atras băgarea de seamă niște mine de cărbuni și o mare fabrică de cherestea. S'au oprit apoi în Târgul Ocni, unde se află cunoscuta închisoare a Statului și unde se scoate și sare. La Slănic au cercetat băile de acolo, unde sânt șapte izvoare: patru se folosesc pentru scalde, două de beut și unul de răcorit.

Urcându-se după trei ceasuri la munte, au sosit la Poiana Sărată, cel dintâi sat din Ardeal, unde au văzut ferestraiele cele mari de acolo; după aceea au ajuns la Brețcu, cel dintâi orașel ardelenesc. Peste localitatea de băi, Covasna, cu izvorul Pokolsár, au sosit la Preșmer, unde tocmai atunci se aranjă o expozițiune a uneltelor de economie; de acolo la Săcele, unde au cercetat industria de casă de acolo (cu deosebire țesăturile de lână), bisericile și școalele. De aici făceau mereu excursiuni, trecând prin Brașov la Ghimbav, Codlea, Vâlcău, Zernești (unde se găsește o mare fabrică de hârtie), Tohanul vechiu, Râșnov, Cristian, sate locuite parte mare de Sași, unde s'au bucurat de o primire foarte prietenoasă, și după-ce au petrecut câte-va zile la Brașov, cercetând și școala de agronomie din Feldioara, aveau de gând să meargă pe jos până la Ploiești, oprindu-se la Sinaia, reședința de vară a principelui României. De aici cu drumul de fer voiau să treacă la București, apoi la Brăila și la Galați, ca să vază docurile de acolo, și la urmă tot cu drumul de fer să se înapoieze la Bârlad.

Deoarece petrecerea lor la Brașov căzuse pe două serbători, au cântat în amândouă zilele și anume: Duminica în biserica Sf. Nicolae și Luni în biserica grecească, care e mică, dar are venite bogate. Ori-cine a avut prilejul să fie față la slujba liturgiei după ritul greco-oriental, știe, de ce însemnătate este cântul, care este partea de căpetenie a liturgiei. După prânz s'a aranjat în sala cea mare a gimnaziului o academie (producție), la care s'au cântat felurite cântări naționale, privind parte mare războiul din urmă, iar șase tineri îmbrăcați în felul călușerilor, cu clopoței la picioare, au jucat cu mare exactitate și grație jocuri naționale românești.

¹ Răposatul *Ioan Popescu*, de origine din părțile noastre, pare-ni-se, din Chioar. Red.

VIII.

Din nou la București. — Concluziuni.

Adese-ori am fost întrebat: ce impresiune a făcut asupra mea capitala României? Trebuie recunoscut, că răspunsul la întrebarea aceasta este foarte anevoios. Impresiunea nu e omogenă, nu e sigură și nu se poate hotărî cu deamănuntul. Aici vedem o amestecătură a alcătuirilor țărilor apusene și răsăritene; case spațioase și frumoase alătura cu niște colibioare scunde și sărăcicioase; în niște ulițe largi și frumos pardosite dau ulicioare înguste, rău pardosite; fețe aristocratice se ivesc alătura de figuri nefățărîte din popor, — încât, poate, nici într'un alt oraș europeanesc nu-i găsim părechea. Cum-că impresiunea generală, ce a făcut-o asupra mea, a fost din cale afară de favorabilă, cauza va fi fost și anotimpul, când am sosit la București, începutul luni lui Maiu, când miile de grădini și grădinițe aflătoare în oraș erau îmbrăcate în verdeața cea mai frumoasă. Primăvara și aici a fost rece și ploioasă, dară tocmai de aceea vegetațiunea eră așa de bogată.

Chiar a doua zi după sosirea mea, vrând să fac câte-va vizite, trebuia să ies pe așa numita șosea, la fel cu Praterul din Viena, mai bine zis, cu aleea principală a celui din urmă, și eram uimit de verdeața proaspătă, în care am găsit toate învăluite. Pe acest loc se aranjază la 1 Maiu un fel de excursiune ca la Viena în Prater, și obiceiul acesta este aici atât de răspândit, încât puindu-te în trăsură, nici nu e lipsă să-i spui vizitiului unde are să te ducă; după un moment te pomenești pe locul unde poți să te minunezi de toaletele cele frumoase și ici colea și de câte o față plăcută.

În genere vizitiile din București nu sânt de loc proști; ei se pricep de minune a se lua după loviturile cele mai ușoare de bețișor sau de umbrelă pe umerii lor. În București nu e obiceiul de a-i spune vizitiului dinainte ținta mergerii, ci ajunge să se conducă din trăsură, ceea-ce este cu atât mai lesne, de oare-ce trăsurile cu o păreche de cai (și altele nici nu sânt aici) sânt de obicei deschise. O lovitură ușoară în spate însemnează că trebuie să meargă de-adreptul; lovitura pe umărul drept, că trebuie mers la dreapta; pe cel stâng, la stânga. Dacă vrei să te oprești, lovești pe vizitiu la dreapta sau la stânga, după cum vrei să te scobori pe trotuarul din dreapta sau din stânga, lăsând bățul sau umbrela să stee vreme mai îndelungată pe locul atins. Se înțelege, că musafirul trebuie să cunoască bine drumul, căci altfel n'ar nimeri lesne în amestecătura aceea de uliți și de ulicioare. Ceea-ce la început nu prea mi-a plăcut cu privire la vizitiile de acolo, a fost iuțeala prea mare, cu care goniau pe uliți, câte-odată chiar cu trăsurile goale, ca și când ar fi fost vorba de o întrecere.

O foarte frumoasă priveliște a Bucureștilor ni se înfațișează de pe dealul, pe care se găsește biserica mitropolitană, sediul mitropolitului și camera deputaților. Sânt o mulțime de biserici, al căror stil, uitându-te mai de aproape, într'adevăr nu cores-punde tuturor condițiunilor estetice; din depărtare însă numărul mare al lor contribuie mult la impresiunea plăcută ce o face întregul. Numai de aici se vede, cât de întins este orașul Bucu-reștilor, și aceasta va fi cauza de căpetenie, de ce nu se găsesc toate într'o astfel de rânduială, cum s'ar cuveni pentru o capitală.

În ceea ce privește ulițele, unele sunt foarte bine pardosite, chiar și asfaltate, de pildă Calea Victoriei, Calea Griviței, Bule-vardul Academiei; alte uliți, mai cu seamă în suburbii, sânt în această privință foarte înapoiate. Trebuie însă mărturisit cu toată lauda, că în această privință se fac progrese, și că în câte-va decenii orașul va lua un aspect cu totul deosebit.

La București eră obiceiul de a numi locuința după biserica cea mai apropiată, la ce se mai adăugă numele proprietarului de mai înainte sau al aceluia de acum. Câte confusii se fac din această pricină, avui prilejul să mă conving eu însuși.

Intr'o zi voiam să cercetez pe eminentul poet Alexandri, care doriă să-mi facă cunoștința personală. Mi s'a spus, că locuiește în Strada Verde, Nr. 18. Neștiind absolut unde se găsește această uliță și la care depărtare, luai o birjă, spunând birjarului să mă ducă în această uliță. Neputând să-i spun, în vecinătatea cărei biserici se găsește ulița cu pricina, birjarul mărturisî că nu o cunoaște, adăugând însă, că are să o găsească, întrebând pe cine-va. Mă purtă cam o jumătate de ceas, cobo-rându-se ici colea, de vre-o șase ori, de pe capră, cu scopul să întrebe în câte-va prăvălii, unde se găsește ulița cu pricina, până când eu, trecând vremea potrivită pentru vizită, îi spusei, să mă ducă într'o altă parte a orașului.

Trecând prin Calea Victoriei, iată, că din întâmplare, la depărtare de vre-o cinci minute dela locul de unde pornisem, văzui o uliță cu numele Strada Verde, și atrăgând atențiunea birjarului, căpătai dela el răspunsul uimitor, că el tocmai în această uliță locuiește, fără ca să fi știut până atunci cum o chiamă.

În vremea petrecerii mele la București am asistat și la serbarea jubilară, care se aranjază în fiecare an la 10 Maiu, drept aducere aminte a urcării pe tron a Principelui Carol I. și decla-rării independenței României. Serbarea de acum eră cu atât mai pompoasă, de oare-ce eră împreunată cu o altă festi-viditate: predarea unei săbii de onoare în numele oștirii. Spre scopul acesta s'a împodobit foarte cu gust locul din jurul statuei lui Mihaiu Viteazul, cu trofee câștigate în războiul din urmă.

Statuia aceasta se găsește în față universității, în care și Academia își are adăpostul său provizor; îndărătul statuei este grădina botanică, care se întinde și la dreapta și la stânga statuei. Tribune nu s'au alcătuit; în schimb însă s'au întocmit

balcoanele și fereștile universității astfel, încât înlesniau privirea unui număr însemnat al publicului ales. Și eu am isbutit să capăt un locșor pe partea dindărăt a unei laviți de școală. Ceea-ce mă interesa pe mine din cale afară, erau oștenii de toate categoriile, cari defilau înaintea Principei și a fratelui său mai mic, căci până atunci nu văzusem nici odată pe vitejii dela Plevna și dela Rahova în număr atât de mare. Vreme mai îndelungată a ținut defilarea elevilor școalelor de băieți, dintre cari Principele zimbiă din cale afară de prietinos la aceia, cari fiind înarmați cu niște puști de lemn, înaintau în pas militar, salutând pe Principele cu un puternic «ura».

Intr'aceeași zi, seara, s'a iluminat orașul, și în grădina publică, numită Cismigiu, s'a aranjat un foc artificial de toată frumuseța. Pela 9 ceasuri s'a ivit în grădină și Principele și a ocolit-o de jur împrejur. Abia însă a trecut de aleea principală, iluminată de lampioane, și s'a întâmplat ceva, ce m'ar fi surprins grozav de tare și totodată m'ar fi înfricoșat, dacă un cunoscut, pe care din întâmplare l-am întâlnit acolo, nu m'ar fi pregătit dinainte. Indată-ce Principele ajunsese la capătul aleei principale, toate lampioanele, împreună cu prăjinile de cari erau acățate, deveniră pradă clasei mai de jos a poporului. Lampioanele le-au stins, prăjinile le luară în mâni, și atunci toată mulțimea aceasta se năpusti la cele trei sau patru porți înguste, care duceau din grădină. Stând la o parte, nu știam ca pământul ce se întâmplă acolo, și așteptam cu nerăbdare momentul, când eșirea va fi nițel mai liberă, ceea-ce la urmă s'a și întâmplat.

Cu acest prilej n'am văzut pe Principele decât din depărtare ; în curând însă am fost învrednicit să-l pot vedeà față în față, și am avut fericirea de a vorbi cu el. Spre scopul acesta am ales o Duminecă, când într'un castel de vară, cu numele Cotroceni, împărțiã audiențe. Birja mă duse la fosta mănăstire, unde n'avui de cât să-i spun numele meu adjutantului, și când îmi veni rândul, intrai în sala, în care se găsiã Principele singur. Principele mă primi în mod foarte prietenos; obiectul de căpetenie al conversațiunei urmate în limba română a fost desvoltarea ulterioară a limbei române și speranțele, la cari îndreptățește Academia Română, de curând fundată. Principele a dovedit în cursul conversației, nu numai că instituțiunea aceasta îi zace la inimă, ci într'aceeași vreme, că are și niște idei de tot corecte despre această asociațiune, despre scopul ei și despre cele ce-i trebuiesc limbei române. Intinzându-mi mâna Principele, am eșit, înaintând la locul convenit petițiunea, să fiu primit și de Principesă. De cinstea aceasta însă n'avui parte, deoarece-ce dânsa tocmai atunci fusese vreme mai îndelungată bolnavă, neputând din acest motiv să asiste nici la examenele așa numitului azil Elena Doamna, instituit pentru fete, a cărui protectoare este.

La sfârșitul petrecerii mele în București în toate institutetele se țineau examene publice, și doriaam să asist la unele din ele,

mai cu samă mă interesau examenele din limba română, și fiind-că profesorul Irimie Circa, cunoscut și în cercurile mai largi ale societății, propunea limba română în câte-va clase, m'am folosit de acest prilej să cercetez într'aceeași vreme și institutul însuși. Directoara, franceză de naștere, îmi dete pe o fostă elevă, acum inspectoare, drept călăuză, și aceasta cu mare prevenire m'a condus prin toate localitățile, mi-a arătat sala de mâncare, bucătăria, dormitoarele și sălile de lucru; îmi arată și biserica, sala cea mare și scaldele. M'am depărtat din acest institut cu convingerea, că în cas că o fată are nenorocirea să-și piardă părinții și-și găsește adăpostul aici, este bine îngrijită.

Teatrul, din păcate, nu l-am putut vedea. În ziua sosirii mele și încă de vre-o două ori după aceea s'a dat o feerie oare-care, dară cu nici un cuvânt nu s'a dat de știre, că teatrul în curând are să se închidă. Voiam să aștept o altă piesă, în locul acesteia însă teatrul de odată s'a închis, și nici cu prilejul aniversării a treisprezecea a urcării pe tron a Principelui nu s'a dat o reprezentație pentru popor, după-cum se așteptase.

Afară de ședințele Academiei și afară de biblioteca Universității, ceea-ce mi-a făcut petrecerea în București foarte plăcută, a fost și convenirea cu niște persoane culte și simpatice, mai cu samă însă primirea prietenoasă și cordială, de care avui parte în casa d-lui Titu Maiorescu, fostul ministru de instrucțiune publică, și la rudele lui. De mai 'nainte auzisem multe despre ospitalitatea românească; cum că aceasta, însă, să se arete așa de strălucit, ca în casa sus numită, și nu numai față cu mine, ci și cu alte persoane, n'aș fi crezut nici odată.

Am avut, ce e drept, în cursul călătoriei mele și câte-va întâmplări destul de comice. Odată omul, care mă petrecea, purtând calabalăcul meu modest, m'a întreat, dacă nu cum-va sânt din cei-ce taie la copii, — dovadă, că fusesem luat de medicul care alfoește copiii de vărsat. Altă dată un bărbat alergă după mine, rugându-mă pentru Dumnezeu să-i prescriu ceva nevastei sale greu bolnave; iară în satul Rucăr un soldat cu ori-ce preț voia să mă uit la ochiul lui bolnav.

Mai ciudată a fost o întâmplare, ce am avut-o în Ardeal. Mi se dăduse din partea unui cunoscut din București o scrisoare de recomandare către o familie cunoscută lui, care locuia într'un sat bogat de peste Munți. Cătră sară am sosit acolo, și aflând unde locuiește familia cu pricina, am găsit pe stăpâna casei singură acasă, deoarece-ce toți ceilalți se găsiu la niște fânate depărtate și numai a doua zi erau să se întoarcă acasă. Scrisoarea adresată stăpânului casei nici n'o deschise femeia, spuindu-mi cu părere de rău, că bună bucuroasă m'ar fi poftit să măiu peste noapte la ei, numai de n'ar fi fost singură acasă. Se înțelege, că eu, pricepând motivele bătrânei, am întreat că unde este birtul din sat, și dânsa după multă tărăgănare, se hotărî în sfârșit să-mi spuie. Acolo însă, iată, ce am pățit. Văzând că în odaia cea mare se găsesc mulți bărbați din popor, ceea-ce

tocmai mă interesă, cerui să mi se dea mâncarea acolo; dorința mea însă nu s'a împlinit, ci aproape cu de-a sila am fost introdus într'o odăiță, unde găsiți pe notarul și pe primarul din localitate. Cei doi, mai cu samă notarul, mă întrebară despre scopul călătoriei, unde am învățat românește și a. a. Eu, nebănuind nimic rău, răspunsei cu inima deschisă la toate întrebările, crezând că mă întreabă numai din curiozitate, cu toate că mi se părea ciudat, că notarul după fie-care răspuns al meu se uită semnificativ la primar. Când, pela 11 ceasuri, mă pregăteam de culcare, notarul mă pofti să petrec noaptea la el, ceea-ce eu, temându-mă ca nu cumva să-i trezesc din somn familia într'o vreme atât de înaintată, am refusat, mulțumindu-i de propunere și preferind a rămâne în birt. A doua zi am părăsit satul. Numai mai târziu aflai, că tocmai cu o zi mai înainte niște furi călcaseră o prăvălie și că prin urmare satul întreg eră în picioare, căutând cu toții hoțul. Femeea aceea, deci, căreia i predasem scrisoarea de recomandație, crezând că eu aş putea să fiu hoțul cel căutat, a spus aceasta îndată la locul cuvenit. Deci mă aveau supt pază, și numai atunci am priceput, că convorbirea mea cu notarul și cu primarul fusese un fel de înterogator, și atunci am priceput totodată, ce noimă aveau privirile, pe cari notarul le trimetea primarului.

Trebue să mărturisesc, că privind lucrul acesta din depărtare, mi-se pare mai mult o șagă, decât un lucru, care să stârnească în sufletu-mi vre-o supărare oare-care. Tot așa și împrejurarea, că cu trei ani mai înainte, în vremea petrecerii mele în Ardeal, mă crezuseră cu toată seriozitatea de emisar rus, care se îndeletnicește cu năimirea voluntarilor români pentru războiul cu Turcii, nu mi se pare un lucru atât de grozav, ca să fie în stare a mă oprî, ca la cel dintâi prilej să nu merg din nou în țările locuite de Români, unde aş auzi vorbindu-se limba română cea adevărată, și mi-aș putea însuși astfel din ce în ce mai mult cunoștința acestei limbi atât de frumoase, bogate și expresive.

Asupra însemnătății studiului limbei române.

Conferință ținută în toamna anului 1878 de *Dr. I. U. Iarnik*, docent de filologia romanică la Universitatea din Viena.

Domnilor!

Cu două întrebări s'au îndeletnicit învățații, sau mai bine zis, se îndeletnicesc cu ele până azi: 1. Întrebarea *despre originea poporului român și despre traiul lui în evul mediu*, și 2. *despre obârșiea și natura limbei sale*. Aceste două întrebări trebușec deschilinite una de cealaltă, de oare-ce nu totdeauna

originea unui popor coincide cu aceea a limbii sale. Istoria ne arată exemple număroase de popoare subjugate, cari depuind limba lor strămoșască, au primit pe a învingătorilor. Asemenea exemple trebuiesc citate cu atât mai puțin, fiind-că așa ceva se întâmplă, așa zicând, înaintea noastră, văzând, cum acolo, unde se întâlnesc două popoare cari vorbesc limbi deosebite, limba unuia din ele se întinde în dauna celeilalte, înlocuind-o. Se ține, deci, mai puțin de filologie, decât de etnografie și de istorie, să răspundă la cea dintâi întrebare, cu toate că trebuie mărturisit, că în limba fie-cărui popor se reflectează ca într'o oglindă toate câte le-a îndurat în decursul vremilor, și prin urmare dintr'o cunoștință desăvârșită a limbei unui popor se poate dobândi foarte mult și pentru cunoștința istoriei sale.

Să mi se îngăduască, ca din limba română să citez cu privire la aceasta numai un singur exemplu: În ciuda stării din cale afară de imperfecte, în care se găsește studiul dialectelor române sau al limbei poporane vorbite în deosebitele ținuturi, între româneasca vorbită de o parte în Ardeal și de altă parte în Moldova par-că este o asemănare bătătoare la ochi, comparându-se cu celelalte dialecte. Dacă s'ar adevêri această a mea părere în urma unui studiu temeinic al dialectelor respective, ce consecențe nu s'ar putea face cu privire la faptele istorice, cari au servit de basă acestei concordanțe cu privire la limbă?

Ori cum am judecă siguranța și valoarea generală a rezultatelor obținute cu privire la cea dintâi întrebare, atâta este sigur și s'a primit în de obște, cum că despre obârșia și natura limbei române ca atare nu poate să subsiste nici cea mai mică îndoială: ea este tot așa o limbă romanică, ca ori-ce alta, și are tot aceleași drepturi să fie cuprinsă într'o gramatică a limbilor romanice, un drept pe care i-l și acordă *Diez* în lucrarea sa capitală.¹ Este cunoscut, că alfabetul cirilic, de care s'au folosit Românii până mai deunăzi și de care în parte se folosesc chiar și în ziua de azi, a fost de vină că s'a întunecat caracterul roman, altmintrelea atât de limpede al limbei române; afară de aceasta și cuvintele străine, atât de număroase, cari se găsesc într'însa, de bună samă au contribuit oare-cum, că limbei acesteia i s'a tăgăduit caracterul și numele unei limbi romanice. De sigur pe nedrept, căci ceea-ce dă unei limbi caracterul ei deosebit, ce constituie firea ei, nu este numărul mai mare ori mai mic al cuvintelor străine, ci structura ei gramaticală, flexiunea sa. De n'ar fi astfel, atunci nici n'am pricepe, de ce de pildă limba engleză, cu provisiunea sa atât de bogată a cuvintelor luate din limbile romanice și din altele, nu s'ar putea socoti și ea ca fiindu-se de familia limbilor romanice.

Dară limba română nu se găsește numai pe aceeași treaptă cu celelalte limbi romanice, ci adese-ori este în stare să facă lumină cu privire la unele fenomene fonetice, cari în celelalte

¹ *Fr. Chr. Diez* (1794—1876), întemeietorul filologiei romanice, fost profesor la universitatea din Bonn: «Grammatik der romanischen Sprachen».

limbi ni se arată mai mult sau mai puțin întunecate. În această privință este importantă împrejurarea, că limba română s'a separat de celelalte limbi romanice într'o vreme foarte timpurie, pe care pe lângă asta o putem hotări mai de aproape, ducând de aci încolo departe în orient o viață izolată. Se poate deci admite, că un fenomen care se arată în vre-o altă limbă romanică (mai cu seamă într'una, care în alte privințe a mers pe calea proprie a ei) și în aceeași vreme și în cea română, poate fi considerat ca un fenomen general romanic, și că toate fenomenele cari nu sânt în acord cu el, nu sânt decât niște urmări ale altor legi fonetice, cari s'au introdus mai târziu.

Înainte de toate în studiul limbilor moderne în genere și în cel al limbilor romanice în deosebi trebuie luat în socoteală, că cutare formă de față a vre unui cuvânt n'a eșit de odată din rădăcina sa, ci că din contră mai multe legi fonetice cari n'au lucrat simultan, ci una după cealaltă, au dat succesiv cuvântului forma cunoscută nouă. Aici se naște întrebarea însemnată, care mai cu samă în vremea din urmă și cu toată dreptatea este luată în samă, cu privire la cronologia fenomenelor fonetice. De câte ori avem citațiuni despre deosebitele forme din deosebite vremuri, atunci răspunsul ne este destul de înlesnit; de obicei însă lucrul nu stă astfel, și atunci trebuie să ghicim așa numitele forme de tranzițiune. Cele din urmă însă nu-i iertat să fie arbitrare, ci trebuie să fie rezultatul unor legi strict fonetice.

Să mi se dea voie s'o deslușesc pe baza unui exemplu. Cuvântul francez *chose* s'a format din latinul *causa*. Este lucru știut, că în cuvintele franceze populare *au* trece în *o* și de aceea s'ar putea admite fără îndoială, cum că cuvântul francez ar fi provenit de odată din *causa*, schimbându-se într'aceeași vreme *c* în *ch*. Și cu toate acestea așa ceva este cu neputință. Latinul *c* într'adevăr în limba franceză devine *ch*, însă numai înaintea unui *a* latin, de unde putem deduce, că în acest cuvânt *c* a devenit *ch* în vremea când *au* există în calitate de diflong, și că numai atunci, după-ce sunetul *ch* s'a fost întărit, a urmat și schimbarea lui *au* în *o*.

Citez îndată un alt cuvânt, care se asemănă celui din urmă, și care ar fi trebuit să dea același rezultat și nu l-a dat, și unde limba română împreună cu celelalte limbi romanice ne arată motivul adevărat al rezultatului deosebit; este cuvântul francez *queue*, în vechia limbă franceză *coe*, care corespunde, după cum s'ar putea crede, latinului *cauda*. Lucrul nu e însă așa, de oare-ce *o* din vechiul francez *coe* este, după cum arată rima și asonanța, un *o* închis, în *chose* din contră un *o* deschis. De unde deosebirea? De acolo, că cuvântul francez n'a avut drept bază *cauda*, ci *coda*, și un *o* lung dă un *o* închis, *au* din contră un *o* deschis. În conformitate cu aceasta limba română ne arată în cel dintâi cas *causă* (nefiind dușmană lui *au*, după cum avem dovadă în cuvintele *aud* [din *audio*, în loc de *audio*],

taur [din *taurum*], *laud* [din *laudo*] și altele), în al doilea însă *coadă*, în care *o* român, corespunzător latinului *o*, în urma lui *ă* din silaba următoare devine *oa*. De asemenea cuvântul român *măr*, pl. *meri*, în acord cu italianul *melo* ne arată, cum-că trebuie să vină din *melum*, nu din *malum*; *găină* ne dă o dovadă pentru forma portugheză *galhina*; *greu* ne arată, cum că aici, tot așa ca în limba spaniolă *greve* lângă forma mai mult învățată *grave*, trebuie să pornim, nu dela *gravis*, ci de la *grevis*, ceea ce dovedește și francesul *grief*, lângă învățatul *grave*, și a.

Am să mai dau din românește un exemplu al sus amintitei cronologii a diferitelor treceri fonologice, un exemplu, care într'aceeași vreme are să illustreze din destul însemnătatea limbei române în această privință pentru celelalte limbi romanice. Una din vocalele mai grele latine cu privire la trecerea din latina în romanică este vocala *e*, mai cu samă *e* scurt. În unele limbi romanice îl aflăm înlocuit cu diflongul *ie*, în altele numai prin *e*. De oare-ce nu se putea admite, că unul și același sunet latin ar fi dat la o anumită vreme un rezultat atât de deosebit, Gaston Paris¹ puse întrebarea, dacă toți *e* scurți latini n'au fost diftongați din capul locului în *ie* și dacă părăsirea diftongului în unele limbi, bună oară în portugheză și provençală, nu se datorește unei vremi mai târzii. Puind la cale o cercetare în limba română, s'a ajuns la rezultatul uimitor, cum că și aici fie-care *e* scurt trebuie ca la început să fi sunat *ie*, așa: *fiera* din *fëra*, așa *piera* din *përeat*. Ceea-ce însă în limba română a întunecat procedura aceasta, a fost împrejurarea că într'un anumit timp au înrăurit alte legi fonetice, cari au înrăurit și asupra celui dintâi rezultat al unui *e* scurt, va să zică un *ie*, schimbându-l altfel. Aș merge prea departe, dacă aș vrea să aduc aici toate motivele cari întăresc dreptatea acestei afirmațiuni. Trebuie însă să amintesc barem cele ce urmează. Legea care a înrăurit mai târziu, este aceea, după care fie-care *e* român, printr'un *a* sau *e* al silabei următoare se deschide, devenind chiar un *ea*. Legea aceasta a schimbat nu numai acest *e*, care corespunde unui *e* lung sau unui *i* scurt latin, ci și *ie* format din *e* scurt. În cazul cel din urmă se face, să spun dreptul, triftongul *iea*, care se simplifică în *ia*, pe când în cel dintâi cas *ea* rămâne fără schimbare.

Câte-va exemple vor desluși aceasta. Din cale afară de limpede este lucrul în niște cuvinte, cari nu se deosebesc între dânsule decât prin aceea, că odată vocala, care pricinuește deschiderea lui *e* în *ea* urmează, altă dată însă nu urmează. Astfel *përeat* citat mai sus dă *piară* din *piera*, *pieara* din cauza lui *ă* care urmează, pe când din contra *përeo* tratat ca *përo* dă un *pier*; *vermem* dă *viarme* în singular, *viermi* în plural, tot așa *pëtra* în singular *piatră*, în pl. *pietri* și a. a. Din contra *credo* dă *cred*, *plico* dă *plec*, și în condițiuni cunoscute *creadă*, *pleacă*.

¹ Distins romanist francez, profesor la «Collège de France» din Paris, director al revistei filologice «Romania». Red.

După unele consonante acest *ea* se reduce la *a*, așa din *mensa*, resp. *mesa* avem *measă*, în sfârșit *masă*; din *penna*, *peană*, în sfârșit *până*; din *foeta* resp. *feta* avem *feată*, în sfârșit *fată*, — nici odată însă un *ie*, și cu atât mai puțin un *ia*. Intr'adevăr câteodată vedem și un *ia* din *e* scurt redus la un *a*, casurile aceste însă se cunosc foarte lesne, deoarece-ce consonanta care precede imediat acest *ia*, conform legilor despre consonantele românești, este supusă unei schimbări, ceea-ce cu privire la *a* născut din *ea* nici odată nu se întâmplă. Așa *sex* dă *șase* — *sella* *șă* — *terra* *șară*, tot așa cum aceasta se întâmplă cu *ie* simplu în *deum*, *zeu*; *decem*, *zece*; *mēdius* dialectal *gnez*, din contra *mărg* din *mergo*; *tēneo* dă *șin*, dară *tem* din *tīneo*; *sēdeo* *șăd*, dară *său* (din *sebum*).

Este curios, c'această diftongare a unui *e* scurt în *ie* în limba română are loc și în silabe închise și că în această privință acest ram răsăritean al familiei de limbi romanice stă în acord cu cel din extremul apus, limba spaniolă; așa românul *șerb* (din *servus*) span. *siervo*, *șarpe* (*serpens*) span. *sierpe*, rom. *șapte* (*septem*), span. *siete* și a. a.

Dacă însă e vorba, ca limba română să-și arate pe deplin însemnătatea pentru celelalte limbi romanice, este de neapărată trebuință, ca cunoștința ei să devie mai temeinică, decât a fost până acuma. Întrebând, cari sânt motivele, de ce studiul acestei limbi atât de importante pentru cunoașterea limbilor surori romanice, până acuma n'a atins înălțimea la care se găsește al celor din urmă, întâmpinăm înaintea de toate un motiv. Nu amintesc decât în trecut greutatea alfabetului mai vechiu român, ca și varietatea felului de scriere din vremea mai nouă și mulțimea cuvintelor străine; cauza de căpetenie a fost și mai este încă lipsa materialului trebuincios, lipsa unor edițiuni ale documentelor mai vechi, cari ar fi accesibile tuturor, și a unor izvoare vrednice de credință, care ar cuprinde toate produsele limbei poporane române.

Cu privire la cel dintâi lucru, par'că ne putem aștepta la o schimbare înspre bine, alcătuindu-se în sânul Academiei din București mai multe comisii, cari s'au propus publicarea documentelor mai vechi românești. Începutul l-a făcut *Hăjdău*, care își puse în lucrare planul său în modul cel mai corespunzător. Textele tipărite de el sânt astfel, în cât par din cale afară de potrivite să stârnească interesul tuturor acelor, cari se îndeltnicesc cu studiul limbei române. Textele aceste, adică, sânt niște documente scrise într'o vreme anumită în mai multe localități, ale căror singularități *Hăjdău*, după fie-care din ele, le resumă într'o anumită ordine, rămăind ca alții, intrunind toate aceste observațiuni răzlețe, să-și facă o idee limpede despre tot materialul.¹ Din partea aceasta s'a dat în excelenta întro-

¹ E vorba de lucrarea: «Cuvente den bătrâni, limba română vorbită între anii 1550—1600», de răposatul *Bogdan Petriceicu Hasdeu* (vol. I. București, 1878), cu observațiuni filologice de *Hugo Schuchardt*, romanist însemnat, fost profesor la universitatea din Graz. Red.

ducere, pe care Schuchardt a scris-o pentru carte, într'aceeași vreme un semn îmbucurător, cum învățații români încep a se alipi de cei din străinătate, care conlucrare nu poate să dea decât cele mai bune rezultate. Printr'un studiu temeinic al acestor documente și al altora poate vom isbuși să deslegăm în mod definitiv întrebarea atât de discutată cu privire la existența dialecților în limba română. Ar trebui să vedem o ironie a sorții, dacă tocmai învățatul care socotise drept eresie lui Picot de a vorbi despre un dialect bănățean și despre un dialect român în genere, ar trebui să dea prilej la un asemenea studiu. Foarte binevenite sânt și glosarele vechi românești alăturate, ca și încercarea unui dicționar etimologic român, de și nu putem să împărțăm în toate părerea sa. În sfârșit, ca să înalțe și mai mult valoarea acestei lucrări, a împlinit dorința lui Diez, însemnând cuvintele și locuțiunile române din niște documente scrise în limbi slave. Textele sânt tipărite toate cu litere cirile, într'aceeași vreme însă s'au transcris cu atâta îngrijire cu litere latine, încât este de dorit, ca ceilalți, cărora s'a încredințat publicarea textelor mai vechi, să-și iee de model această lucrare a lui Hăjdău.

Cu cât sânt mai rare izvoarele tipărite pentru literatura mai veche și cu cât aceste sânt de dată mai nouă, cu atât este mai de lipsă a se da o atențiune mai mare limbei poporane românești, și aceasta cu atât mai mult, de oare-ce cunoștința ei pare a fi în stare să răspândească lumină și asupra limbei monumentelor mai vechi. Este din destul de cunoscut, cum prin deosebitele școli s'au introdus în timpul mai nou în limba română cuvinte, fie latine, fie luate din vre-o limbă romanică. Este oare peste puțină, ca cu două sau trei secole mai 'nainte să se fi întâmplat tot același lucru, deși nu totdeauna dinadins, după cum scriitorul stăpâniă mai mult limba latină sau slavă, după cum traducând, aveă înaintea sa un original latin sau slav? Aceasta nu trebuie să o înțelegem astfel, ca și cum toate aceste cuvinte, cari în ziua de azi sânt comune poporului și cutărui monument mai vechiu, poporul le-ar fi cunoscut chiar atunci, căci limba în dorința ei de schimbare primește multe cuvinte, de cari are lipsă și cari corespund geniului ei, pe când pe altele le refușă și încă cu toată hotărîrea. Dintr'aceasta reese, că și multe din cuvintele cari se introduc în ziua de astăzi, găsesc primire la popor, și după ce vor fi trecut proba, au să devină averea tuturora.

Dacă ne punem întrebarea, care este izvorul de căpetenie, din care s'ar putea luă cunoștința întregii avuții de cuvinte române, căpătăm răspunsul, cum-că un dicționar bine alcătuit și cât se poate de complect ar trebui să împlinească pe deplin scopul acesta. Un astfel de dicționar însă, cu părere de rău trebuie s'o spunem, astăzi încă nu-l avem, cu toate că proiectul unui dicționar al limbei române s'a și tipărit.¹ Aș merge prea

¹ «Dicționarul limbei române», lucrat ca proiect, la însărcinarea Societății academice române, de August Treboniu Laurian și I. C. Massim (2 vol. București, 1871—76), și «Glosariul» cuvintelor de origine străină sau îndoioasă, de aceiași (Buc. 1871). Red.

departe, dac'aș vrea să mă întind despre modul cum s'a făcut lucrarea aceasta, și cum, după părerea mea, ar trebui să fie făcută; numai atât va fi de ajuns, că în sânul Academiei însăși mulțumirea nu este tocmai mare și că de sigur se vor introduce unele schimbări. Este numai întrebarea, până unde va merge schimbarea, — dacă nu va rămâne decât pe lângă o reformă ortografică, după care ortografia ar rămâne etimologică și de acum înainte, pentru ceea-ce însă n'ar fi hotărâtoare limba latină, ci însăși cea română. Puțină nădejde însă, că s'ar face o reformă temeinică și că s'ar părăsi o împărțire basată pe principii false în «Dicționarul», care cuprinde elementele latine, și în «Glosariul» rezervat pentru elementele străine.²

De ce Academia din București, până să se fi apucat de publicarea dicționarului, n'a împlinit dorința, pe care în anul 1876 Alexandru Roman a pronunțat-o în sânul ei, c'ar fi de dorit să se adune toate cele poporane în limbă! De ce dânsa n'a lucrat proiectul său, decât pe baza numărăoaselor colecțiuni ale produselor muzei poporane! — Cine este în stare să spuie, la ce înălțime s'ar găsi chiar acum studiul limbei române? Împărțirea cuvintelor în cuvinte curat populare și în acelea cari nu-s folosite decât din partea scriitorilor, fără să fi intrat în popor, s'ar face de sine după indicările, cari ar trebui să se afle la fie-care cuvânt și din cari s'ar vedea, în care ținut și în care înțeles se întrebuințează cutare cuvânt.

Dară chiar atunci, dacă dicționarul ar corespunde tuturor condițiilor, publicarea produselor muzei poporane este de cea mai mare însemnătate. Nu doară numai din motive literare și estetice, nu numai de aceea, că poesia poporană română ne arată niște flori de o frumsețe rară, că proverbele române ascund o comoară atât de bogată a unei filosofii curat populare, că basmele poporane românești din punctul de vedere al studiului comparativ al basmelor sânt din cale afară de interesante și importante, ci și cu privire la limbă o reproducere nefalsificată a tuturor acestor monumente luate din popor este tare de dorit. Mai cu samă în ce privește sintactica, poate să se descopere aici lucruri de mare valoare. Aceasta o admite și spusa citată mai sus a unui membru al Academiei din București, care zice, c'acel scriitor ar face un mare serviciu literaturii române sintactice, care ar studia temeinic secretele neprețuite ale spiritului universal al poporului român, observând, că acest din urmă îmbracă ideile sale originale în niște fraze, care nu sânt cunoscute de cât unui bărbat din popor. Numai astfel s'ar putea alcătui o sintactică curat română, care nu s'ar mișcă în

² În privința aceasta îndreptarea s'a făcut cu mult mai repede, de cum a crezut conferențiarul. Dovadă: «Etymologicum magnum Romaniae (Dicționarul limbei istorice și poporane a Românilor)» de B. P. Hasdeu (vol. I—III, București 1886—1893) și «Dicționarul limbei române», ce este în publicare sub conducerea d-lui profesor Dr. Sextil Pușcariu, ambele sub auspiciile «Academiei Române». Red.

cadrul celei latine, franceze, italiene, germane sau maghiare. Cum-că în această privință monumentele mai vechi, parte mare traducerii, nu pot să fie luate drept model, se înțelege de sine. Vă citez numai un exemplu din limba română, articolul lui Hăjdău în Foia societății Românismului din anul 1870, Nr. 2, unde d-sa tipărește psalmul al șaptezeci și șaptelea în traducerea lui Coresi, arătând, cât de aproape a urmat ici-colea traducătorul originalul său slav. Și ca să citez un alt exemplu, luat dintr'o altă limbă romanică, exemplu, care 'mi este foarte de aproape, cine s'ar încumetă a afirma, cum-că traducerea psalmilor în vechia limbă franceză, publicată de Francisque Michel în anul 1860, așa numitul Psalter d'Oxford, ne-ar da o icoană credincioasă a sintacticii franceze de atunci? Monumentul acesta s'ar fi putut cită de mine acolo, unde vorbesc despre înțoducerea făcută nu într'adins a cuvintelor străine, fie de obârșie slavă sau latină, căci și aici latinisme se găsec cu duiumul.

Păcat, că tocmai în privința aceasta puțin s'a făcut de cătră Români, mai cu samă în ceea-ce privește basmele poporane, cari din cauza prosei în care s'au scris, se potrivesc cu mult mai mult pentru exprimarea limbei poporului, decât produsele scrise în versuri. Până acuma s'a publicat prea puțin, și ceea-ce s'a publicat, corespunde mai mult cerințelor literar-istorice, decât celor limbistice.¹ Ca și aceasta din urmă să aibă loc, ar trebui să se îngrijească de o mai credincioasă și conștiințioasă reproducere a limbei poporului, de cum s'a făcut până acuma. Ar trebui atunci, ca prin mijlocul unei transcripțiuni strict fonetice, care s'ar primi, în cât aceasta ar fi cu puțință, pretutindeni, să se însemneze toate nuanțele pronunțării după deosebitele ținuturi, și aceste ținuturi și chiar localități ar trebui notate la fiecare, și spre verificare ar trebui numită și persoana povestitorului cu pricina. Stabilirea unei transcripțiuni strict fonetice spre acest scop ar fi de lipsă chiar atunci, când toți Românii știutori de carte s'ar hotări pentru principiul fonetic, căci este cunoscut, că pentru viața comună în această privință pot să se facă niște concesii, cari, când e vorba să se obție prin texte publicate niște rezultate curat limbistice, nu se pot admite. Cât de departe se găsec Românii, ca să simtă lipsa aceasta, se vede chiar din împrejurarea, că până acuma n'au încercat să publice asemenea texte în modul acesta diplomatic, ci își bat chiar joc de acei, cari fac o asemenea încercare. Astfel a pățit-o Picot, când în broșura sa «Documents pour servir à l'étude des dialectes roumains», adunând câteva cântece populare și un basm din gura poporului bănățean, le-a prezentat ca niște mostre ale dialectului bănățean, însemnând precis și pronunțarea.

¹ Și în privința aceasta lucrurile s'au schimbat spre bine. Dovadă, număroasele colecțiuni de literatură populară, publicate de atunci încoace atât de particulari, cât și de «Academia Română» (în timpul din urmă publicăția «Din vieța poporului român»). Red.

Din cele spuse reese, că este mult de făcut, și înainte de toate din partea Românilor înșiși, până-ce studiul limbei române să poată lua un avânt tot așa de mare, ca al celorlalte limbi romanice. Poporul român în vremea cea mai nouă a căutat cu succes să-și însușească aceea ce împrejurările vitrege i-au refusat în vremile trecute; ne putem, deci, aștepta, că și cu privire la giuvaerul cel mai scump ce-l are, limba, va repara cele întrelăstate. Dacă se va face această, atunci învățații români desigur nu vor avea să se plângă, că din partea învățaților străini nu se întâmpină cu acel interes și cu băgarea de samă, ce o merită, lucrările lor, inspirate de un spirit patriotic și într'aceeași vreme ~~curat~~ științific.

„Ioan Rusu, medic, și soția sa Catalina“.

(Conferență, ținută la adunarea cercuală a despărțământului Brad al «Asociațiunii» în 12 Iulie n. 1916).

Domnilor și Doamnelor! «Asociațiunea» noastră în anul din urmă a intrat în stăpânirea unei noue fundațiuni, care poartă numirea de mai sus. Fundatorii ei au trăit aici în mijlocul nostru. O viață întreagă au luat parte la bucuriile și întristările modestei noastre societăți din Brad. Au pus umărul la susținerea și ridicarea așezămintelor noastre obștești de aici. În vederea noastră au agonisit o avere considerabilă, pe care la moarte au închinat-o pe altarul culturii românești. Ne împlinim deci o datorință elementară, dacă întâia adunare cercuală dela moartea lor o închinăm memoriei lor: serbând în biserică parastas bineprimit sufletelor evlavioase de creștini, cari au fost fundatorii, apoi schițându-le viața și faptele, iar la festivalul de astăzi cinstindu-le amintirea cu cântări și declamări de poezii alese.

Ioan Rusu s'a născut în Murăș-Uioara la anul 1839 din părinți agricultorii. Școalele elementare le-a terminat în locul nașterii, de unde s'a dus la liceul din Blaj. Aici a studiat 4 clase, apoi a trecut la cursul de chirurgie, ce eră pe acele vremuri pe lângă universitatea din Cluj, și astfel și-a câștigat diploma de medic-chirurg. Povestea anilor sei de studii e a tuturor cărturarilor noștri ieșiți din opincă: merindea cu desăgii de acasă, pe care i-o aduceau în spate mai ales surorile sale Sofia și Anica.

Carierea de medic și-a început-o în Hălmagiu, unde la anul 1867 s'a căsătorit cu fericita Catalina, născută Putici. În Hăl-

magiu abià a stat vre-o 3 ani; a venit apoi, ca medic cercual, în Brad, unde a rămas până la sfârșitul vieții.

Și-a început cariera pe vremile vieții celei bune românești din fostul comitat Zarand, când în fruntea comitatului erà comite suprem, vice-comite și ceilalți funcționari conducători toți români, și limba de administrare a comitatului erà cea românească. Martor al primelor începuturi și sbuciumări, din cari s'a născut gimnaziul nostru de aici, a urmărit pas-de-pas cu viu interes desvoltarea lui. Până la sfârșitul vieții a servit ca medic al gimnaziului și în acelaș timp ca medic de casă al profesorilor, fără nici o remunerațiune nici dela gimnaziu, nici dela profesori. Cu toată firea sa aspră și uneori posacă, la cazuri de morburi mângăierile și încuragierile lui aveau farmecul mângăierii unui părinte, ce-și iubește nemărginit copiii. Aproape la fiecare încheere de an de școală da câți-va taleri ca premiu pentru elevi, și cu inima plină de bucurie luà parte la serbarea încheerii anului școlar. Câte certificate medicale se cereau la rugări pentru burse, ori pentru cursul teologic etc. toată tinerimea de școală din acest ținut le căpătà dela «baciurussu», — cum îi ziceam — gratuit.

Ca funcționar public și ca medic, se rețineà dela manifestații politice, purtând interes cu atât mai viu trebilor noastre culturale.

Venitele împreunate cu funcțiunea de medic, și astăzi, dar mai ales atunci erau foarte modeste. Cu toate acestea, prin o cruțare extraordinară și prin câte-va întreprinderi binechibzuite, a reușit să adune o avere frumoasă. A cumpărat trei intravilane în Brad, a zidit pe ele case frumoase, conducând însuși toate lucrările de zidire. La întemeierea «Crișanei», în anul 1891, aveà și un capital frumușel, cu care a putut să între ca fundator, dând astfel prin averea și onestitatea sa un razim puternic societății nou înființate. A și fost ales de cassier al societății, în care funcțiune a rămas până la moarte, servind câți-va ani, la început, fără salariu, iar' mai târziu cu un salariu modest. Birourile «Crișanei» au fost dela început în casele fericitului I. Rusu, pe care îl aflai în ori-ce vreme la bancă. La prosperarea atât de repede a «Crișanei» și ajutorarea cu mână largă a gimnaziului nostru din Brad, cassierului I. Rusu i-se cuvine între cei dintâi partea de merit. Gelos pentru numele bun al băncii, erà în stare să se certe cu cei mai de-aproape ai săi adese pentru nerânduielei numai aparente dela «Crișana». Cine nu

cunoște caracterul seu puritan și fondul bun al inimei sale, nu i-ar fi iertat nici odată asperitățile, ce trebuia să îndure în atingerile de birou cu el.

Ani de-a rândul a purtat cu el un morb greu de rinichi, care nu iartă, și pe contul căruia făcea adeseori glume. Când fie-iertatul Simion Băcilă din Ormindea urcă treptele «Crișanei» răsufând greu, fericitul Rusu îl întâmpină în ușă:

— Da ce-i, frate Băcilă? Mi-se pare, că ni-s'a respins recursul...

— Ba încă nu. Eu l-am așternut de-adreptul la «Himmel-Tati».¹ Numai un an mai vreau, să mă plătesc de «Crișana».

În 2 Aprilie 1903 fericitul I. Rusu, cu frigurile morții în spate, a lucrat înainte de amiază în biroul «Crișanei», isprăvindu-și agendele cu o grabă febrilă. Cu bonomia lui, făcea impresia, ca și când ar vrea să zică Morții: așteaptă numai puțin, sunt gata îndată. Cătră amiază s'a pus în pat și în ziua aceea a și murit.

Actul, prin care I. Rusu a întemeiat fundațiunea sa, e testamentul făcut în 29 Iulie 1900 la notarul public din Abrud, de următorul cuprins:

«— — — toată averea mea o testez «Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român», cu destinațiunea următoare: Această avere are să formeze o fundațiune sub numirea: «Ioan Rusu, medic, și soția sa Catalina». Administrarea acestei fundațiuni, care poartă numele meu și al soției mele, să se efectuiască prin comitetul general al «Asociațiunii» în modul următor: Din venitul anual curat în fiecare an să se adauge la capital 30%, iar 70% să se distribue ca stipendii, la început și sume mai mici, la studenți cari frecventează școale medii, sau și reale și comerciale; mai târziu apoi, când venitele fondului vor concede, și sume mai mari, până la maximul de 800 cor., la studenți, cari cercetează universități, sau alte institute superioare, însă să se distribue aceste stipendii exclusiv numai acelor studenți, cari de naționalitate sunt români, nefăcându-se deosebire între cei de confesiunea greco-orientală română, ori gr.-cat. română, dar cari au să documenteze, primo loco, că posed limba română, secundo loco apoi, că sunt săraci și avizați la ajutor, și că au purtare morală bună și din studii calculi buni. Preferință au totdeauna cei mai de-aproape înrudiți cu mine, sau cu soția mea n. Catalina Putici, dară și aceștia

¹ Părintele ceresc.

numai atunci, dacă de români se vor putea dovedi, și adevă că de români se țin și de confesiunea gr.-or. ori gr.-cat. română; dar și aceștia numai atunci, dacă vor mai dovedi, că au purtare morală bună și că din studii au barem calculi medii».

Nu se poate un act mai marinos și mai românesc. Bursele (stipendiile) să se dea studenților fără deosebire de confesiune, dar «exclusiv numai acelor, cari de naționalitate sunt români și cari au să *documenteze, primo loco*, că sunt *români* și posed limba *românească*, *secundo loco* apoi, că sunt săraci etc. Preferință au rudenile sale, dar și acestea numai atunci, dacă de români se vor putea dovedi». Deci bursierii fundațiunei Rusu vor avea să producă dovezi, chiar certificate dela societatea românească, despre neînstrăinarea și statornică ținere la neamul lor, dacă vor să se ajute din agonisita fondatorului.

Durere, fericitul I. Rusu, — de sigur fiind în o criză a morbului, ce l-a purtat ani de-arândul, — prin codicilul din 28 Iulie 1901, luat la notarul public din Baia-de-Criș, a schimbat în cât-va aceste frumoase dispoziții. A dispus în acest codicil, ca «de burse să beneficieze, în locul prim și *exclusiv*, descendenții surorilor sale Sofia și Anica, dacă satisfac condițiunilor din testament. În cazul că aceștia ar muri fără descendenți, bursele trec la fundațiune», dela folosirea căreia eschide cu totul atât pe celelalte rudenii ale sale, cât și pe ale soției sale.

Dacă facem o prețuire aproximativă a legatelor fericitului I. Rusu pentru scopuri culturale, acestea ajung suma de C. 100,000.

*

Din biografia fericitei sale soții, cu care, muncind împreună, a agonisit această avere, acum obștească, ce am putea spune? Dar ce poți spune din viața neobositei albine? Doar' atât, că fără a se gândi la sine, care e așa de plăpândă, se avântă în valurile nestatornice ale atmosferei, caută și adună fără odihnă sucii dulci, pentru a putea susține mulțimea de acasă.

Atâta putem spune și despre fericita *Catalina Rusu n. Putici*. S'a născut la anul 1844 în Hălmagiu, s'a căsătorit în 1867, a dus viața lucrătoarei albine, uitându-se pe sine, trăgându-și, așa-zicând, hrana dela gură, pentru a adună mierea, din care să poată trăi stupul, neamul seu.

Modestia și viața ei retrasă erau în de obște cunoscute. În cei 12 ani de văduvie a cruțat o sumă frumoasă, din care

a testat 2,000 cor. bisericeii noastre gr.-or. din Brad, iar restul rudeniilor. A murit în 10 Iunie 1915.

Prin muncă și cruțare fericirii I. Rusu și soția sa Catalina au ajuns în stare de a putea da o pildă strălucită a iubirii de neam. Numele lor va fi pomenit cu evlavie de fiii neamului nostru, iar fapta lor servește ca izvor nesecat de însuflețire pentru un ideal.

Dr. I. Radu.

CRONICA.

† Titu Maiorescu.

Duminecă în 1 Iulie n. a. c. a închis ochii pe vecie în București, în vârstă de 77 ani, eminentul profesor, literat și bărbat de Stat *Titu Maiorescu*. Cu Titu Maiorescu a dispărut dintre noi una din personalitățile cele mai alese: un bărbat de o cultură superioară și multilaterală; o natură plină de armonie în toată ființa sa și în toate manifestările sale; o minte din cele mai agere, condusă de cel mai desăvârșit bun simț și de dorul de a contribui la progresul semenilor săi; un cap logic, împreunat cu o inimă simțitoare pentru tot ce e bun, nobil și frumos; un caracter firm, conștiu în ori-ce clipă de valoarea vorbelor și faptelor sale, și ori și când gata a-și manifestă și a-și apăra convingerile sale, chiar și împotriva curentelor celor mai puternice, stăpânitoare pe vremuri; un luminător devotat al neamului nostru și un îndrumător iscusit al generațiilor tinere și al întregii noastre mișcări literare timp de o jumătate de veac și mai bine.

Născut în anul 1840 în Craiova, ca fiu al lui Ioan Maiorescu și al Mariei n. Popasu, amândoi de origine din Ardeal, Titu Maiorescu avu parte de o creștere din cele mai îngrijite. După-ce termină cu succes deosebit gimnaziul la Theresianul din Viena, unde pe atunci tatăl său se află ca funcționar superior în Ministeriul de justiție, el urmă studiile superioare la Universitățile din Berlin și Paris, ocupându-se cu deosebire cu cercetări filosofice. Resultatul prim al acestor studii și cercetări fu o lucrare filosofică, scrisă în limba germană și publicată în Berlin în a. 1861, lucrare, care atrase asupra sa atențiunea specialiștilor și care de bună seamă i-ar fi deschis porțile multor institute de învățământ din străinătate, dacă tânărul învățat n'ar

fi preferit să se întoarcă în țara sa și să pună în serviciul neamului său înapoiat inteligența sa, talentul său și bogatele sale cunoștințe. În scurtă vreme el este numit director al liceului și profesor la Universitatea din Iași, iar peste un an director al institutului pedagogic Vasile Lupu și rector al tinerei Universități ieșene. Aici, în vechia capitală a Moldovei, își desvoaltă el mai întâiu energica sa activitate pedagogică și literară, activitate, care la început provoacă lupte strașnice literare, dar care mai târziu are ca urmare o regenerare completă a vieții noastre literare, o înviorare și o dezvoltare neașteptată a ei.

În timpul, când tânărul profesor se așează în Iași, societatea românească se află într'o mare prefacere. O organizare de Stat, ce îmbrăcase de curând formele constituționale ale Apusului, fără a avea înțelegere deplină pentru aceste forme și fără a avea în toate resorturile oameni anume pregătiți pentru punerea corectă în aplicare a lor; un popor rămas înapoi în cultură, în urma trecutului său nefericit, care căută din răspuțeri să ajungă pe celelalte neamuri mai favorizate de soarte și mai înaintate pe scara nesfârșită a progresului omenesc; o literatură, care se sbătează a-și croi o albie proprie a sa, fără a isbuti totdeauna a delătură prundișurile și adese-ori câștigând în lățime, ceace-i lipsă în profunditate.

Câte greșeli se puteau face și se făceau în adevăr într'o asemenea stare!... Câte forme goale acoperiau lipsa de fond adevărat; câte instituții pripit înființate dau numai iluzia progresului, fără a contribui în adevăr la înaintarea materială, morală și intelectuală a poporului; câte flori, frumoase ca înfățișare, rămăneau fără rod!

În deosebi în literatură fraza cu colorit național stăpâni aproape totul; mediocritățile erau la largul lor, încurajate de tămâierile laudelor reciproce; limba literară, în contrazicere cu graiul «vechiu și înțelept» al scriitorilor bisericești și al cronicarilor, băjbăia de neologisme, depărtându-se tot mai mult de vorbirea firească și expresivă a poporului, iar ortografia românească ajunsese un fel de Halima, ascunzând cuvintele într'un etimologism măiestrit, înțeles numai de cei cu pregătiri speciale, sau înfățișându-le în haina unui fonetism exagerat.

Se simția tot mai mult lipsa unui om pe deplin pregătit, care să trezească pe contemporanii săi din rătăcirea, în care se aflau, arătându-le fără teamă calea cea dreaptă; eră neapărat de lipsă să se ivească un bărbat, care să aprindă fără sfială făclia

adevărului și a adevăratei culturi în semi-întunerecul, ce stăpâniă partea cea mai mare a societății românești de pe atunci.

Bărbatul acesta a fost Titu Maiorescu.

Încă dela prima sa pășire în mijlocul societății românești, în deosebi a celei ieșene, el începù să facă lumină în jurul său. Mai întâiu prin prelegeri publice, apoi prin tractate publicate în anuarele institutelor de învățământ, ce le conducea, și mai târziu în reviste și în broșuri separate, el căută să pună pe contimporanii săi în curent cu principiile filosofiei și cu rezultatele științei moderne, aplicând de obicei cercetările sale la viața mediului, în care se află. În scurtă vreme el isbuti a grupă în jurul său o samă de tineri de talent, dornici ca și dânsul a vedeă societatea românească apucând pe o cale mai sănătoasă și în deosebi literatura națională emancipată de stăpânirea mediocrităților pretențioase și apropiindu-se tot mai mult de nivelul literaturilor mai înaintate.

Împreună cu acești tineri înființă el în a. 1865 societatea «Junimea», o societate fără statute și fără regulamente, întemeiată numai pe prietenia literară și pe iubirea față de adevăr și de frumos, dar care produse mai mult decât multe asocieri îngădite de fel de fel de paragrafi și subvenționate cu sume însemnate. Organul de publicitate al acestei însoțiri fură «Convorbirile literare», care începură a apărea în primăvara anului 1867 în Iași, sub redacția d-lui Iacob Negruzzi, bun prieten al lui Maiorescu. În această revistă începù a-și publica Titu Maiorescu studiile sale critice, în care descoperi fără milă și de multe ori cu o ironie sdrobitoare scăderile literare și în genere exagerările și lipsa de temeinicie în cultura contimporanilor săi, arătând totodată mijloacele de îndreptare.

După-ce încă în a. 1866 publicase într'o broșură studiul «Despre scrierea limbei române», combătând cu argumente științifice atât etimologismul exagerat, cât și fonetismul fără nici o margine, și recomandând pentru scrierea română un fonetism „temperat prin necesități etimologice“, el dete la iveală în «Conv. Literare» rând pe rând studiile critice: «Poesia română» (a. 1867), «Limba română în jurnalele din Austria» (a. 1868), «In contra direcției de astăzi în cultura română» (a. 1868), «Observări polemice» (a. 1869), iară în a. 1872, după-ce în coloanele Convorbirilor se publicase, alătura de Pastelurile lui V. Alexandri, lucrările câtor-va scriitori de talent, între cari și primele poezii mature ale genialului M. Eminescu, «Direcția nouă în poesia și prosa română».

«Puterile unui popor», zice T. Maiorescu în prefața acestor studii critice, adunate într'un volum în a. 1874, «fie morale, fie materiale, au în ori-ce moment dat o cantitate mărginită. Avera națională a Românilor are astăzi o cifră fixă, energia lor intelectuală se află asemenea într'o cătîme fixată. Nu te poți jucă nepedepsit cu această sumă a puterilor, cu capitalul întreprinderii de cultură într'un popor. Timpul, averea, tăria morală și agerimea intelectuală ce le întrebuițezi pentru o lucrare de prisos, necum pentru o lucrare greșită, sunt în veci pierdute pentru lucrarea cea trebuincioasă și cea adevărată. Amândouă nu pot merge lângă olaltă, tocmai fiind-că izvorul puterilor unei națiuni nu este nesecat, ci este din fire mărginit... *Ai un singur bloc de marmură: dacă îl întrebuițezi pentru o figură caricată, de unde să mai poți sculpta o Minervă?»*

Iară în «Observări polemice», vorbind despre îndreptățirea și necesitatea criticei, scrie: «Oare din starea imperfectă a unei epoce poporul s'a ridicat lăudându-și imperfecțiunea, sau s'a ridicat criticând răul pentru a prepara binele? Din momentul, în care se recunoaște, că suntem în tranzițiune, din acel moment se recunoaște legitimitatea criticei și se osândește lenevirea, care așteaptă binele în viitor fără nici o luptă și care văzând răul, îl măgulește cu speranța, că se va îndreptă dela sine. Dela sine nu se îndreptează nimic în capetele unei generațiuni; căci ori-ce cultură este rezultatul unei lucrări încordate a inteligenței libere, și datorita de a afla adevărul și de a dovedi eroarea, se impune fără șovăire fie-cărui cap care nu se mulțumește cu existența sa privată de toate zilele, ci mai are o coardă în sine, ce resonă la fericirea și la nefericirea națiunii, din care s'a născut».

«Căci», adaugă el la sfârșitul studiului «In contra direcției de astăzi în cultura română», «fără cultură poate încă trăi un popor, cu speranța, că la momentul firesc al dezvoltării sale va apare și această formă binefăcătoare a vieții omenești; dar cu o cultură falsă nu poate trăi un popor, și dacă stăruiește în ea, atunci dă un exemplu mai mult pentru vechia lege a Istoriei: că în lupta între civilizarea adevărată și între o națiune rezistentă, se nimicește națiunea, dar nici odată adevărul».

Se înțelege, că adevărurile acestea, spuse în față și ilustrate cu exemple, care arătau limpede greșala și netemeinicia pretențioasă a celor criticați, nu puteau fi primite cu sânge rece de cei deprinși până acum numai cu laude, fiindcă erau

În stare să țină un condeiu românesc în mână. Ele produsese furtuni de revoltă, nu numai peste Munți, ci și la noi, unde se aduceau ca circumstanță atenuantă împrejurările, în care ne aflăm. Indrăsnețul critic dela Iași începù a fi atacat din toate părțile, nu numai cu argumente obiective, ci adese-ori în modul cel mai subiectiv și mai pasionat.

Dar adevărul pus odată în circulație își urmă calea sa triumfător. Mai întâiu ici-colea se aflară oameni obiectivi și cu pricepere, care recunoscuseră dreptatea și buna intențiune a criticelor dela Iași. Numărul acestora se înmulți, văzând cu ochii, până când «Direcția nouă» începù a fi prețuită și urmată în cercuri tot mai largi, iar astăzi ea este stăpânitoare în toată mișcarea noastră literară și culturală.

Incepând cu a. 1871, Maiorescu intră și în viața politică a țării sale, mai întâiu ca deputat, prețuit pentru claritatea vederilor și pentru tăria convingerilor sale, totodată o podoabă a Parlamentului prin discursurile sale logice și de o formă desăvârșită, — și în curând ca conducător politic, încredințându-i-se în mai multe rânduri un loc în Guvernul țării, de obicei portofoliul Ministeriului de culte și instrucțiune publică.

Dar această activitate intensivă politică nu-l împedecă pe Maiorescu a-și urmà mai departe lucrările sale literare și didactice. El rămâne și de aici înainte colaborator regulat și fruntaș al «Convorbirilor literare», întregindu-și și dezvoltându-și vederile sale literare, și apărându-le cu hotărîre împotriva tuturor atacurilor.

În acelaș timp el ține o serie de prelegeri libere din domeniul filosofiei la Universitatea din București, unde și mutase într'aceea locuința și unde, începând din a. 1884, este numit profesor de Logică și de Istoria filosofiei contemporane. Prelegerile sale filosofice sunt urmărite cu cel mai mare interes nu numai din partea tinerimei universitare, ci de întreg publicul cult și doritor de cultură din capitala regatului vecin, dând naștere unei mișcări destul de pronunțate în favorul studiilor filosofice. Pentru întărirea acestei mișcări, el traduse mai multe părți din filosoful său favorit A. Schopenhauer și îndemnă și pe alții să se ocupe cu asemenea traduceri.

De asemenea, revenind în a. 1879 în sânul Academiei Române, al cărei membru fusese numit încă dela înființarea Societății academice, dar din care repășise, împreună cu alți scriitori de valoare, din cauza direcțiunii exagerate etimologice,

ce o luase această societate, nu regretă a lua o parte foarte însemnată la lucrările ei, însărcinat fiind în anul următor cu compunerea unui raport asupra noului proiect de ortografie, proiect, care puse temelie ortografiei noastre de astăzi, și dându-și totdeauna sfatul său luminat și competent, de câte-ori această înaltă instituție culturală avea de rezolvit vre-o problemă mai grea și mai delicată.

Cu deosebire erau remarcate dările sale de seamă asupra cărților înaintate la premiile Academiei, dări de seamă caracterizate prin precisiunea lor, prin competența judecății și prin corectitatea concluziilor lor, și care de obicei stabiliau reputația literară a unui scriitor, sau îl făceau să se cugete serios, înainte de a mai apuca condeii în mână.

Cu un cuvânt: Titu Maiorescu ajunsese în cele din urmă a fi recunoscut din cele mai multe părți ca un arbitru al literelor române, și judecata lui s'a afirmat în cele mai multe cazuri. El a recunoscut mai întâiu marele talent poetic al lui Eminescu, într'o vreme, când fraza ușoară stăpâniă totul și primele creațiuni de valoare ale marelui poet se păreau niște enigme; el a introdus în templul literelor pe însemnații noștri scriitori: Slavici, Creangă, Caragiale, el a atras atențiunea publicului cetitor asupra lui G. Coșbuc, I. Popovici Bănățeanul, Victor Vlad Delamarina și asupra altor scriitori de mai târziu. Casa lui eră locul de întâlnire al celor mai de seamă scriitori români din deceniile din urmă și multe idei salutare isvoriră de sub coperișul modest al acestei case primitoare.

Nu e mirare, deci, că un bărbat ca dânsul se bucură de stima generală și că, în cele din urmă, Titu Maiorescu ajunsese la treptele cele mai înalte ale scării sociale.

Trecerea lui din viață, mai cu seamă în împrejurările de acum, a trebuit să provoace regrete generale în inimile tuturor aceluia, cari i-au cunoscut și i-au știut înțelege lucrările.

Odihnească în pace!... zicem și noi la mormântul aceleia, care, între altele, a fost și membru de onoare al însoțirii noastre culturale.

*

† **Ermil Borcia.** În 24 Februarie n. 1917 a răposat în Sibiu, în vârstă de 47 ani, *Ermil Borcia*, fost funcționar de bancă și publicist. Ermil Borcia a fost unul din puținii noștri umoriști, ale cărui glume procurau adese-ori cetitorilor momente vesele. El a redigat

pană la eruperea războiului actual foaia umoristică «Bobárnaci», ce eșia ca adaus la «Libertatea» și «Foaia interesantă» din Orăștie. Afară de aceea a întocmit câți-va ani calendarul umoristic «Poznașul», tipărit de editura Krafft din Sibiu, și a colaborat, în

versuri și proză, la mai multe ziare și reviste de ale noastre, de obicei sub pseudonimul «Haralamb Călămăr», nume, ce și-l luase dela reprezentarea operetei «Moș Ciocârlan» de Flondor, în care jucase rolul notarului numit astfel. În urma naturii sale vesele, Ermil Borcia eră un tovarăș plăcut și trecerea sa din viață a lăsat regrete obștești în sânul societății noastre sibiene.

† **Profesorul Ioan Socaciu.** În 27 Februarie v. a trecut din viață în comuna Mândra de lângă Făgăraș, de unde eră născut, veteranul profesor dela Școala superioară comercială română din Brașov, *Ioan Socaciu*, la vârsta de 72 ani. Ioan Socaciu a funcționat timp de 36 ani ca profesor de Economia națională și de Drept la numita școală, fiind unul din dascălii noștri cei mai conștiențioși și un bărbat, care aprofundase pe deplin studiile, cu care se ocupa. Rânduri-rânduri de elevi eșiră de sub mâinile lui, recunoscători pentru cunoștințele câștigate dela dascălul lor, înzestrat cu o natură din cele mai fericite și care eră în stare a-i face să înțeleagă în chipul cel mai firesc chiar și materiile cele mai grele. Dela profesorul Ioan Socaciu ne-au rămas câte-va lucrări de specialitate de valoare, dintre care cele mai însemnate sunt: «Manual de Drept cambial» (Sibiiu, 1894); «Idei fundamentale în Economia politică și o nouă teorie sociologică» (Brașov, 1899), și «Manual de Economie națională», din care s'au publicat câte-va părți în anurile Școlii comerciale din Brașov și în broșuri speciale.

«Revista Economică», în căldurosul articol «Un economist român», îl caracterizează astfel pe veteranul dascăl, trecut în hotarele vecinicii:

«Ioan Socaciu a fost puțin cunoscut în lumea cea mare. El a trăit și muncit exclusiv pentru școală și pen-

tru știința, ce o propoveduia de pe catedră, pentru știința economiei politice. Patruzeci de ani a adunat el, ca o albină harnică, cunoștinți extraordinar de vaste din domeniul științei sale, prelucrându-le și sistemizându-le parte pentru elevii săi, parte pentru sine și pentru lumea cea mare. Ceea-ce a reținut pentru cei dintâi este un minunat compendiu, întocmit pentru mințile tinere, ce se poate foarte bine asemăna cu un catechism al economiei politice, în care nici o vorbă nu e de prisos și nici una nu poate fi mutată dela locul, unde a așezat-o meșterul ei. Ceea-ce a lucrat și a produs pentru sine și pentru lumea mare, e o comoară neprețuită de material ales, adunat din toate izvoarele apusului, dar trecut prin retorta propriei sale judecăți. Este deci un piedestal solid, pe care și-a așezat numele de economist.

Scriitorul acestor rânduri a putut urmări cu oarecare înțelegere activitatea științifică a lui Ioan Socaciu, în ultimii cincisprezece ani. El s'a convins, că pentru modestul dascăl dela Brașov nimic din domeniul și cercetările economiei politice nu a rămas necunoscut. Stăpânind perfect limba germană și cetind ușor pe cea franceză, a aprofundat deopotrivă și cu aceeași înțelegere pe toți clasicii acestei științe, întocmai ca și pe toți reprezentanții moderni ai ei. Incepând dela Quesnay și Gournay și dela discipolii lor fiziocrați, în frunte cu Turgot, și până la celebrii reprezentanți din zilele noastre ai economiei politice: Schmoller, Brentano, Wagner și ceilalți, pentru Socaciu toate lucrările acestora eră un material cunoscut și aprofundat până în cele mai mici amănunte. Dela Adam Smith la Herbert Spencer, dela Marx la Bernstein și dela Lassalle la Schulze-Delitsch, nimic nu scăpase din vederea bătrânului profesor. În chiluța lui modestă dela Brașov se urmă-

riau scrierile și cercetările de economie politică cu acelaș entuziasm și competență, ca și în strălucitele biblioteci și universități din apusul Europei.

Studiind, muncind și meditănd, a ajuns Ioan Socaciu să stăpânească perfect și să înțeleagă în mod desăvârșit toate fenomenele sociale, de care se conduce lumea și cu ea societatea organizată omenească. Și întru atâta a fost de conștiu de temeinicia și valoarea rezultatelor la care a ajuns, încât el, omul lipsit de ori-ce deșertăciune lumească, n'a ezitat nici un moment, să dea la iveală teorii noi în calea cercetărilor sale. La anul 1909 publică cărticica: *Idei fundamentale din economia politică*, o cărticică de cea mai mare valoare, la care se poate aplica foarte nimerit sentința veche: *non multa, sed multum*. În această lucrare a sa, cum însuș spune, încearcă prin o teorie proprie să scoată la iveală adevăratele elemente constitutive ale vieții omenești, să stabilească legea fundamentală, în virtutea căreia se mișcă vieța omenească, și să explice natura fenomenelor și legilor sociale, tot chestiuni grele, nelimpezite de știință încă până acum.

Nu știm, care va fi soarta cercetărilor și studiilor lui Ioan Socaciu. Putea-vor, sau nu, suportă critica viitorului? Ori-cum ar fi să fie, ele rămân lucrări de valoare, care ne vor face cinstre pentru toate timpurile. Tocmai de aceea, tot ceceea a scris și a adunat acest om de știință, va trebui îngrijit cu scumpătate și va trebui dat publicității, ca o dovadă a muncii sale fără preget de o vieță de om».

† **Iacob Mureșianu.** În ziua de 25 Maiu n. s'a stins în Blaj, în vârstă de 60 ani, profesorul de musică și compozitorul *Iacob Mureșianu*. Cu Iacob Mureșianu a dispărut trupește dintre noi unul din puținii noștri cultivatori serioși ai artei musicale, un

talent pronunțat și productiv, un om capabil a se însufleși și a însufleși și pe alții pentru lucruri frumoase românești, un dascăl, care nu numai a ținut școală cu elevii săi, ci a *făcut* școală, sămănând în sufletele încredințate conducerii sale dragostea pentru frumos și în deosebi iubirea față de musica noastră națională. Răsărit din frunțașă familie a lui Iacob Mureșianu, fost director la gimnaziul romano-catolic din Brașov și un șir lung de ani redactor al «Gazetei Transilvaniei», tânărul Iacob se bucură de o creștere îngrijită musicală, așa încât ca copil debutează ca pianist la un concert, iar' în vârstă de 14 ani compune un cadril cu motive românești, cântat la un bal de o orhestră musicală. Și ca adolescent el se ocupă cu predilecțiune cu musica, făcând după terminarea gimnaziului, studii speciale în Viena și, cu deosebire, în Lipsca. Căta-vă vreme profesor de musică în Năsăud și în Brașov, el se stabilește din toamna anului 1885 ca profesor de musică în Blaj, unde rămâne până la sfârșitul vieții sale și unde desvoaltă partea cea mai însemnată a activității sale fără preget. Ca profesor, el propagă cu hărnicie cunoștința musicei vocale și instrumentale în seriile număroase de elevi, ce i-au trecut prin mâni timp de trei decenii și mai bine, sădindu-le în suflet, cum s'a amintit mai sus, iubirea față de melodiile noastre populare; ca dirigentul corului bisericesc dela catedrala din Blaj, el compune și execută cu corul său o serie întregă de cântări bisericești, înălțătoare prin armonia lor și pătrunzătoare prin sentimentele puternice, ce le exprimă; afară de aceea nu este prilej serbătoresc în Blaj, la care corul său profan să nu înveselească sau să nu înalțe inimile, și la care să nu răsune, la pian sau cântată de vre-o orhestră, vre una din compozițiile sale pline de vieță. El se distinge, afară de aceea,

și ca cultivator zelos al teatrului național. Sub conducerea lui se întocmesc în Blaj și în alte părți mai multe reprezentațiuni de diletanți; el scrie opereta «Scara măței» cu textul de Vasile Alexandri și face pregătiri și pentru alte compozițiuni de asemenea natură. Culmea activității sale de compozitist însă o ajunge în baladele sale cu subiecte populare, ca: Brumărelul, Erculeanul, Constantin Brâncoveanu și mai pre sus de toate în Mănăstirea Argeșului, dramatizată și tractată în trei părți cu soli, cor și acompaniament de orhestră. De asemenea pe un nivel înalt sunt ținute lucrările sale musicale: Uvertura Ștefan cel Mare, compusă încă în tinerețe pentru orhestră, și câte-va din rapsodiile sale, scrise pentru pian. — Dar nu numai ca compozitist s'a distins regretatul Iacob Mureșianu, ci totodată și ca publicist musical. El a redigat în trei rânduri revista musicală «Muza Română», în care, pe lângă diferite studii și notițe, a publicat o comoară întreagă de melodii populare și de compoziții proprii. — Afară de aceea, câte creațiuni ale lui nu au văzut încă lumina zilei, rămânând ca manuscrise în urma lui, și câte idei și planuri mărețe nu se vor fi stins deodată cu ultima răsufletare a acestui bărbat în adevăr de talent!.. În adevăr, ziua de 25 Maiu n. a. c. este o zi de mare pierdere pentru arta noastră națională.

Rămâne, ca noi, pentru cari Iacob Mureșianu s'a însuflețit și a muncit o viață întreagă, să ne arătăm recunoșcători față de memoria lui, păstrându-i cu pietate numele, adunându-i cu sfințenie lucrările și dând publicității întreg rămasul lui artistic, iară de altă parte urmând mai departe pe terenul muzicalii calea străbătută de el: culegând melodiile populare, armonizându-le și creând pe temelia lor opere artistice de valoare.

Internat românesc în Șimleu. Frunțașii noștri din Sălaj, cum cetim într'o corespondență din «Unirea», au pus temelie unei instituțiuni de creștere a tinerimii, înființând în Șimleu pe seama tinerilor, cari studiază la gimnaziul catolic al Minorităților, un internat, în care cei adăpostiți, pe lângă îngrijirea de lipsă cu ale traiului, vor primi creștere religioasă-morală românească. Peatra de temelie a pus-o venerabilul domn *George Pop de Băsești*, cunoscut și până acum prin dărnicia sa pentru întreprinderi culturale și umanitare românești, dăruind pe seama noii instituțiuni suma însemnată de *50,000 coroane*. Impreună cu contribuțiile celorlalți frunțași sălajeni, suma, cu care s'a decis a se inaugura noul așezământ de creștere, se urcă la 120,000 cor. Noul internat va purta numele: «*Internatul gr-catolic român George Pop de Băsești*». — Felicităm din inimă pe bravii frunțași din Sălaj pentru frumoasa lor inițiativă, luată în timpurile acestea grele, și dorim, ca noua instituție să fie un adăpost al sănătății și al virtuții, și totodată un izvor nesecat al culturii naționale.

DIN VIEAȚA ASOCIAȚIUNII.

Membri decedați. Din numărul destul de redus al membrilor ce ne-a mai rămas în timpul din urmă, moartea nemiloasă ne-a mai rărit rândurile cu următorii: *Vasile Mica*, proprietar, membru fondator, decedat în Someșodorheiu la 27 Ianuarie a. c. *Ioan Socaciu*, profesor, membru pe viață, decedat în Brașov la 5 Martie a. c. *Dr. Ioan Popescu*, avocat, membru pe viață, decedat în Reghin. *Ana Dr. George Anca*, născută Stepan, întemeietoarea, împreună cu fericitul ei soț, a fundațiunii Anca, decedată în Oravița la 3 Maiu a. c. *Timoteiu Albu*, econom, membru pe viață, decedat în Ghilad. *Ioan Serbac*, preot, membru

pe vieață, decedat în Vama. *Pavel Roșu*, preot, membru fondator, decedat în Vrani. *Sofronie Avramescu*, preot, decedat în Nicolinț. *Dumitru Corcan*, proprietar, decedat în Iladia. *Iacob Mureșianu*, profesor de muzică, compozitorul «Imnului Asociațiunii», decedat în Blaj la 25 Maiu a. c. *Titu Miorescu*, fost profesor universitar, membru onorar, decedat în București. *Gavril Scridon*, profesor gimnazial, membru pe vieață, decedat în Năsăud la 30 Maiu a. c. *Grigoriu Tâmaș de Alsókosály*, oficial în pens., membru pe vieață, decedat în Remetea la 17 Iunie a. c. *Dr. Emil Babeș*, avocat, membru fondator, decedat în Budapesta în Iulie a. c. *Dr. Alexandru Morariu*, avocat, membru pe vieață, decedat în Ibașfalău la 10 Iulie a. c. *Nicolae Florescu*, proprietar, membru pe vieață, decedat în Ighiu, în Iulie a. c. — Odihnească în pace!

Premiul Andreiu Mureșanu. Din premiul acesta pe anul 1916 s'a dat pentru înmormântarea văduvei Susana Andreiu Mureșanu K 300.— și din premiul pe anul 1917 K 165·83. În total, așa dară, K 465·83. Suma aceasta s'a asemnat Reuniunii femeilor văduve din Brașov și Săcele, care a anticipat spesele pentru înmormântare. În schimb Reuniunea va da «Asociațiunii» pentru Muzeu fotografiile și alte obiecte de interes istoric, rămase dela familia potetului Andreiu Mureșanu.

Biblioteca populară a „Asociațiunii”. Dela începutul războiului și până în prezent, «Asociațiunea» a distribuit mai multe zeci de mii exemplare din Biblioteca populară a sa soldaților români dela fronturi și de prin spitale, astfel că unii numeri s'au trecut cu totul și îndeosebi s'a simțit lipsa cărții de rugăciuni. La stăruința d-lor preoți militari, Biroul Asociațiunii, în lipsa de mijloace materiale,

pentru retipărirea cărților epuizate, s'a adresat mai multor fruntași ai neamului nostru, precum și onora dintre băncile românești, cu rugarea, să contribuie fiecare cu câte o sumă oarecare la retipărirea cărților epuizate.

Spre acest scop au întrat la Biroul Asociațiunii următoarele sume:

1. Antoniu de Mocsonyi, Căpâlnaș K 500.—
2. George Pop de Băsești, Băsești 100.—
3. Dr. Ioan Mișu, Vinerea 100.—
4. Dr. Zosim Chirtop, Câmpeni 100.—
5. Alexandru Lebu, Sibiu 50.—
6. «Bihoreana», Oradea-mare 100.—
7. «Doina», Câmpeni 50.—
8. Dr. Aurel Novac, avocat, Biserica-albă 50.—
9. Demetriu Bălănescu, proprietar, Biserica-albă 50.—
10. Andrea Boborony, comerc. Biserica-albă 50.—
11. Simion Bozanciu, dir. de bancă, Biserica-albă 20.—
12. Traian Popescă, jude de tablă i. p., Biserica-albă 2.—
13. «Sătmăreana», Seini 30.—
14. «Casa de păstr.», Săliște 50.—
15. «Crișana», Brad 30.—
16. Dr. Moise Ienciu, preot mil. 75.—
17. Coriolan Buracu, preot mil. 50.—
18. Valer Dragoș, preot mil. 50.—
19. George Negură, preot mil. 37·60
20. «Albina», Sibiu 500.—
21. Nicolae Vălean, preot mil. 30.—
22. Dr. Nicolae Popovici, preot militar 43.—
23. «Ardeleana», Orăștie 300.—
24. Pavel Boldea, protop. mil. 50.—

În total K 2,417·60

Din suma aceasta s'a spesat pentru tipărirea cărții de rugăciuni în 10,000 ex. K 1,537·20, rămânând un plus de K 880·40, lângă care se vor adauge sumele ce vor mai intra, folosindu-se apoi pentru tipărirea celorlalte cărți.

Școala civilă de fete a „Asociațiunii“. În anul școlar 1916/17 au cercetat școala 32 eleve externe, dintre care la finea anului școlar 28 eleve au fost promovate, una a părăsit școala în decursul anului, una s'a admis la examen supletor și 2 s'au îndrumat la examen de emendare.

Clasa I a fost cercetată de 2 eleve; cl. II de 9 eleve; cl. III de 9 eleve, și cl. IV 12 eleve.

Examenele dela finea anului școlar s'au ținut în 15 și 16 Iunie 1917 sub conducerea prezidentului «Asociațiunii», fiind prezent și d-l subinspector reg. ung. de școale Iuliu Iftene.

Bursierii „Asociațiunii“. În anul 1917 au primit burse dela «Asociațiune» următorii tineri:

1. Pompeiu Bașota, cl. VI g. Năsăud K 40.—
2. Ioan Goia, stud. med. an. V în Cluj 300.—
3. Iacob Orăștian, stud. cl. VI gimn. în Blaj 100.—
4. George Pop, cl. II civilă în Huedin 120.—
5. Ana Răcuciu, cl. IV civilă de fete în Sibiu 80.—
6. Victor Radu, cl. V gimn. în Sibiu 200.—
7. Victor Langa, cl. VI gimn. în Bistrița 100.—
8. Augustin Szalanczi, cl. IV gimn. în Blaj 300.—
9. Stefan Lipovan, an. II la școala de meserii, Cașovia 400.—

Următorilor bursieri, cari, fiind mobilizați, ori neputând de prezent cerceta școala pentru care li s'a votat bursa, sumele votate li se țin în suspens până după războiu:

1. Ioan Aleman, stud. în drept an. IV în Cluj 300.—
2. Emil Câmpăan, stud. cl. VII gimn., Gyergyószentmiklós. 120.—

3. Iosif Domșa, a. II arhit. în Budapesta 400.—
4. Vasile Daneș, stud. în drept, an. II în Cluj 300.—
5. Traian Ferghete, cl. II comercială în Cluj 80.—
6. Victor German, student în med. an. III în Cluj . . . 300.—
7. Ciril Morar, elev la școala de sculptură în Innsbruck 650.—
8. George Sglimbea, student med. an. II în Cluj . . . 300.—
9. Basiliu Stoica, stud. med. an. IV în Cluj 300.—
10. Patru ajutoare de câte 20 cor. la 4 elevi din Vad . . 80.—

Ajutoare. Adunarea generală a institutului de credit și economii «Albina», ținută la 12 Maiu a. c., a votat pe seama «Asociațiunii» și a instituțiilor ei din cuota de binefacere ajutoare în suma de K 5,500.—, și anume: 1. Ajutor școalei civile de fete a «Asociațiunii» K 3,000.—. Fondului Muzeului K 1,000.—. Fondului G. Barîșiu K 1,000.—, și pentru cartea de rugăciuni pe seama soldaților K 500.—.

Dăruiți. D-l *Gavril Precup*, profesor în Blaj și membru al Comitetului central al «Asociațiunii», având în considerare împrejurările nefavorabile în cari se află de prezent «Asociațiunea» și instituturile ei, a dăruiț sumă de K 1,000.— pentru trebuințele școalei civile de fete a «Asociațiunii», din tantiema ce-i va compete ca membru în Direcțiunea institutului «Albina». Exemplul dănsului a fost urmat până acum încă de un membru al Comitetului, reales în consiliul de administrație al aceleiași bănci. Deasemenea a dăruiț și d-l *Dr. I. Beu*, medic, pentru trebuințele curente ale școalei, K 150.—.

Împrumutul de războiu. La al VI-lea împrumut de războiu «Asocia-

fiunea» a subscris *K 10,000*—, din partea fondurilor și fundațiilor administrate de dânsa.

„**Biblioteca Asociațiunii**” s'a sporit cu următoarele donații și cumpărări:

1. *Ministrul reg. ung. de comerțiu*, 16 volume și un album de cusături și broderii.

2. D-l *H. P. Petrescu*, Praga, 3 broșuri de conținut divers, un calendar și o revistă.

3. Dela firma *Kun Dániel* din Budapesta s'au cumpărat cărți în valoare de *K 486*—.

4. D-l *I. Boroș*, prepozit gr.-cat. în Lugos, a dăruit un ex. al publicațiilor sale: «*Történeti feljégyzesek*», etc.

5. D-l *I. Georgescu* dăruiește publicațiunea: «*Dovezi nouă pentru adevăruri vechi*».

Muzeul „Asociațiunii” s'a înmulțit cu următoarele obiecte: O bancnotă de un leu, emisă sub dominațiunea germană în România; 4 bancnote de ale lui *Kossuth*: una de 10 fl., una de 5 fl., una de 30 cruceri și una de 15 cruceri. Un ban de argint din anul 1605, dăruit de d-l *Constantin Cotișel*, paroh în *Certegea*. — D-l *Ambrosiu Pop*, *Năsăud*, a dăruit Muzeului 2 coroane. — Cumpărate: 2 farfurii, un călimăr și tampon, lucrate în stil românesc, *K 40*—.

Cărți dăruite. La cererea d-lui *Dr. Moise Ienciu*, preot militar, ca încredințat al preoților militari gr.-or., și a altor persoane și instituțiuni, s'au trimis cărți din «*Biblioteca poporală a Asociațiunii*» la următoarele adrese, pentru a se distribui soldaților români dela fronturi și de prin spitale: 1. *Dr. Moise Ienciu*, 257 exempl.; 2. *George Sperlea*, 25 ex.; 3. *Marcu Jantea*, 500 ex.; 4. *Dr. A. Crăciunescu*, 1515 ex.; 5. *Lucian Lungu*, 122 ex.; 6. *George*

Balota, 200 ex.; 7. *Alex. Fugătă*, 50 ex.; 8. la Casa de cetire, poșta de campanie Nr. 3, s'au trimis 72 ex.; 9. *Coriolan Buracu*, 72 ex.; 10. *Dr. N. Popovici*, 72 ex.; 11. *Ioan Bodocan*, 100 ex.; 12. *Aurel Balea*, 76 ex.; 13. *Mihail Bukovecki*, 176 ex.; 14. *Valer Dragoș*, 84 ex.; 15. *Ioan Dăncilă* 62 ex.; 16. *Dimitrie Țăran*, 62 ex.; 17. *Ioan Ardelean*, 62 ex.; 18. *Kronprinz Otto Soldatenheim*, în *Stein*, 156 ex.; 19. *Ioan Lepădat*, 150 ex.; 20. *Ioan Vida*, 72 ex.; 21. *Romulus Ancușa*, 72 ex.; 22. *Pavel Ardelean*, 72 ex.; 23. *Nicolae Bădin*, 72 ex.; 24. *Liviu Biro*, 144 ex.; 25. *Iosif Drăgoiu*, 144 ex.; 26. *Ioan Gheța*, 72 ex.; 27. *Ilie Jurescu*, 72 ex.; 28. *Adrian Lupăștean*, 72 ex.; 29. *Dionisie Muntean*, 72 ex.; 30. *George Negură*, 72 ex.; 31. *Cornel Panciovan*, 72 ex.; 32. *Titus Tudan*, 72 ex. Afară de acestea s'au mai expedit la diferite alte adrese, precum și singuraticilor soldați 2600 ex. În total s'au expedit pentru soldați în lunile din urmă 6959 ex. în valoare de 2150 cor. plus spesele postale.

BIBLIOGRAFIE.

„**Dovezi nouă pentru adevăruri vechi**”, gânduri și îndemnuri de *Ioan Georgescu*. «*Biblioteca Semănătorul*». Editura *Librăriei diecezane*. Arad 1916. Un volumaș în 16° de 119 pag. — Iată o carte, pe care o recomandăm cu toată căldura cu deosebire tinerimei mai adulte, dar totodată și părinților, preoților și învățătorilor, atât pentru cuprinsul său îndrumător la o viață morală și curată, cât și pentru felul limpede și atrăgător, cum este scrisă. Ea este un rezultat al cugetării mature și al dorinței sincere de a îndrumă tineretul pe calea muncii statornice și a stăpânirii de sine, și de a o feri de păcatele, la care așa de ușor pot fi expuse inimile tinere și care pot sdruncină așa delesne fericirea vieții

individuale și viitorul poporului întreg. Sunt exhortări, sfaturi și îndemnuri părintești, pe care d-l I. Georgescu, ca profesor de religie la liceul din Beiuș, le-a adresat elevilor săi din clasele superioare, dar' care sunt de preț deosebit pentru toți tinerii noștri, putându-le servi ca îndreptar pentru viață. Ele cuprind următoarele materii, tratate sau în formă de exhortări sau de povestiri și ilustrate cu numeroase exemple și cu citațiuni cât se poate de potrivite, rezultatul unei lecturi îndelungate și inteligente și al unei cugetări îndreptate spre promovarea binelui obștesc, pe temeiul nestrămutat al principiilor creștine: 1. Care-i puterea cea mai mare? (despre stăruință și răbdare); 2. Cum să ne stăpânim pe noi înși-ne; 3. În ce stă desăvârșirea? 4. Trebuie stăpânit și instinctul sexual; 5. Instinctul sexual și sănătatea; 6. Obiecțiuni contra moralei creștine; 7. Amoruri păcătoase; 8. Adulterul, prostituția și boalele sexuale; 9. O povestire morală (după Goethe); 10. Influența dezastruoasă a desfrâului asupra caracterului. — Felicităm din toată inima pe d-l I. Georgescu pentru noua sa lucrare, și dorim, ca ea să fie prețuită și cetită, după cum merită.

„Convorbiri Științifice”, revistă mensuală pentru știință și cultură. Redactor responsabil: *Gavril Todica*, în *Algyógy* (Geoagiu). Administrația: „Tipografia Modernă”, Szászváros (Orăștie). Abonamentul: pe 1 an *Cor. 5*; pe $\frac{1}{2}$, an *Cor. 2:50*. — În Martie a. c. au început a apărea în Orăștie „Convorbirile Științifice”, sub redacția d-lui *Gavril Todica*, cunoscut ca unul din pușinii noștri cultivatori zeloși ai științelor, cu deosebire a celor matematice și a astronomiei, și totodată ca scriitor priceput pentru răspândirea cunoștințelor științifice în cercuri mai largi ale poporului. Cei

5 numeri dați la lumină până acum din această revistă cuprind materii din felurite domenii ale științei, tratate originale sau traduse și prelucrate, notițe și extrase, unele de actualitate, care vor interesa pe ori-și-ce om cu simț pentru minunile naturii și care nu rămâne nepăsător față de fenomenele, ce se întâmplă în fie-care moment în jurul său. Sub rubrica «Zări din univers», d-l *Todica* continuă observările sale asupra fenomenelor cerești, ce se petrec în cursul timpului, observări, pe care începuse a le împărtăși publicului încă de mai înainte în alte jurnale și reviste; iară sub rubrica «Știri», dă diferite informațiuni științifice și culturale. În genere, revista «Convorbiri Științifice» se poate ceti cu interes și cu folos de ori-ce cărturar cu oare-care pregătire și merită să fie recomandată cu toată căldura cu deosebire preoșilor, învățătorilor și celorlalți intelectuali ai noștri, în prima linie însă tineretului nostru din școlile secundare și elevilor seminariilor teologice și pedagogice, cari vor să țină pas cu progresele din ce în ce mai mari ale științei.

Din articolul introductiv: «Ne trebuie cultură științifică», scris încă în Ianuarie 1913, reproducem următoarele pasaje caracteristice, care conțin mult adevăr:

«Flammarion se îngrozește, ca de monstria naturii, de acei oameni, cari nu lucrează nimic. Nu-și poate explica, cum oameni dotați cu creeri cultivate își pot petrece vieața fără să lucreze nimic.

Dacă astfel se tânguește un francez, ce să zicem noi? În sânul nostru vegetează numeroase inteligențe trecute prin școale, cari se îngrozesc până și de truda de a studia, de a se instrui. În casa lor nu vezi o gazetă, o carte românească, decât la zile rari și luată cu împrumutul dela prieteni.

Sunt ca acele caractețe, cărora le place întunerecul și nămolul de pe fundul mării. Din nenorocire, mai avem și tineri de tot atâta «speranță». Stâlpi de cafele, susținuți de stipendii, vârandu-se pe tot locul, batjocorind oamenii așezați, dând coate în dreapta și în stânga, să răsbată în pozițiile cele mai bune. Unora ca acestora cum să le poți vorbi de științe, când ei sunt preocupați de diplome?

Introducerea unor stări mai bune nu se poate face atât, de-a dreptul, în societatea adultă, cât mai mult în lumea celor mici, prin *educație*. Cât timp vlăstarul tânăr nu e îngrijit cum trebuie, mai târziu nici pomul nu va da roadele dorite.

În învățământul primar și secundar (cât biet ne-a rămas) vom fi cu mai mare considerare la *munca onestă*. Trebuie să se infiltreze în toate firile susceptibile, drept ideal al vieții, lucrul — labor improbus. Dar iarăș, ce teren poate fi mai priincios, mai atrăgător, mai distractiv, pentru desvoltarea simțului și voinței de lucru, decât științele? Mai întâiu, științele despre minerale și natura vie încunjurătoare. Apoi, treptat, biologia, chimia, pentru a termina cu matematica și cerul înstelat. — Scoate copilașii la plimbări dese la câmp. De e vară, ei tresaltă de priveliștea fermecătoare. Le alunecă ochii și mintea după toate florile și toate colorile. Urmăresc cu atenție fascinată sborul păsăruicilor, abeguirea fluturilor, târâtul vermilor, zumzetul albinelor. De e iarnă, ici îți sburdă după fulgii de zăpadă, colo te întreabă, de ce curge apa pe sub gheață? Nu li-e trig găștelor, de se scaldă și iarna în vale? De ce «răsună» valea? În alt loc se minunează de cetele vrăbiilor și ale cioarelor, etc. Ce lecții minunate se pot face din cartea vecinic deschisă a naturii! Ele ar trebui să formeze adevărata introducere la științe și la munca științifică.

Cu astfel de temelie, câștigată acasă și în școala primară, altfel va aprecia liceanul și mai târziu omul adult viața științifică, decum o apreciază astăzi coconășul sclvisit, cu mintea zăpăcită de toate romanele senzaționale, cu simțurile tocite de toate senzațiile bolnave. Cu alți nervi va ceti paginile de călătorie, întreășute cu nenumărate peisagii pitorești din natură, ale diui Iorga; cu alt interes: «*Moeurs des insectes*» de neîntrecutul Fabre; cu altă sete: bunele noastre publicații științifice, ba chiar teoremele matematice, exprimând pentru toate timpurile câte o lege a universului.

Am înainte-mi revista «Kosmos» a societății cu acelaș nume din Stuttgart, societate numărând astăzi vre-o 100,000 membri și împlinind minunat o misiune ca cea schițată în șirele precedente.

Mă gândesc, că în secția științifică a Asociației și noi am avea un centru, în jurul căruia s'ar putea înjgheba o societate a iubitorilor de științe, editând, dacă nu o revistă ca a societății «Kosmos», cel puțin un buletin ca «Jurnalul» ziarului «Universul» din București.

Cu concursul tuturor factorilor pricepători, organizași și pătrunși de dorul de a lucra, a sosit timpul să urnim pe calea cea bună și partea științifică a culturii neamului nostru».

La Redacție au sosit următoarele publicațiuni, care s'au depus în biblioteca «Asociațiunii»:

Anuarul institutului pedagogic-teologic ortodox român din Arad, anul școlar 1916—17, redactat de *Roman R. Ciorogariu*, protosincel, director. Arad, 1917 (80 pag. 8^o). Cuprinde, pe lângă cronica anului școlar și celelalte date din viața școlară a institutului, 15 documente dela începutul secolului trecut, privitoare la istoria diecezei

Aradului, adunate de răposatul profesor *Dr. Avram Sădean*.

Anuarul școlii civile gr.-or. rom. de fete din Arad, pe anul școlar 1916—17, publicat de *Victor Stanciu*, director. Arad, 1917 (16 pag. 8°). — Cuprinde cronica anului școlar și celelalte date școlare.

Anuarul gimnaziului superior gr.-cat. și al școlii populare elementare gr.-cat. din Belényes—Beiuș pe anul școlar 1916—17, publicat de *Vasile Ștefanica*, director. Tip. «Aurora», Oherla, 1917. (143 pag. 8°). — Cuprinde, pe lângă datele școlare, articolul: «Carol al IV-lea, Regele Ungariei», de directorul *V. Ștefanica*, împreună cu un frumos portret al Maj. Sale Regelui.

Anuarul XLI al gimnaziului român gr.-or. din Brad și al școlii primare anexate acestuia, pe anul școlar 1916—17, publicat de *Ștefan Albu*, director. Sibiiu, 1917. — Cuprinde, (pe 31 pag. în 8°), datele școlare obicnuite.

Anuarul LII al gimnaziului gr.-or. român și al școlii reale gr.-or. rom. din Brassó—Brașov pe al 66-lea an școlar: 1915—16, publicat de *Dr. Iosif Blaga*, director. Brașov, 1916 (267 pag. 8°). — Cuprinde, pe lângă datele școlare, ultimul discurs al directorului *Virgil Onițiu*, și un bogat material comemorativ, privitor la profesorii răposați: *Virgil Onițiu*, *Dionisie Nistor*, *Vasile Micula* și *Tit Liviu Blaga*.

Anuarul LIII al gimnaziului gr.-or. român și al școlii reale gr.-or. române din Brassó—Brașov pe al 67-lea an școlar: 1916—17, publicat de *Gheorghe Chelariu*, director substituit. Brașov, 1917 (118 pag. 8°). — Cuprinde, pe lângă datele școlare, tractatul: «Despre migrațiunea pasărilor», de *Gh. Chelariu*.

Anuarul școlii comerciale superioare gr.-or. române din Brassó—Brașov pe anul XLVII al existenței

sale: anul școlar 1915—16, publicat de *Arseniu Vlaicu*, director. Brașov, 1916. — Cuprinde (pe 110 pag. 8°) continuarea materialului «Din cursul de economie națională și politică» de răposatul profesor *Ioan Socaciu*, și datele școlare obicnuite.

XXXIII anuar al institutului pedagogic-teologic al Arhidiecezei ortod. române transilvane în Nagyszeben—Sibiiu pe anul școlar 1916—17, publicat de *Dr. Eusebiu R. Roșca*, director. Sibiiu, 1917. — Cuprinde (pe 112 pag. 8°) tractatul istoric: «Catholicismul în Moldova în sec. al XVII-lea» de profesorul *Romul Cândea* (66 pag.) și datele școlare îndatinat.

XXXI. Anuarul școlii civile de fete cu internat și drept de publicitate a «Asociațiunii pentru literatura rom. și cultura poporului român» pe anul școlar 1916—17, publicat de *Dr. Vasile Bologa*, director. Sibiiu, 1917. — Cuprinde (pe 15 pag. 8°) știri din anul școlar 1916—17.

Protocolul Sinodului eparhial al diecezei ortodoxe-române a Caransebeșului, periodul XVII, sesiunea I, convocat la Caransebeș pe *Dumineca Tomii*, 17 Aprilie 1916. — Caransebeș, 1916.

Nunta amânată, povestire de *Ilie Marin*, tipărită cu sprijinul «Comitetului de ajutor pentru refugiații români din Bucovina». Praga, 1917. — Această broșură este scrisă anume pentru ostașii noștri, aflători pe câmpul de luptă și în spitale.

Dr. Horia Petru-Petrescu: «Sestra Servatia» (Sora Servatia), traducere în limba cehă de *I. Flajšhansová*. Praga, 1917.

«*Domnului să ne rugăm*», cântică de rugăciuni și cântări pentru mici și mari, întocmită de *Dr. Nicolae Brânzeu*, paroh în Vulcan. Ediția II amplificată. Vulcan 1916. Tiparul «Ti-

pografiei Moderne», Szászváros—Orăștie — Prețul 76 fileri (10 fil. porto).

Sub numele: «*Cărțile poporului*», a apărut în editura redacției «Calea Vieții», mai întâiu în Vulcan (comit. Hunedoarei) și mai apoi în Comlăușul-mare (Nagykomlós, comit. Torontal), o serie de cărțițele populare, cu binecuvântarea episcopului Lugojului. Broșurile apărute până acum sunt următoarele:

1. *Despre Apostolii mincinoși*, de pâr. N. Brânzeu, prețul 10 bani.

2. *Despre Stânta Scriptură sau Biblie*, de pâr. Sept. Popa, prețul 10 b.

3. *Viers de pe frontul italian*, de căprarul Pompeiu Bălan, prețul 20 b.

4. *Degetul lui Dumnezeu*, povestea unui tâlhar, de Sept. Popa, prețul 16 bani.

5. *Viers românesc de pe pământul rusesc*, de caporalul Aurel Găind, prețul 16 bani.

6. *Viers de despărțire dela familie*, de infant. Petru Muti, prețul 16 bani.

7. *Povestea dela moară și altele*, de Lucian I. Pop, prețul 16 bani.

8. *Păcatul și pedeapsa lui*, de I. Belu, prețul 16 bani.

9. *Visul căprarului Nicolae*, de Iulian Muntean, prețul 16 bani.

Nr. 1193/1917.

Concurs.

«*Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român*», publică concurs pentru următoarele burse:

1. Pentru o bursă de K 700 anual din «*Fundațiunea Teodor Sandul*», care se dă tinerilor români, cari urmează la vre-o școală superioară de industrie (cum sunt: școlile de industrie din Budapesta și Cașovia).

Dacă nu se vor găsi concurenți, cari urmează la asemenea școale, bursa se va da tinerilor, cari urmează la vre-o școală superioară de agricultură (cum sunt: școlile din Magyaróvár, Cașovia, Debrețin și Cluj).

Concurenții, cari doresc să obțină această bursă, au să-și înainteze, până la 25 Septembrie n. 1917, comitetului central al «*Asociațiunii*» (Sibiu—Nagyszeben, str. Șaguna Nr. 6), cererile însoțite de următoarele acte:

1. certificat de botez,

2. certificat de avere a lor și a părinților,

3. certificat de moralitate,

4. certificat de sănătate,

5. certificat despre praxa și studiile făcute,

6. eventual, un act prin care să-și dovedească înrudirea cu fondatorul.

Dintre concurenți, cei înrudiți cu fondatorul vor fi preferiți, dacă vor fi egali cu ceilalți în ce privește purtarea morală și cvalificația școlară.

Bursierii acestei fundațiuni vor avea să se oblige în scris, că după terminarea studiilor se vor stabili în Ungaria pe teritorul locuit de Români, iar dacă nu vor putea împlini această condiție, vor avea să înapoieze «*Asociațiunii*», în curs de 15 ani

după terminarea studiilor, suma ce au primit-o ca bursă din fundațiunea Teodor Sandul. Această obligațiune va fi semnată și de părinții sau tutorii bursierilor.

Bursa votată se va asemna spre plată din partea «Asociațiunii» numai atunci, când bursierii vor dovedi, printr'un certificat, că sunt primiți la vre-una din școalele de meserii sau agricultură indicate mai sus.

2. Pentru o bursă de K 300 din «Fundațiunea Ioan Petran», destinată pentru studenți universitari de naționalitate română, cari urmează la una din facultățile Universității din Cluj.

Cei împărtașiți de această bursă vor fi obligați a lua parte la «Masa studenților academici din Cluj», susținută de institutul «Economul».

3. O bursă de K 120 anual din «Fundațiunea Nicolae Marinoviciu sen.», destinată pentru studenți din școalele secundare.

4. O bursă de K 80 anual din «Fundațiunea Dr. Ioan Moga, medic, și soția sa Ana n. Bologa», destinată pentru fetițe române din Transilvania, fără deosebire de confesiune, cari cercetează o școală de fete de caracter național, resp. confesional românesc, în primul rând, școala civilă de fete a «Asociațiunii».

Cererile pentru bursele de sub punctele 2, 3 și 4 se vor înainta, de asemenea, comitetului central al «Asociațiunii» (Sibiu—Nagyszeben, str. Șaguna Nr. 6), până la 25 Septembrie n. a. c., însoțite de următoarele acte:

- a) certificat de botez,
- b) certificat de sănătate,
- c) certificat școlar pe anul 1916/17,
- d) certificat, că e înscris ca elev sau elevă și urmează studiile, ca elev ordinar, în anul școl. 1917/18.
- e) certificat de avere a lor și a părinților.

Petenții din familia Marinoviciu își vor dovedi înrudirea cu fondatorul; iar fetițele, cari reflectează la bursa din fundațiunea Dr. Moga, în caz de înrudire cu familiile fondatorilor Moga și Bologa, vor avea să dovedească această înrudire.

Toate bursele se vor da acelor concurenți, cari nu mai beneficiază și de altă bursă.

Se cere deci din partea concurenților și o declarație în acest înțeles.

Cererile întrate după terminul indicat nu vor fi luate în considerare.

Sibiu, din ședința comitetului central al «Asociațiunii» ținută la 18 Iulie 1917.

Andrieu Bârseanu
prezident.

Romul Simu
secretar supl.